

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ЛЬОТНА АКАДЕМІЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДВОРСЬКА АЛЬОНА ОЛЕГІВНА

УДК 629.7.: [37.017.4:37.013.43]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ**

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.О.Дворська

Науковий керівник:

Кравцов Віталій Олександрович,

кандидат педагогічних наук, доцент

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Дворська А.О. Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 011 освітні, педагогічні науки. – Українська державна льотна академія. Кропивницький, 2025.

Дисертація присвячена аналізу теоретичних засад та практичних аспектів формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

В сучасних умовах, коли Український народ відстоює свою незалежність, національний суверенітет та територіальну цілісність, прагне до побудови громадянського суспільства та європейської інтеграції, особливої актуальності набуває формування у майбутніх фахівців авіації громадянських якостей, насамперед – патріотизму, національної свідомості, громадянської позиції, відповідальності, розвинутої громадянської культури.

У дослідженні проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення теоретичних засад, сутності та змісту громадянської культури. Визначено, що проблема формування громадянської культури досліджувалася в межах *кількох напрямків*: в контексті розвитку громадянського суспільства; через призму формування громадянськості як однієї з базових особистісних характеристик; в контексті розбудови громадянської освіти і громадянського виховання; у взаємозв'язку з формуванням громадянської компетентності.

Визначено та проаналізовано теоретичні підходи формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації: аксіологічний, системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, акмеологічний.

Здійснено системний аналіз та узагальнення підходів у філософії, культурології, соціології, психології та педагогіки щодо інтерпретації базових категорій «культура» та «громадянськість». На основі проведеного аналізу, враховуючи підходи до визначення сутності громадянської культури у наукових дослідженнях, *громадянську культуру*

майбутнього фахівця авіації визначено як цілісну, інтегративну особистісну характеристику, яка включає знання, ціннісні орієнтації, громадянські якості, відповідальність, мотиви та установки діяльності у полікультурному соціальному та професійному середовищі, зумовлює розвиток професійної і громадянської позиції та професійної самореалізації.

Проведено аналіз змістовних характеристик досліджуваного утворення, проаналізовано зв'язки громадянської культури з іншими професійно-важливими характеристиками майбутнього фахівця авіації: професійною культурою, професійною та громадянською компетентністю, професійною позицією та самореалізацією.

Обґрунтовано критерії громадянської культури майбутнього фахівця авіації: професійна самореалізація, професійна позиція, відповідальність.

Встановлено, що професійна самореалізація є складним організованим та багатоетапним процесом поступового перетворення професійного потенційного на реальне, що відбувається протягом усього життя особистості. Найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є: самоефективність, яка виявляється в умінні ефективно організувати свою професійну діяльність і досягти успіху у взаємодії з людьми; гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна міжособистісна та професійна взаємодія; незадоволеність власною діяльністю, що стимулює розвиток потреби до професійного зростання.

Професійна позиція формується у тісному взаємозв'язку з розвитком життєвої та особистісної позиції. Визначено, що професійна позиція майбутнього фахівця авіації – це позиція людини, що самовизначилась у всій повноті своєї професії, яка виражається в його ідейній принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і справи, розглядається як інтегральна характеристика активності особистості. Крім того, професійна позиція – це спосіб реалізації базових цінностей особистості в її взаєминах з іншими, єдність свідомості і діяльності.

Обґрунтовано, що громадянська відповідальність майбутнього авіаційного фахівця – невід'ємна складова професійної етики, що передбачає забезпечення безпеки

польотів, дотримання високих стандартів ефективності в повітряному просторі, охоплює відповідальне виконання своїх обов'язків, збереження життя та здоров'я пасажирів, відповідальність за надійність та безпеку повітряних суден та повагу до норм та правил авіаційної діяльності. Крім того, відповідальність передбачає етичне та моральне ставлення до своєї професії співробітників, а також готовність відповідати за свої дії перед суспільством.

Обґрунтовано комплекс із трьох взаємопов'язаних педагогічних умов ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації: формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій; активізація громадської діяльності майбутніх фахівців авіації; інтенсифікація самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації.

Доведено, що формування ціннісних орієнтацій є основоположним компонентом громадянської культури, оскільки саме цінності слугують внутрішнім орієнтиром для прийняття особистістю морально й соціально значущих рішень. Обґрунтовано, що стійка система ціннісних орієнтацій формується в процесі педагогічного впливу, особистісного самовизначення, активної соціалізації та професійного саморозвитку. Розвиток ціннісних орієнтацій у майбутнього фахівця авіації має передбачати розвиток таких якостей, як: патріотизм, відповідальність, моральність, взаємоповага, безпека, законність і міжкультурна комунікація.

Громадянську активність визначено як цілеспрямовану, свідому, відповідальну поведінку особистості майбутнього фахівця авіації, яка виявляється у ставлення до суспільних, професійних і політичних процесів. Висвітлено способи реалізації громадянської активності у процесі участі в соціальних проєктах, студентському самоврядуванні, волонтерських ініціативах, захисті громадських інтересів. Громадянська активність тісно пов'язана з формуванням правової та моральної свідомості, що вимагає від майбутніх фахівців авіаційної галузі високого рівня етичної та громадянської зрілості.

Самоорганізація особистості у дослідженні розглядається як педагогічна умова, яка дозволяє майбутнім авіаційним фахівцям ефективно керувати власною освітньою та професійною діяльністю, приймати виважені рішення, бути відповідальним й автономними у виконанні службових обов'язків. Встановлено, що процес розвитку самоорганізації включає: самопізнання, самооцінку, саморефлексію, самоконтроль і самореалізацію. Доведено, що самоорганізація є провідною ознакою професійної зрілості, що забезпечує адаптацію до динамічного середовища авіаційної діяльності.

Доведено, що формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є багатовимірним і поетапним процесом, що потребує цілеспрямованого педагогічного керівництва та супроводу. Визначені педагогічні умови взаємопов'язані між собою та утворюють цілісну систему формування громадянської культури, орієнтовану на підготовку соціально активного, професійно відповідального, етично свідомого фахівця, здатного ефективно діяти у глобалізованому й мультикультурному середовищі сучасної авіаційної галузі.

Для проведення дослідно-експериментального дослідження частково використано елементи експерименту «екс – пост – факто», особливістю якого є «вирівнювання» груп здобувачів вищої освіти, залучених до дослідження. Таке «вирівнювання» ми здійснювали, ураховуючи наступну інформацію: рік та місце народження; спеціальність (спеціалізацію); соціальне походження; мету студента в оволодінні спеціальністю.

У процесі експерименту було використано результати ряду діагностичних досліджень формування громадянської культури та її складників. Зокрема, було досліджено аспект проблеми формування громадянської культури як особистісно-професійної характеристики розвитку особистості майбутніх фахівців авіації, та як фактор їхнього зворотнього впливу на удосконалення фахових компетенцій викладачів.

Експериментально доведено, що для здійснення цілеспрямованого впливу на формування громадянської культури студентів закладу вищої освіти слід впровадити такі форми освітньо-виховної роботи, які передбачають розвиток і саморозвиток

майбутніх фахівців, усвідомлення громадянських цінностей, внутрішніх виявів особистості в професії.

Основою проведеної дослідно-експериментальної роботи є результати двох діагностичних зрізів процесу формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. За наслідками діагностичного зрізу (грудень 2024 року), найвищий рівень індексу громадянської культури мають ті студенти, які активно залучаються до таких видів діяльності, як розвиток ціннісних орієнтацій, активна участь у громадській діяльності та актуалізації самоорганізованої діяльності. Для порівняльного аналізу використовувались дані діагностичного зрізу 2022 року.

Дослідно-експериментальна робота засвідчує, що узагальнений індекс громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які реалізують активну громадську позицію через участь у різних видах їхньої життєдіяльності, збільшується інтенсивніше порівняно із студентами, які до такої діяльності не залучені.

Обґрунтовано, що проблематика ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців авіації вимагає свого істотного переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, що передбачають одночасну самореалізацію особистості в різних сферах культурного простору, що підкоряються різним культурним нормам і задаються, відповідно, різними цінностями, які далеко не завжди узгоджуються між собою.

Експериментальні матеріали засвідчують, що студенти, залучені до технологій процесу самореалізації, характеризуються вищим рівнем формування громадянської культури. Їхній індекс самореалізації зростає швидше порівняно зі студентами, не залученими до цього процесу, показники професійної позиції та відповідальності студентів експериментальної групи мають суттєві розбіжності з показниками студентів контрольної групи.

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження найбільш ефективними видами діяльності з формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції –

«Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання»; відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими: для професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування». Професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності». Відповідальності – «Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

Результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації за допомогою активної їх участі у громадській діяльності, засвідчують, що: по-перше, студенти, залучені до ефективного формування громадянської культури мають вищий рівень самореалізації. Зростання індексу самореалізації формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації відбувається в них швидше порівняно зі студентами контрольної групи; по-друге, ступінь виявлення професійної позиції майбутніх фахівців авіації експериментальної і контрольної груп має різне значення; по-третє, відповідальність майбутніх фахівців авіації експериментальної групи суттєво відрізняється від показників респондентів контрольної групи. Тобто самореалізацію, професійну позицію і відповідальність майбутніх фахівців авіації краще формувати в процесі їх залучення до громадської діяльності, яка слугує ефективною умовою формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Доведено, що найбільш ефективними видами діяльності з формування громадянської культури є: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Фахові досягнення та їх коригування»; відповідальності – «Здійснення самоорганізованої діяльності», виконання функціональних обов'язків».

Мало значущими: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; відповідальності – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості, найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання»; відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими: для професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності»; відповідальності – «Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

Вперше було визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано педагогічні умови ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації (формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій; активізації громадської діяльності майбутніх фахівців авіації; інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації); визначено критерії оцінки динаміки формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації (професійна самореалізація, професійна позиція, відповідальність).

уточнено сутність та конкретизовано ключове поняття дослідження: «Громадянська культура майбутніх фахівців авіації»; здійснено подальше теоретичне обґрунтування та систематизацію підходів до визначення процесу формування громадянської культури у майбутніх фахівців авіаційного галузі; показники та рівні сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації;

подальшого розвитку набули інтеграційні підходи до формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у процесі цілісного професійного розвитку особистості, поєднання різних форм роботи зі здобувачами вищої освіти.

Запропонована методика залучення здобувачів вищої освіти до різних форм освітньої, громадської та саморозвивальної діяльності дає змогу підвищити динаміку формування у них громадянської культури. Ця методика дозволить викладачам, студентським громадським інтенсифікувати роботу з розвитку громадянської позиції, самореалізації, професійної та громадянської відповідальності майбутніх фахівців.

Результати дослідження, відображені у дисертації та публікаціях, можуть використовуватися у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців та у науково-методичній роботі; а також у виховній роботі зі здобувачами вищої освіти.

До перспектив подальшого дослідження відносимо вивчення особливостей формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у процесі практичної підготовки та у науково-дослідній роботі.

Ключові слова: громадянська культура, громадянськість, культура, особистість, майбутній фахівець авіації, світогляд, професійна культура, цінності, громадянська позиція, відповідальність.

ANNOTATION

Dvorska A.O. Formation of civic culture of future aviation specialists. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 educational, pedagogical sciences. – Ukrainian State Flight Academy. Kropyvnytskyi, 2025.

The thesis is devoted to the analysis of the theoretical foundations and practical aspects of the formation of civic culture of future aviation specialists.

In modern conditions, when the Ukrainian people defend their independence, national sovereignty and territorial integrity, strive to build a civil society and European integration, the formation of civil qualities in future aviation specialists, first of all – patriotism, national consciousness, civic position, responsibility, developed civic culture, becomes particularly relevant.

The study analyzes modern scientific approaches to determining the theoretical foundations, essence and content of civic culture. It was determined that the problem of the formation of civic culture was studied within several directions: in the context of the development of civil society; through the prism of the formation of citizenship as one of the basic personal characteristics; in the context of the development of civic education and civic education; in relation to the formation of civic competence.

Theoretical approaches to the formation of civil culture of future aviation specialists are identified and analyzed: axiological, systemic, activity, personality-oriented, competence, acmeological.

A systematic analysis and generalization of approaches in philosophy, cultural studies, sociology, psychology and pedagogy regarding the interpretation of the basic categories «culture» and «citizenship» was carried out. On the basis of the analysis, taking into account the approaches to determining the essence of civic culture in scientific research, the civic culture of the future aviation specialist is defined as a holistic, integrative personal characteristic, which includes knowledge, value orientations, responsibility, motives and attitudes of activity in a multicultural social and professional environment, determines the development of professional and civic position and professional self-realization.

The substantive characteristics of the studied entity were analyzed, the connections of civic culture with other professionally important characteristics of the future aviation specialist were analyzed: professional culture, professional and civic competence, professional position and self-realization.

The criteria of civil culture of the future aviation specialist are substantiated: professional self-realization, professional position, responsibility.

It has been established that professional self-realization is a complex, organized and multi-stage process of gradual transformation of professional potential into real, which occurs throughout a person's life. The most significant personal factors affecting professional self-realization are: self-efficacy, which is manifested in the ability to effectively organize one's professional activities and succeed in interacting with people; flexibility of behavior, which is provided by effective interpersonal and professional interaction; dissatisfaction with one's own activities, which stimulates the development of need for professional growth.

The professional position is formed in a close relationship with the development of life and personal position. It is determined that the professional position of the future aviation specialist is the position of a person who has self-determined in all the fullness of his profession, which is expressed in his ideological principle, consistency in defending his views, unity of word and deed, is considered as an integral characteristic of personality activity. In addition, the professional position is a way of implementing the basic values of the individual in its relationships with others, the unity of consciousness and activity.

It is substantiated that the civic responsibility of a future aviation specialist is an integral part of professional ethics, which provides for ensuring flight safety, compliance with high standards of efficiency in airspace, includes responsible performance of their duties, preservation of the life and health of passengers, responsibility for the reliability and safety of aircraft and respect for the norms and rules of aviation activity. In addition, responsibility implies an ethical and moral attitude to their profession of employees, as well as a willingness to be responsible for their actions before society and the authorities.

The complex of three interrelated pedagogical conditions for the effective formation of the civil culture of future aviation specialists is substantiated: the formation of the civil culture of the future aviation specialist by means of developing his value orientations; activation of the social activity of future aviation specialists; intensification of the self-organization of the personality of future aviation specialists.

It is proved that the formation of value orientations is a fundamental component of civic culture, since it is values that serve as an internal guide for a person to make morally and socially significant decisions. It is substantiated that a stable system of value orientations is formed in the process of pedagogical influence, personal self-determination, active socialization and professional self-development. The development of value orientations in a future aviation specialist should provide for the development of such qualities as: patriotism, responsibility, morality, mutual respect, security, legality and intercultural communication.

Civic activity is defined as the purposeful, conscious, responsible behavior of the personality of the future aviation specialist, which is manifested in the attitude to social, professional and political processes. The methods of implementing civic activity in the process of participation in social projects, student self-government, volunteer initiatives, and protection of public interests are highlighted. Civic activity is closely related to the formation of legal and moral awareness, which requires a high level of ethical and civic maturity from future aviation industry specialists.

Self-organization of the individual in the study is considered as a pedagogical condition that allows future aviation specialists to effectively manage their own educational and professional activities, make informed decisions, be responsible and autonomous in the performance of official duties. It is established that the process of self-organization development includes: self-knowledge, self-esteem, self-reflection, self-control and self-realization. It is proved that self-organization is a leading sign of professional maturity, providing adaptation to the dynamic environment of aviation activity.

It is proved that the formation of the civic culture of future aviation specialists is a multidimensional and phased process that requires purposeful pedagogical guidance and support. The defined pedagogical conditions are interrelated and form a holistic system for the formation of civic culture, focused on the training of a socially active, professionally responsible, ethically conscious specialist, capable of acting effectively in the globalized and multicultural environment of the modern aviation industry.

To conduct the experimental study, elements of the «ex-post-facto» experiment were partially used, the feature of which is the «leveling» of groups of higher education applicants involved in the study. We carried out such «alignment», taking into account the following information: year and place of birth; specialty (specialization); social origin; the student's goal in mastering the specialty.

In the process of the experiment, the results of a number of diagnostic studies on the formation of civic culture and its components were used. In particular, the aspect of the problem of the formation of civic culture as a personal and professional characteristic of the development of the personality of future aviation specialists, and as a factor of their reverse influence on the improvement of teachers' professional competencies, was studied.

It has been experimentally proven that in order to exert a targeted influence on the formation of civic culture of students of a higher education institution, it is necessary to introduce such forms of educational work that provide for the development and self-development of future specialists, awareness of civic values, internal manifestations of the individual in the profession.

The basis of the research and experimental work are the results of two diagnostic sections of the process of forming the civic culture of future aviation specialists. According to the results of the diagnostic section (December 2024), the highest level of the civic culture index is held by those students who are actively involved in such activities as the development of value orientations, active participation in public activities and actualization of self-organized activities. For comparative analysis, we used the data of the diagnostic section of 2022.

Research and experimental work proves that the generalized index of civil culture of future aviation specialists who implement an active public position through participation in various types of their life activity increases more intensively compared to students who are not involved in such activities.

It is substantiated that the problems of value orientations of future aviation specialists require a significant rethinking in the conditions of modern dynamic social systems that provide for

the simultaneous self-realization of the individual in different locations of cultural space, subject to different cultural norms and set, accordingly, by different values that are not always consistent with each other.

Experimental materials testify that students involved in the technologies of the self-realization process are characterized by a higher level of formation of civic culture. Their self-realization index grows faster compared to students who are not involved in this process, the indicators of the professional position and responsibility of the students of the experimental group have significant differences with the indicators of the students of the control group.

As evidenced by the experimental results of the study, the most effective activities for the formation of civic culture of future aviation specialists are: for professional self-realization – «Implementation of self-organized activity», «Formation and development of value orientations»; professional position – «Assistance to comrades in overcoming social and professional obstacles», «Work on the implementation of a certain socially significant task»; responsibility – «Identification of the responsibility of the individual», «Manitvity for the possible development of the knowledge used».

Not significant: for professional self-realization – «Professional achievements and their adjustments». Professional position – «Execution of various assignments and joint work», «Participation in various events related to public activity». Responsibilities – «Performance of functional duties», «Formation and development of value orientations».

The results of the study on the formation of civic culture of future aviation specialists through their active participation in public activities testify that: firstly, students involved in the effective formation of civic culture have a higher level of self-realization. The growth of the index of self-realization of the formation of civic culture of future aviation specialists occurs faster in them compared to the students of the control group; secondly, the degree of identification of the professional position of future aviation specialists of the experimental and control groups has different meanings; thirdly, the responsibility of future aviation specialists of the experimental group significantly differs from the indicators of the

respondents of the control group. That is, it is better to form self-realization, professional position and responsibility of future aviation specialists in the process of their involvement in public activities, which serves as an effective condition for the formation of civil culture of future aviation specialists.

It has been proven that the most effective activities for the formation of civic culture are: for professional self-realization – «Execution of various assignments and joint work», «Identification of initiative for the possible development of the knowledge used»; professional position – «Execution of various assignments and joint work», «Professional achievements and their adjustments»; responsibility – «Implementation of self-organized activities», Performance of functional duties».

Of little significance: for professional self-realization – «Performance of various assignments and teamwork», «Professional achievements and their adjustment»; professional position – «Assistance to comrades in overcoming social and professional obstacles», «Formation and development of value orientations»; responsibility – «Performance of various assignments and joint work», «Expression of initiative for the possible development of the knowledge used».

As evidenced by the experimental results of the study of the formation of civil culture of future aviation specialists, which actualize and do not actualize the self-organization of the individual, the most effective types of civil culture formation of future aviation specialists are: for professional self-realization – «Implementation of self-organized activity», «Formation and development of value orientations»; professional position – «Assistance to comrades in overcoming socio-professional obstacles», «Work on the implementation of a certain socially significant task»; responsibility – «Identification of the individual's responsibility», «Invention of initiative for the possible development of the knowledge used».

Not significant: for professional self-realization – «Professional achievements and their adjustments»; professional position – «Fulfillment of various assignments and joint work», «Participation in various events related to public activity»; responsibility - «Performance of functional duties», «Formation and development of value orientations».

The scientific novelty of the study is that:

For the first time, pedagogical conditions for the effective formation of civil culture of future aviation specialists were determined, theoretically substantiated and experimentally tested (formation of civil culture of a future aviation specialist by means of developing his value orientations; activation of public activity of future aviation specialists; intensification of self-organization of the personality of future aviation specialists); criteria for assessing the dynamics of formation of civil culture of future aviation specialists (professional self-realization, professional position, responsibility) were determined.

The essence and specification of the key concept of the study was clarified: «Civil culture of future aviation specialists»; further theoretical substantiation and systematization of approaches to determining the process of civic culture formation in future aviation industry specialists were carried out; indicators and levels of civic culture formation of future aviation specialists;

Further development has acquired integrative approaches to the formation of civic culture of future aviation specialists in the process of holistic professional development of the individual, combining different forms of work with applicants for higher education.

The proposed methodology of involving applicants for higher education in various forms of educational, public and self-developmental activities allows to increase the dynamics of the formation of their civic culture. This method will allow teachers, student public to intensify the work on the development of civic position, self-realization, professional and civic responsibility of future specialists.

The results of the research reflected in the thesis and publications can be used in the process of professional training of future specialists and in scientific and methodological work; as well as in educational work with higher education applicants.

The prospects for further research include the study of the process of formation of civil culture of future aviation specialists in the process of practical training and in research work.

Keywords: civic culture, citizenship, culture, personality, future aviation professional, worldview, professional culture, values, civic position, responsibility.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України:

1. Дворська А. О. Методологічні підходи до формування громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі. *Наука і техніка сьогодні. Наукові перспективи*. Київ. 2024. №4 (32) С. 588-601.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)-588-601](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)-588-601)

2. Дворська А. О. Формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців засобами ціннісних орієнтацій. *Актуальні питання у сучасній науці. Наукові перспективи*. Київ. 2025. №2 (32). С. 820-829.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2\(32\)-820-829](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-820-829)

3. Дворська А. О. Проблема розвитку громадянської культури авіаційних фахівців. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. / Ред. кол. : В. Ф. Черкасов, О. А. Біда, Н. І. Штеля та ін. Ужгород-Кропивницький: Видавництво “Код”. 2025. Випуск 11. С. 125-129.

DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.11.125

4. Дворська А. О. Волонтерська діяльність як чинник формування громадянської культури. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2025. № 217. С. 100-103.

DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-100-103>

5. Дворська А. О. Роль національно-патріотичного виховання у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіації. *Суспільство та національні інтереси. Наукові перспективи*. № 3 (11). 2025. С. 125 - 133.

DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-125-133](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-125-133)

6. Дворська А. О. Роль діджиталізації у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіації. *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». 2025. № 3 (43) 2025. С. 1021- 1029.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3\(43\)-1021-1029](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3(43)-1021-1029)

7. Дворська А. О. Взаємозв'язок громадянської культури та академічної доброчесності в авіаційних закладах освіти. *Суспільство та національні інтереси. Наукові перспективи*. № 5 (13). 2025. С. 111–120. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-5\(13\)-111-120](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-5(13)-111-120)

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

8. Дворська А. О. Теоретичні засади формування громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Актуальні проблеми науки та інноваційного розвитку в авіаційній галузі України»*, присвяченої Дню науки в Україні. 15 травня 2024 р. Кропивницький: ЛА НАУ, 2024. С. 230-233.

9. Дворська А. О. Виховання громадянської культури та патріотизму у майбутніх авіаційних фахівців України. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Матеріали XLVI Міжнародної науково-практичної конференції (07 липня 2024 р. м. Копенгаген (Данія)). *Наукові перспективи*. 2024. С. 76-79.

10. Дворська А. О. Ціннісні орієнтації у формуванні громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців. *Аналітичний центр сучасної гуманітаристики. Харківська асоціація політологів*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей*. м. Харків: Право. 31.10.2024 р. С. 57-59.

11. Дворська А. О. Підходи до формування громадянської культури майбутніх авіаційних працівників. *Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем*. XII Міжнародна науково-практична конференція 14.02.2024 р. Кропивницький. 2024. С. 316-318

12. Дворська А. О. Роль професійної комунікативної компетентності в авіаційних закладах освіти. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції*

розвитку. Матеріали LIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції 07 лютого 2025 р., м. Кордова (Іспанія). С. 115-118.

13. Дворська А. О. Формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців: міждисциплінарний підхід. *Український соціум : соціально-гуманітарний аналіз сучасності та прогноз майбутнього* : матеріали XX VIII Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: Право. С. 26-29.

14. Дворська А. О. Формування лідерських якостей у майбутніх фахівців авіаційної галузі як умова розвитку громадянської культури. *Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем* : XIII Міжн. наук.-практ. конф. Кропивницький. 26.02.2025. С. 72-76.

	20
ЗМІСТ	
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ	30
1.1. Аналіз розробленості проблеми дослідження у науковій літературі	30
1.2. Проблема формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації	40
1.3. Критерії та рівні громадянської культури майбутніх фахівців авіації	58
Висновки до першого розділу	86
Список використаних джерел до першого розділу	91
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ	101
2.1. Розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців авіації як педагогічна умова формування їх громадянської культури	102
2.2. Громадянська активність як педагогічна умова формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації	119
2.3. Самоорганізація особистості майбутніх фахівців авіації	137
Висновки до 2-го розділу	149
Список використаних джерел до другого розділу	151
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ	161
3.1. Формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій	162
3.2. Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у громадській діяльності	192
3.3. Формування громадянської культури засобами інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації	219
Висновки до третього розділу	248

	21
Список використаних джерел до третього розділу	252
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	259
ДОДАТКИ	264

ВСТУП

В умовах боротьби Українського народу за свою незалежність, національний суверенітет та територіальну цілісність набуває особливої значущості формування у молоді громадянських якостей, насамперед – патріотизму, національної свідомості, громадянської позиції. Крім того, прагнення України до побудови демократичного та громадянського суспільства, повноправного членства у Європейському союзі та НАТО зумовлює виховання у пошукувачів вищої освіти соціальної активності, відповідальності, високих почуттів громадянськості, формування професійної та громадянської культури.

Сучасна авіаційна галузь вимагає від своїх фахівців не лише високого рівня професійних знань і технічних навичок, а й здатності діяти відповідально, етично та ефективно в умовах глобалізованого світу. Майбутній фахівець авіації, працюючи у мультикультурному середовищі, має бути носієм таких якостей, як: професійна етика, патріотизм, громадянська відповідальність, толерантність та морально-етична самосвідомість. Формування цих якостей може бути досягнуто через розвиток громадянської культури, як однієї із базових особистісно-професійних характеристик.

Разом із тим, аналіз освітньої практики свідчить про недостатній рівень інтеграції елементів громадянської культури в освітній процес підготовки майбутніх фахівців авіації. Існує потреба в оновленні педагогічних підходів і методів, спрямованих на виховання громадянської відповідальності, професійної етики та патріотизму. Як свідчить педагогічний досвід, процес громадянського виховання не може бути забезпечений лише засобами одного предмету чи навчального курсу. Існує нагальна потреба у обґрунтуванні та реалізації педагогічних умов формування громадянської культури у контексті цілісного розвитку його особистості, у тісному взаємозв'язку з розвитком професійного світогляду та професійної культури.

Вивчення і узагальнення результатів наукових досліджень, присвячених проблематиці дослідження, а також спрямованості освітнього процесу на формування

громадянської культури у майбутніх фахівців авіації дозволяють виокремити ряд протиріч, що потребують розв'язання на рівні теорії і практики та у сукупності визначають актуальність дослідження:

- між сучасними суспільними вимогами до рівня громадянської культури майбутніх фахівців авіації та рівнем сформованості цієї характеристики у здобувачів вищої освіти закладів освіти авіаційної галузі;
- між потребами у науковому обґрунтуванні змісту і сутності громадянської культури майбутніх фахівців авіації та існуючим рівнем наукових знань у цій царині;
- між реальним та бажаним рівнем наукового та навчально-методичного забезпечення процесу формування громадянської культури у майбутніх фахівців авіаційної галузі;
- між вимогами культурологічного підходу до професійної освіти та існуючими формами і методами організації процесу професійної підготовки майбутніх фахівців авіації.

Слід відзначити, що у педагогічній науці накопичено значний досвід дослідження окремих аспектів формування громадянської культури фахівця. Окремі аспекти громадянської культури вивчає філософія, психологія, соціологія, культурологія.

Філософські і соціальні аспекти громадянськості, громадянської свідомості та громадянської культури досліджували: В.Антонович, О.Вишневський, М.Боришевський, Т. Дем'янук, М.Драгоманов, П.Ігнатенко, Н.Косарева, В.Кремень, Н.Крицька, В.Лісовий, Ю. Руденко, Д.Чижевський, К.Чорна та ін..

Психологічні особливості професійного розвитку особистості та умов формування у неї громадянськості досліджували. І.Бех, Л.Виготський, Е.Еріксон, Л.Йорк, Г.Костюк, Д.Сьюпер та ін.

Аспекти впровадження культурологічного підходу в освіту, висвітлено у працях М. Александрова, В. Кременя, В. Андрущенко, С. Верби, А. Кребера, К. Клаксона, , А. Торквіля, Т. МакКонела, Дж. Дюї, О. Ослера, Г. Уайта та інших.

Проблеми формування громадянської культури у контексті розвитку громадянського суспільства та досліджували: В.Амелін, К.Гаджиєв, Л.Канішевська, Н.Кейзеров, І.Левін, С.Ліпсет, А.Мельвіль, А.Нікітін, П.Сергієнко, А.Соловйов, М.Черниш.

Історико-педагогічні аспекти громадянського виховання та розвитку громадянської культури досліджували: Т.Завгородня, П.Ігнатенко, І.Кучинська, С.Ткачов, О.Сухомлинська та ін.).

Педагогічні аспекти формування громадянської культури фахівців різних професій знайшли відображення, у працях Т.Дем'янюк, О.Докукіної М.Євтуха, В.Іванчук, І.Дзюбенко, М.Михайліченка, В.Поплужного, Д.Пріми, В.Рябова, Г.Шевченко та інших.

Проблему формування системи громадянських цінностей у майбутніх фахівців досліджували: Н. Калініченко Л. Корінна, Б. Ступарик, О.Сухомлинська та інші.;

Так зміст і умови формування громадянської компетентності особистості досліджувалися у працях відомих науковців Л.Вовк, І.Корольова, Е.Козлова, М.Михайліченка, В. Століна, В. Сухомлинського та інших. Проблема формування громадянської зрілості знайшла свого висвітлення у наукових працях Т.Абрамян, М.Боришевського, О.Волжиної, О.Газман, Ж.Завадської, А.Макаренка, В.Радула, В.Сеніна, О.Сухомлинської, Р.Хмелюк, К.Чорної та ін.

У зарубіжній педагогіці проблемі формування громадянської культури та громадянської зрілості, були присвячені праці А.Адлер, К.Вейнберга, Р.Вудса, К.Джанга, Г.Кершенштейнера, Ч.Паттерсона та ін.

У науково-педагогічній літературі також накопичено значний досвід дослідження особливостей формування професійної культури представників різних професій. Це, насамперед, праці, І.Зязюна, І.Михайліченка, Н.Ничкало, С.Сисоєвої, В.Радула, В.Сластеніна та інших.

Проте, вивчення і аналіз наукової літератури дозволяє вважати, що проблема формування громадянської культури у майбутніх фахівців авіації як складової їхнього

професіоналізму та громадянської зрілості не одержала належного як у контексті теоретичного обґрунтування, так і у розробці методичних аспектів. Враховуючи відсутність наукових досліджень, присвячених системному вивченню означеної проблеми, її актуальність, що визначається необхідністю розв'язання вищенаведених протиріч, ми обрали тему дисертаційного дослідження: **«Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами: дослідження виконувалося в межах наукової лабораторії кафедри педагогіки вищої школи та соціально-гуманітарних дисциплін Української державної льотної академії «Дослідження соціально-професійних явищ та процесів розвитку особистості». Тема дисертації затверджена у такій редакції вченою радою Української державної льотної академії (протокол № 6 від 30 квітня 2025 року).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати змістовні характеристики, визначити та апробувати педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Гіпотеза дослідження: відповідно мети в основу дослідження ми поклали припущення, що формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації буде ефективним в разі комплексної реалізації таких педагогічних умов: формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій; активізації громадської діяльності майбутніх фахівців авіації; інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати ступінь розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії і практиці.
2. Розкрити термінологічне поле дослідження, визначити сутність та змістовні характеристики громадянської культури майбутніх фахівців авіації.
3. Визначити критерії та рівні сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

4. Обґрунтувати педагогічні умови ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.
5. Експериментально апробувати ефективність педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Об'єкт дослідження: процес формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх фахівців цивільної авіації.

Методи дослідження. Для реалізації завдань дослідження було використано сукупність методів дослідження:

- теоретичних (аналіз наукової літератури з педагогіки, психології, філософії, соціології; синтез, порівняння й узагальнення, класифікація, проектування діяльності) з метою формування понятійного апарату дослідження, одержання об'єктивних даних, теоретичних узагальнень та висновків стосовно сутності, змістовних характеристик і умов ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації;
- емпіричних: анкетування, бесіда, тестування, педагогічне спостереження, метод експертних оцінок, шкалування, ранжування) з метою одержання даних про динаміку формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, ефективність реалізації педагогічних умов;
- методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу та узагальнення експериментальних даних.

База дослідження: Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Української державної льотної академії. Окремі положення дисертації, а також елементи дослідно-експериментальної роботи проводилися на базі Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба та Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше було визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано педагогічні умови ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації (формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій; активізації громадської діяльності майбутніх фахівців авіації; інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації); визначено критерії оцінки динаміки формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації (професійна самореалізація, професійна позиція, відповідальність).

уточнено сутність та конкретизовано ключове поняття дослідження: «Громадянська культура майбутніх фахівців авіації»; здійснено подальше теоретичне обґрунтування та систематизацію підходів до визначення процесу формування громадянської культури у майбутніх фахівців авіаційного галузі; показники та рівні сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації;

подальшого розвитку набули інтеграційні підходи до формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у процесі цілісного професійного розвитку особистості, поєднання різних форм роботи зі здобувачами вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

- запропонована методика залучення здобувачів вищої освіти до різних форм освітньої, громадської та саморозвивальної діяльності дає змогу підвищити динаміку формування у них громадянської культури;
- розроблена методика формування громадянської культури дозволить викладачам, студентським громадським інтенсифікувати роботу з розвитку громадянської позиції, самореалізації, професійної та громадянської відповідальності майбутніх фахівців;
- результати дослідження, відображені у дисертації та публікаціях, можуть використовуватися у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців та у науково-методичній роботі; при оновленні змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу («Педагогіка», «Філософія», «Культурологія», «Етика та естетика», «Політологія і соціологія»), а також дисциплін у виховній роботі зі здобувачами вищої освіти.

Організація та основні етапи дослідження.

Перший етап (2021–2022 рр.). Визначено наукову проблему, здійснено аналіз досвіду щодо формування громадянської культури майбутніх фахівців в умовах Української державної льотної академії та інших закладів вищої освіти. Обґрунтовано теоретичні положення дисертації

Другий етап (2022–2024 рр.). Сформовано дослідно-експериментальні групи, у яких проведено діагностику динаміки та реалізовано педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Третій етап (2024–2025 рр.). Систематизовано та узагальнено результати дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження проводилися у процесі експериментальної роботи, яка здійснювалася особисто дослідником та за його сприяння викладачами та представниками громадських студентських організацій Української державної льотної академії (Довідка № 0108/90-5 н від 30 травня 2025 року); Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (акт № 350/ 176/9-29 від 30.04.2025 року) та Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ (акт про впровадження від 30 травня 2025 року) [Додатки].

Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях та теоретико-методологічному семінарі кафедри педагогіки вищої школи соціально-гуманітарних дисциплін Української державної льотної академії. Результати дослідження висвітлено у 7 публікаціях у фахових виданнях України категорії «Б».

Під час виконання дисертації автор взяла участь та апробувала матеріали свого дослідження на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних*: «Виховання громадянської культури та патріотизму у майбутніх авіаційних фахівців України» (м. Копенгаген, 2023); «Підходи до формування громадянської культури майбутніх авіаційних працівників» (Кропивницький, 2024); «Роль професійної комунікативної компетентності в авіаційних закладах освіти» (Кордова, 2025);

«Формування лідерських якостей у майбутніх фахівців авіаційної галузі як умова розвитку громадянської культури» (Кропивницький, 2025); *всеукраїнських*: «Ціннісні орієнтації у формуванні громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців» (м.Харків, 2024); «Формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців: міждисциплінарний підхід» (м.Харків, 2024); «Теоретичні засади формування громадянської культури майбутніх авіаційних працівників» (Кропивницький, 2024).

Публікації. В ході виконання дисертаційного дослідження було опубліковано 14 одноосібних наукових публікацій, з них – 7 одноосібних статей у фахових виданнях України категорії «Б» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки та 7 публікацій у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділу і загальних висновків, списку використаних джерел до кожного розділу дисертації, 3 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, у тому числі основного тексту – 225 сторінок. Робота містить 21 таблицю.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ

1.1. Аналіз розробленості проблеми дослідження у науковій літературі

В сучасних умовах на розвиток особистості майбутнього фахівця авіації впливають багато факторів, пов'язаних з особливостями розвитку Українського суспільства. З одного боку, це – глобалізаційні процеси, які охоплюють усі сфери суспільного життя і зумовлюють формування готовності до життя і діяльності у полікультурному світі, особливо у контексті європейських інтеграційних процесів. З іншого, боротьба України за свою незалежність актуалізувала питання розбудови національної держави та громадянського суспільства, що зумовлює формування у майбутніх фахівців авіації якостей національної та громадянської культури.

Наразі держава та суспільство стоять перед необхідністю створення нової моделі освіти, яка б сприяла формуванню громадянина демократичної України, здатного гідно представляти свою державу у світі, відстоювати її інтереси. Ця модель має базуватися на синтезі прогресивних досягнень в філософії, культурології, освіті і забезпечувати конструктивний діалог між ними. Її мета – збагатити та розвинути особистість на основі загальнолюдських і громадянських цінностей [13, с.21-25].

Відповідно в Указі Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» сказано, що в Україні національно-патріотичне виховання дітей та молоді є одним із ключових напрямків діяльності держави та суспільства. Основна мета – виховання всебічно розвинених громадян, які поважають українські традиції, духовні цінності, володіють необхідними знаннями та навичками, готові до самореалізації в сучасному суспільстві, дотримуються європейських цінностей і здатні захищати Батьківщину, її незалежність і територіальну цілісність [103].

Слід відзначити, що формування громадянської культури, громадянськості та патріотизму як базових духовно-моральних цінностей було визначено в якості пріоритетних у ряді законодавчих документів України та нормативних документів в галузі освіти, зокрема: Конституції України (1996 із змінами), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (2016), Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (2016), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2021), Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року (2022) та ін.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що проблематика формування громадянської культури стала предметом дослідження різних соціальних та гуманітарних наук. Окремі аспекти громадянської культури вивчає філософія, політологія, педагогіка, психологія, соціологія, культурологія та інші.

Аналіз наукових праць І. Іванюка, О. Козлової, Р. Кравець, Л. Огородник, Л. Пічуркіної-Шумейко, Д. Пріми, І. Райніна, Г. Рибак, В. Рибалка, І. Тараненко, Г. Хітрової, В. Черкашенко, Н. Чиркової, О. Шестопалюка, E. Beatty, J. Biddix та ін.. дозволяє зробити узагальнення, що проблема формування громадянської культури розглядалася в межах *кількох напрямків*:

1. В контексті розвитку громадянського суспільства.
2. Через призму формування громадянськості як однієї з базових особистісних характеристик.
3. В контексті розбудови громадянської освіти і громадянського виховання;
4. У взаємозв'язку з формуванням громадянської компетентності.

Розглянемо вище окреслені напрямки більш детально.

1. Уперше термін «громадянська культура» був використаний засновником чиказької школи політичних досліджень Ч. Мерріамом (1928-1938 рр.) в одному з проєктів вивчення соціологічних та психологічних аспектів політичної поведінки, що

визначав її провідну роль та вплив на життя суспільства [2, с.53]. Відповідно до думки Ч. Мерріама, громадянська культура є відображенням суспільних процесів, які відбуваються в громадянському суспільстві, проте на даний термін розглядався у контексті категорії «політична культура».

Подальше зростання інтересу до вивчення феномену громадянської культури було викликане розвитком демократичних суспільно-політичних структур в країни третього світу, що звільнилися від колоніального впливу в 50-60-ті роки ХХ ст., пізніше увагу вчених привернув процес демократизації країн Східної Європи. Вчені, які досліджували ці процеси: О. Донелл., Ф. Лімонжі, Х. Лінц, М. Макколі, Р. Патнэм, А. Пржеворский, А. Стефан, А. Шедлер, В. Шляпентох, Г. Екстайн, Д. Елазар [1, с.31].

Більшість із згаданих зарубіжних учених розглядають громадянську культуру як певний прояв політичної культури, а громадянина як учасника політичного процесу, в той час як життєвий простір громадянина набагато ширший. Також, громадянська культура розглядається як характеристика громадянського суспільства.

У ході розвитку історико-політичного дискурсу щодо політичних культур США, Великої Британії, та країн Західної Європи у 1963 р. американські вчені Г. Алмонд і С. Верба у монографії «Громадянська культура» виділяють чотири основні типи громадянської культури: англо-американський, континентально-європейський, передіндустріальний і тоталітарний. Також вони запропонували особливий змішаний тип – «громадянську культуру» (civic culture), що характеризується: ухваленням більшістю громадян верховенства держави; загальною вірою в необхідність виконання громадянських обов'язків. Цей концепт об'єднав у собі чотири ключові аспекти: загальну політичну систему, уряд, загальнонаціональні вибори й саму особистість [1, с.154].

Г. Алмонд та С. Верба стверджували, що громадянська культура не формується у процесі виключно навчання. Важливою складовою громадянської культури дослідники визначають набір позицій, що стосуються, наприклад, довіри до інших

людей, – а цього неможливо навчити. Таким чином, громадянська культура формується шляхом передачі досвіду від покоління до покоління в ході складного процесу, який потребує залучення багатьох соціальних інститутів [1; 58].

Підхід до вивчення громадянської культури, запропонований Г. Алмондом та С.Вербою був використаний і розвинутий в таких публікаціях Л.Пая і С.Верби, а також в працях авторів, які досліджували політичні культури різних країн [15].

Вітчизняний дослідник С.Грицай інтерпретує громадянську культуру як вид духовної культури, що дає змогу людині відчувати себе юридично, морально та політично дієспроможною; гармонійно існувати в системі “людина-суспільство”; усвідомлювати свою належність до конкретної нації, держави, частини світу, Земної кулі, Всесвіту; бути відповідальним за становище останніх; свідомо відстоювати принципи демократії та патріотизму [29, с.15].

На думку Л. Пічуркіної-Шумейко [71], громадянська культура забезпечує здійснення оцінної, нормативно-регламентуючої, контролюючої, координуючої функцій, що регулюють суспільні відносини за допомогою гласності, свободи слова.

І. Райнін вважає, що громадянська культура майбутнього фахівця забезпечує збереження загальнолюдських цінностей, гармонізацію загального і особливого в існуванні різних соціальних груп, національних культур; піднесення загальнолюдських інтересів, шляхів прогресу, розвитку цивілізації над прагматичними інтересами окремих груп, індивідів, держав [80].

Підсумовуючи вищенаведене зауважимо, що у більшості досліджень цього напрямку громадянська культура характеризується демократичним змістом, високими моральними стандартами, активністю участі у соціально-політичних процесах. Вона спрямована розвиток громадянських якостей особистості. Громадянська культура відображає зміни в політичних відносинах та інститутах, приймаючи або відкидаючи новації, і забезпечує демократію, стійкість державного ладу та громадянської єдності, розвиток громадянського суспільства.

2. У традиціях вітчизняної педагогіки можна відзначити взаємозв'язок понять «громадянська культура» – «громадянськість», про що зазначено вище.

Громадянська культура розглядається Т. Мироненко як ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхню законослухняність та критичну вимогливість [104, с.7].

Під громадянською культурою Г. Пономарьова пропонує трактувати як систему поглядів, оцінок, переконань, установок щодо важливості і необхідності моральних і правових цінностей демократичного суспільства, які визначають етичну аксіологію і громадянську поведінку, активну участь в професійній діяльності.

На думку С.Гессена, «громадянськість» слід розглядати як частину загальної культури людини, як проміжний її шар, як право, що, по перше, регулює зовнішні стосунки людей між собою і державою, по-друге, забезпечує обов'язковість правових норм, по-третє, організовує сукупність діяльності даного суспільства.

В. Глазков дає таке визначення: «громадянська культура – безперервний процес, психологічна сутність якого полягає у переході особистості з одного стану в інший, інтеграції зовнішнього досвіду у ставленні до неї у внутрішній психічний план, в її переконання, установки, поведінку. Наслідки культури особистості, зокрема громадянської культури, залежать від того, наскільки системно у процесі виховання поєднуються емоційно-чуттєва та вольова сфери людської психіки з поведінкою у соціумі» [23, с.51].

Р.Мохнюк у своєму дослідженні розглядає громадянську культуру як сферу духовної культури, яка об'єднує суспільні та державні цінності та ідеали з творчою суспільною діяльністю членів суспільства, громадян, тим самим забезпечуючи їх гармонійне існування в системі «людина-суспільство-держава». Основні функції цієї культури включають гносеологічну, яка сприяє пізнанню та самопізнанню суспільства та особистості правил, норм, цінностей, ідеалів співжиття в суспільстві; інформаційну, що передбачає трансляцію соціальних норм та правил поведінки, досвіду людей та адекватність взаєморозуміння суб'єктів суспільного життя; аксіологічну або ціннісно-

орієнтаційну, що створює певну систему громадянських та життєвих цінностей, у яких існує, та на які орієнтується суспільство і особистість; нормативно-регулюючу або управлінську, яка проявляється у тому, що громадянська культура виступає засобом контролю суспільства за життєдіяльністю людини [64, с.11].

На думку Ю.Омельчука, громадянська освіта виходить за рамки простого інформування. Вона формує ставлення та позиції студентів щодо різних суспільних явищ і процесів, сприяючи розвитку нових форм громадянської активності. Очевидно, що ці завдання охоплюють широкий спектр особистісного розвитку сучасної людини, а не лише аспект громадянськості.

Л. Снігур, опрацьовуючи психологічні аспекти становлення громадянськості особистості, наголошує, що базисом розвитку громадянськості є особливе ставлення особистості до свого народу та прав і обов'язків громадянина. При цьому усвідомлення зв'язку з власним родом та народом засновує складне ціннісно-емоційне утворення, що спонукає до участі у громадянському житті [90].

За Н.Волковою, громадянськість не лише зумовлює духовно-моральну цінність громадянина, але й пов'язана зі світоглядною й психологічною характеристикою особистості, позаяк саме ця якість визначає обов'язок і відповідальність особистості перед співвітчизниками, Батьківщиною. Отже, цілком правомірно стверджувати, що громадянськість відповідає такому рівню особистісного саморегулювання, коли метою поведінки людини є свідомо діяльність заради країни [19].

3. Ми враховуємо думку О. Сухомлинської, яка зазначає, що вивчення громадянської культури слід розглядати в контексті соціокультурних, наукових та історичних поглядів, які формували систему освіти та виховання з 1960-х до початку ХХІ століття. Порівняння різних точок зору дасть змогу всебічно оцінити минулі педагогічні процеси, виявити досягнення та інновації і відстежити динаміку трансформації громадянської культури. При цьому важливо проаналізувати, чи розвивалася вона циклічно, лінійно, спіралеподібно або в іншій формі [97, с.43].

Зауважимо, що проблему формування громадянської культури в контексті розвитку освіти і виховання, зокрема – у зарубіжних країнах досліджують З. Малькова, Т. Яркіна, М.Славіна (США), Н. Абашкіна, Т. Вакуленко, В. Гуменюк (Німеччина), О. Леонтьєва, М. Лещенко, А. Парінова, (Англія) та ін. Проблему підготовки дітей і молоді до життя в суспільстві досліджують О.Сухомлинська, Н.Лавриченко, Л.Пуховська, та ін. Фософські засади формування громадянської культури у процесі освіти і виховання досліджували К. Роджерс, А.Маслоу, В. Франкл.

А.Поливана, аналізуючи моделі формування громадянської культури в системі вітчизняної освіти у 60-тих роках ХХ – на початку ХХІ століття виокремлює такі етапи розв'язання означеної проблеми: «ідеологічна» (1961–1970 рр.), «соціально-політична» (1971–1990 рр.) та «патріотично-сучасна» (1991–2005 рр.), які відобразили особливості начально-виховного процесу на шляху формування громадянської культури студентської молоді, у означений період.

На думку дослідниці, ці моделі мали на меті:

- «Ідеологічна» модель передбачала формування у студентської молоді здатності оцінювати все різноманіття суспільних явищ із позицій робітничого класу, а громадянську культуру майбутніх фахівців трактувала виключно з позицій комуністичної ідеології.
- «Суспільно-політична» модель передбачала поступове розширення спектра засобів і форм, методів і прийомів виховання студентства, поступовий перехід на новий формат суспільних відносин, інтегруючи старі ідеологічні стереотипи та нові суспільно-політичні реалії, які диктує час «перебудови».
- «Патріотично-сучасна» модель пов'язана із появою нових теоретичних концепцій і практичних підходів до громадянського виховання молоді в незалежній Україні. Запровадження цієї моделі у процес формування громадянської культури майбутніх фахівців передбачає формування громадянської культури на засадах гуманізму,

свободи, верховенства закону, соціальної справедливості та виступає механізмом розбудови демократії, правової держави, громадянського суспільства.

На думку А.Поливаної, громадянська культура є невід'ємним компонентом громадянського суспільства, яка породжується в соціумі завдяки набуттю членами суспільства відповідних якостей, вона є показником рівня становлення відносин у суспільстві відповідно до задоволення громадянських потреб [74, с.63].

Під громадянською освітою розуміється освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [78].

На основі аналізу досліджень Т.Балобанової, І.Вахрушевої, М.Михайліченка, О.Шестоपालюка та ін. під поняттям «громадянська освіта» розуміємо цілісну систему, що включає не тільки навчання, яке закладає основи правових і культурних знань, що забезпечує здобувачу вищої освіти свободу у виборі світоглядних орієнтацій, способів практичної діяльності і обумовлює тим самим його входження у соціум; як системний процес, спрямований на формування громадянина, який здатний, вміє і бажає жити в громадянському суспільстві та правовій державі.

Згідно проекту концепції громадянського виховання дітей і молоді в Україні, громадянське виховання в Україні є особливо актуальним у зв'язку з процесом відродження національної самосвідомості. Для України, як багатоетнічної держави, громадянське виховання відіграє важливу роль, оскільки сприяє формуванню єдності нації. Це є основою української ідеї. Громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною [78].

На думку видатного українського педагога В.Сухомлинського, громадянське виховання є найважливішим завданням педагогіки. Він вважав, що формування громадянських якостей у дітей має ґрунтуватися на принципах людяності та поваги до прав людини [96].

Основний зміст громадянського виховання майбутніх авіаційних фахівців можна розглядати з двох точок зору: по-перше, у широкому контексті це спрямовано на всебічно розвинену особистість та виховання комплексу якостей, які необхідні громадянину України; по-друге, у вузькому розумінні, орієнтовано на формування та розвиток у майбутнього авіатора професійних та морально-етичних якостей, необхідних для виконання службових обов'язків в різних умовах, включаючи екстремальні ситуації. Ці заходи спрямовані на підтримку високого рівня морально-психологічного стану підрозділів цивільної авіації.

4. Компетентнісний підхід досліджували відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: Н.Бібік, Ф. Вайнерт, Д. Валь, Л. Вашуленко, Е. Кліме, Д. Кур, О. Пометун, Ф. Фрідріх та ін. Професійну компетентність майбутніх фахівців авіаційної галузі досліджували Т. Плачинда, Г. Лещенко, Т. Лаврухіна, С. Мартиненко, О. Москаленко Л. Герасименко, Г. Пухальська, О. Задкова та ін. Компетентнісний підхід є ключовим елементом успішної підготовки авіаційних фахівців, що дозволяє створити висококваліфікованих професіоналів, які здатні успішно працювати в динамічному і вимогливому середовищі авіації. Власне, компетенція – суспільні вимоги до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі [49, с.49].

На думку М.Михайліченка, громадянська компетентність майбутнього вчителя є «складним, інтегрованим утворенням у цілісній структурі особистості фахівця, складовою його професійної культури та професійної компетентності; результатом оволодіння педагогічної професією; загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості, як особистісної якості, яка визначає громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості та готовність до

ефективного розв'язання завдань громадянської освіти в процесі професійної діяльності на основі сформованих знань, вмінь, навичок, ціннісних орієнтацій, професійно важливих якостей і здібностей» [63].

О.Цихместрук у своїй дисертації, присвяченій проблемам формування громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи, визначає поняття «громадянська компетентність особистості» як здатність та готовність особистості до реалізації динамічної комбінації знань, умінь і навичок, яка виникає в результаті громадянської освіти, що включає морально-етичні цінності, духовний розвиток особистості, високі соціальні навички, професіоналізм та активне провадження суспільної діяльності, дозволяє реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства, покращення умов життєдіяльності, створення безпечного та гармонійного середовища для життя та праці народу[107, с.3].

Ю.Ляховська у своїй дисертації досліджує теоретичні та методичні аспекти формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки [56]. Процес формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки дослідниця розглядає як цілеспрямований процес засвоєння громадянських норм, розвиток установок, мотивів, цінностей і якостей, притаманних громадянину демократичного суспільства, які активізуючись, забезпечують можливість ефективно виконати професійні функції, усвідомлене ставлення до суспільства і держави, людей і соціально-політичних явищ, що виявляється в громадській поведінці; набуття громадянських умінь і досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства; відкритість до мовного спілкування та здійснення міжособистісної і міжкультурної комунікації.

Таким чином, не дивлячись на значну кількість досліджень теорії і практики формування громадянської культури, вихідні та положення, визначення базових понять та підходів до її формування залишаються предметом наукової дискусії. При цьому проблема формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації розкрита

лише епізодично, що зумовлює проведення теоретичного аналізу основних понять досліджуваної характеристики та визначення теоретичних засад її формування.

1.2. Проблема формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації

Ми вважаємо, що в основу формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації, визначення її сутності, змісту, структури та функцій, мають бути покладені положення діяльнісного, системного, аксіологічного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів, теоретичні напрацювання вчених про зміст базових дефініцій «культура» і «громадянськість», про феномен громадянської культури.

Ціннісний (аксіологічний) підхід розглядає громадянську культуру як систему цінностей, що формують світогляд майбутнього авіаційного фахівця. Як зазначає О.Сухомлинська, з позицій історико-педагогічного аналізу цей підхід охоплює процес виховання молоді через призму трансформації змістових, методичних та цільових компонентів освітньої діяльності. У контексті професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців аксіологічний підхід передбачає засвоєння основних морально-етичних орієнтирів, соціальної відповідальності, культури професійної комунікації та активної громадянської позиції. Його реалізація здійснюється шляхом інтеграції гуманістичних цінностей у освітній процес, практичну діяльність, соціальну взаємодію та волонтерську активність майбутніх авіаційних фахівців, що сприяє формуванню у них усвідомленої потреби у дотриманні професійних стандартів та норм громадянської культури [79, с.41].

У межах дослідження *діяльнісний підхід* розглядається як фундаментальна методологічна основа для формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Він забезпечує активне залучення здобувачів освіти в пізнавальну, комунікативну та професійно зорієнтовану діяльність, сприяючи їхньому всебічному

розвитку та особистісному становленню. На основі аналізу наукових підходів вітчизняних педагогів (О. Гусак, Ю. Ібрагім, В. Лозова, Л. Петриченко, Н Ткачова) встановлено, що ефективна реалізація діяльнісного підходу в освіті ґрунтується на низці закономірностей. Зокрема, йдеться про домінування діяльності та спілкування як основних механізмів розвитку особистості; вплив виховного процесу на свідомість, емоційну сферу та волю майбутнього фахівця; взаємозалежність внутрішньої активності особистості й зовнішньої діяльності, яка стимулює її самореалізацію. Діяльнісний підхід акцентує увагу на необхідності активної практичної діяльності майбутніх фахівців у процесів формування громадянської культури. Даний підхід передбачає організацію освітнього процесу таким чином, щоб забезпечити активну участь суб'єкта у різних видах діяльності, включаючи навчально-пізнавальну, професійну, комунікативну та саморозвивальну. Він сприяє формуванню у майбутніх фахівців авіації здатності до самостійного аналізу ситуацій, прийняття рішень, ефективної взаємодії та особистісного розвитку. У контексті формування громадянської культури цей підхід дозволяє не лише засвоювати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці через соціально значущу діяльність, професійні кейси, моделювання реальних ситуацій та волонтерську активність. Завдяки цьому майбутні авіаційні фахівці не просто отримують знання, а й навчаються діяти відповідально, приймати громадянсько значущі рішення у професійному та суспільному житті. Діяльнісний підхід у підготовці майбутніх авіаційних фахівців сприяє розвитку їхньої громадянської свідомості, формує навички активної соціальної взаємодії та забезпечує здатність до самореалізації у професійній і громадянській сферах [14, с.5].

Системний підхід. У педагогічних дослідженнях ключовим методологічним підходом є системно-цілісний підхід, який дозволяє розглядати будь-який об'єкт (людину, предмет, діяльність, явище, подію) як систему – організовану сукупність елементів, що взаємодіють між собою. Системний підхід (англ. Systems thinking – системне мислення) – це напрям методології досліджень, який полягає у вивченні

об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи [109, с. 30].

Системно-цілісний підхід ґрунтується на таких принципах:

- цілісність: система розглядається як єдине ціле, але водночас вона може бути частиною більшої системи (підсистеми);
- ієрархічність: елементи системи розташовані в порядку підпорядкування, від нижчого до рівня до вищого;
- структуризація: система має чітку структура, яка дозволяє аналізувати взаємозв'язки між її елементами;
- множинність: для опису системи та її елементів застосовуються різні моделі, наприклад, кібернетичні, економічні чи математичні;
- системність: об'єкт вважається системою, якщо він володіє всіма переліченими ознаками.

Застосування системного підходу дозволяє глибоко дослідити педагогічні явища, виявити взаємозалежність між різними факторами та знайти ефективні шляхи для їх оптимізації [39, с. 8].

Особистісно орієнтований підхід передбачає створення освітнього середовища, в якому майбутній авіаційний фахівець може самостійно усвідомлювати громадянські цінності, розвиваючи власну мотивацію до соціально відповідальної поведінки. Це забезпечується через методи саморефлексії, індивідуальні консультації, портфоліо професійного розвитку. Особистісно орієнтований підхід розглядається як концептуальна основа виховання, що фокусується на розвитку особистості майбутнього фахівця авіаційної галузі, з урахуванням його унікальних потреб, можливостей, ціннісних орієнтацій та потенціалу самореалізації. Такий підхід не обмежується лише педагогічними засадами, а ґрунтується на міждисциплінарному синтезі ідей філософії, психології, культурології, що створює цілісне уявлення про людину як об'єкт і водночас суб'єкт виховання. Аналізуючи наукові положення І.Беха, можна зробити висновок, що особистісно орієнтоване виховання є методологічно

насиченим типом педагогічного впливу, що розглядає процес становлення особистості як ціннісно детермінований, активний та індивідуалізований. У його основі – орієнтація на людину як найвищу цінність, розвиток суб'єктності, формування особистісного смислу життя й освіти, залучення до світу культури, стимулювання творчої активності та підтримка здатності до самостійного вирішення життєвих циклів. Особистісно орієнтований підхід у професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців забезпечує формування не лише професійних знань і вмінь, а й внутрішньої мотивації, громадянської відповідальності та готовності до самореалізації. Спираючись на ідеї А. Маслоу, можна стверджувати, що ключовим підґрунтям особистісно орієнтованого підходу є прагнення створити умови для розкриття індивідуального потенціалу кожної людини, формування вільної, самостійної та відповідальної особистості. У професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців це передбачає не лише засвоєння знань і формування професійних умінь, а й розвиток внутрішнього світу особистості, її моральної, емоційної та пізнавальної сфери. Важливим є врахування індивідуальних особливостей кожного здобувача освіти, його цінностей, потреб, мотивації до самореалізації. У професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців це передбачає не лише засвоєння знань і формування професійних умінь, а й розвиток внутрішнього світу особистості, її моральної, емоційної та пізнавальної сфери. Важливим є врахування індивідуальних особливостей кожного здобувача освіти, його цінностей, потреб, мотивації до самореалізації. Особистісно орієнтований підхід передбачає: пріоритет індивідуального розвитку над формальними освітніми вимогами; гармонізацію соціального, психічного й фізіологічного компонентів виховання; підтримку пізнавального інтересу та самостійності мислення; стимулювання особистісного зростання та осмислення власного досвіду.

Компетентнісний підхід орієнтований на досягнення комплексних результатів освіти, які охоплюють не лише знання, уміння та навички, а й формування особистого досвіду, що ґрунтується на ціннісному ставленні до навколишнього світу. Цей підхід включає аксіологічні, мотиваційні, рефлексивні, когнітивні, операційно-технологічні та

інші складові, які забезпечують цілісний розвиток здобувача освіти як компетентної особистості, здатної діяти свідомо, етично й ефективно в різних життєвих і професійних ситуаціях [63, с.78]. Ефективне впровадження компетентнісного підходу у вищій освіті вимагає методично обґрунтованого використання педагогічних засобів, які б сприяли інтеграції теоретичних знань і практичного досвіду майбутніх фахівців. Суть цього підходу полягає у створенні в освітньому середовищі таких навчальних ситуацій, які моделюють реальні професійні виклики й завдання [13, с.7]. Реалізація компетентнісного підходу в авіаційній освіті має бути спрямована на розвиток у майбутніх фахівців здатності адаптуватися до нових умов, застосовувати знання на практиці, приймати відповідальні рішення та діяти в реальних або наближених до реальних професійних ситуаціях.

Культурологічний підхід в педагогіці - це система поглядів, що розглядає освіту як процес входження особистості в культуру та формування її як суб'єкта культури. Він передбачає врахування культурного контексту у вихованні та навчанні, сприяє гуманізації та гуманітаризації освіти, забезпечує її відповідність сучасним соціокультурним умовам. На думку В.Гриньової, культурологічний підхід – це вивчення світу людини в контексті її культурного існування, в аспекті того, чим цей світ є для людини, яким сенсом він для нього наповнений, це розгляд культурного наповнення соціальної реальності культурних програм, що склалися й складаються, утверджують себе в досвіді практичної діяльності людей [27].

Слід відзначити, що в змістовному плані поняття «громадянська культура» у педагогічній науці є малодослідженим. Тому, здійснюючи аналіз цього поняття, слід звернутися до характеристики базових категорій «культура» та «громадянськість».

Дослідження природи категорії "культура" свідчать про багатоаспектність його змісту, сутності, великої кількості формулювань поняття. Наразі тільки у філософській літературі нараховувалося понад 500 визначень поняття «культура».

В Українському педагогічному словнику за редакцією С.Гончаренка категорія культура (від лат. cultura — виховання, освіта, розвиток) розуміється як «сукупність

практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [25, с.182].

У сучасному розумінні поняття «культура» почало вживатися у XVII столітті, в працях німецького юриста та історіографа С.Пуфендорфа. Перше наукове визначення культури було здійснено англійським етнографом Е.Тейлором: “Культура в широкому сенсі складається у своєму цілому із знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства” [101, с.17].

На думку закордонних вчених культура – це:

– „міцні вірування, цінності і норми поведінки, що організовують соціальні зв’язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду” (У.Бекет);

– „мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність і всілякі звичаї” (А.Радкліф);

– „винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї і цінності, що успадковуються.” (Б.Малиновський). Загалом, Броніслав Малиновський у праці “Наукова теорія культури” суттєво поглибив концепцію культури, зокрема, наголосив на розумінні культури як форми соціального процесу та інституціональності її організації [57].

Сутність та змістовні характеристики феномену культури розкрито у працях науковців: С.Аверинцева, Л.Кертмана, М.Кагана, Ю.Лотмана, Г.Нодія, В.Поліщука, М.Романенка, Г.Щедровицького та ін. Також значний внесок у розробку проблеми дослідження культури зробили представники західної філософії, психології,

культурології, соціології: Р.Барт, У.Беккет, Є.Гуссерль, А.Маслоу, Ч.Морріс, Т.Парсонс, Г.Ріккет, А.Тойнбі, М.Хайдеггер, К.Юнг, К.Ясперс та ін..

Узагальнюючи наукові концепції щодо визначення поняття „культура”, ми вважаємо за доцільне виокремити декілька підходів до розгляду феномену культури.

1. Культура є «другою природою», світом штучного, створеного людиною для задоволення своїх потреб, що не зумовлюються виключно природними потребами та інстинктами. Такий підхід характерний насамперед для діалектичного напрямку філософії і пов'язаний, з розглядом діяльності як головного способу взаємодії між природою та культурою. Саме за допомогою діяльності і в процесі діяльності людина, на думку представників цього напрямку, перетворює світ природи у світ культури. Відповідно до сфери людської діяльності розрізняють матеріальну і духовну культуру.

2. Культура визначається як спосіб розвитку та саморозвитку особистості. Такий підхід дозволяє розглядати у якості суб'єкта культурно-історичного процесу не середньостатистичного індивіда, а особистість. На думку М.Туровського, «культура як об'єкт наукового пізнання може бути визначена тільки параметрами особистісного ставлення людини до діяльнісного освоєння світу». Відповідно, на думку В.Келле та М.Ковальзона, культура може розглядатися як характеристика розвитку людини, як родової, тобто, свідомої, творчої, самодіяльної істоти [45, с.240].

3. Культура інтерпретується як специфічний людський спосіб діяльності, а також – як технологія її здійснення. Тобто, культура є не тільки результатом діяльності людини, але й тим, як вона це здійснює, способами життєдіяльності особистості. Вважаємо, що в межах цієї наукової позиції культура також може інтерпретуватися як певний різновид, характеристика людської діяльності. Отже, культура – це не тільки діяльність, скільки залучення до неї, перетворення людини та певних соціальних груп та спільнот у суб'єкта культури. На нашу думку, така позиція дозволяє розглядати культуру, у тому числі – громадянську, як результат і характеристику діяльності майбутнього фахівця.

4. В межах антропологічного підходу до визначення поняття «культура» умовно можна виділити напрямки: історичний, нормативний, структурний та психологічний.

Представники історичного напрямку головну увагу приділяють визначенню культури з позицій соціального наслідування та традицій (Р.Бенедікт, Е.Девіс, Е.Сепір, Дж.Стюард та ін.). Найбільш поширеною у межах цього підходу до інтерпретації культури є, на нашу думку, культурно-цивілізаційна теорія (М.Данилевський, М.Бердяєв, О.Шпенглер, А.Тойнбі та ін.). Зокрема, М.Данилевський [31] трактує цивілізацію як відокремлений культурно-історичний тип –реальну та самодостатню одиницю (суб'єкт) історії. На його думку, не існує всесвітньої універсальної історії, є лише історія конкретних цивілізацій, що мають індивідуальний замкнутий характер.

Нормативний підхід до визначення культури ґрунтується насамперед на ціннісно-смысловому розумінні її природи (І.Ільїн, А.Камо, М.Лосський, Ж.-П.Сартр, П.Сорокін, П.Флоренський, В.Франкл, М.Шелер, Г.Шпет, К.Ясперс та ін.). Так П.Сорокін розглядав культуру як “сукупність значень, цінностей та норм, котрими володіють взаємодіючи між собою особи, та сукупність носіїв, котрі об'єктивують, соціалізують ці значення” [91, с.191].

Структурний підхід до ґрунтується на визначенні структурної організації культури (Р.Лінтон, Дж.Хонігман, А.Кребер, К.Клахкон, Л.Уайд). Так, на думку Р.Лінтона, культура – це організовані реакції членів суспільства на різні ситуації і умови життя. Дж.Хонігман вважав, що культура складається з соціально стандартизованої поведінки і мислення певної групи (людей) і матеріальних продуктів її діяльності. Л.Уайт інтерпретує культуру як цілісну систему, клас предметів і явищ, що залежать від здатності людини до символізації. При цьому структура культури охоплює лише ті зв'язки, що поєднують між собою її окремі явища незалежно від людини [73, с.26-27].

Врахування структурного підходу до інтерпретації культури дозволяє, на нашу думку, розглядати методологічну культуру як певну систему та провести її структурний аналіз.

5. Психологічний підхід (М.Лацарус, Л.Уорд, У.Самнер, Г.Лебон, Г.Тард, З.Фрейд, Дж.Болдуїн, Х.Кулі і Дж.Г.Мід, Г.Рохейм, К.Юнг, Л.Виготський, Д.Ельконін, С.Рубінштейн та ін.) у визначенні культури пов'язаний з дослідженням механізмів психологічної адаптації, сприйняття особистістю надбань культури. Загалом психологічний напрямок характеризується різноплановістю методологічних концепцій, характеристикою культури й культурної діяльності у контексті з процесами формування, розвитку психологічної сфери особистості, комунікації та самоідентифікації особистості у соціокультурному просторі. При цьому культура інтерпретується як певна ідеальна форма, що існує як об'єктивна реальність афективно-сміслових утворень, які засвоюються та суб'єктивуються у процесі індивідуального розвитку (Л.Виготський, М.Коул, Д.Ельконін).

6. Соціологічний підхід до інтерпретації культури ґрунтується на встановленні соціальних зв'язків та закономірностей розвитку культури, виявленні її соціальних функцій. Культура розглядається насамперед як поняття колективне. Це – спільні для певного колективу чи соціальної групи ідеї, норми, цінності, правила поведінки, що формують колективну солідарність.

У цьому контексті Н.Смелзер визначає культуру як систему цінностей, уявлень про світ і правила поведінки, спільні для людей, пов'язаних певним образом життя. На його думку, культура визначає поведінку, не зумовлену інстинктами, та спадковістю, а таку, що є результатом освіти та виховання [89].

На думку Т.Парсонса, соціальний рівень культури складається з таких компонентів: систем виробництва та відтворення культурних зразків, системи соціокультурної презентації (механізм обміну лояльностями між членами колективу), системи соціокультурної регуляції (механізми підтримання нормативного порядку і зняття напруги між членами колективу). Крім того, слід виокремити такі важливі соціальні функції культури, як функції консервації, трансляції та соціалізації.

Ми спираємось на тлумачення культури В. Сластеніним, згідно якого культура – це система надбіологічних програм людської життєдіяльності, (діяльності, поведінки,

спілкуванні) програм людської життєдіяльності, що розвиваються історично, забезпечують відтворення і зміни соціального життя в усіх його проявах. Ці програми представлені розмаїттям знань, норм, навичок, ідеалів, зразків діяльності і поведінки, ідей, гіпотез, вірувань, цілей, ціннісних орієнтацій та ін. Культура зберігає, накопичує і транслює цей досвід, генерує нові програми життєдіяльності.

Ми також враховуємо думку І.Зязюна, який вважає, що „культура задає систему ціннісних уявлень для кожної людини і регулює її індивідуальну, соціальну поведінку, служить базою для постановки і здійснення пізнавальних, практичних, професійних і особистісних завдань” [40, с.131].

Категорія «громадянськість» має досить широкий зміст, є однією з базових у багатьох соціальних і гуманітарних науках, як складне інтегративне поняття може бути конкретизоване у філософському, соціально-психологічному і педагогічному аспектах.

За великим тлумачним словником сучасної української мови та українським педагогічним словником поняття «громадянськість» трактується як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов’язків щодо держави та суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище» [16, с.78].

У філософському (морально-етичному) аспекті громадянськість розуміється як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як патріотизм, відповідальність, гідність, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя (Л.Архангельський, Л.Беляєва, Е.Ільєнков, Л.Рубіна, А.Титаренко, О.Целікова та ін.).

У соціально-психологічному аспекті громадянськість – це почуття єдності з країною, суспільством, любов до Батьківщини, рішучість і стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал у професійній діяльності, спрямованої на досягнення благополуччя, досвід подолання і попередження конфліктів, відчуття соціальної і національної гідності, терпимість (Е.Зеєр, В.Зінченко, Г.Карпова, В.Шепель, В. Ядов та ін.).

У педагогічному аспекті громадянськість розуміється як комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну та професійну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих і індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, особистих потреб і можливостей, відповідно до прийнятих правових і моральних норм (Р.Гурова, А.Саломаткін, О.Сухомлинська, та інші).

На думку О.Сухомлинської, громадянськість є інтегративною якістю особистості, що дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально дієспроможною. При цьому головними елементами громадянськості визначені моральна і правова культура [100, с.21].

“Громадянськість як провідна характеристика особистості, відзначає Б.Вульф, виявляється в готовності найбільше повно виразити себе в соціальному плані в ім'я успішного розвитку країни і свого власного” [20, с.31].

Л.Снігур, досліджуючи психологічні аспекти формування громадянської свідомості особистості, зауважує, що основою розвитку громадянськості є особливе ставлення людини до свого народу, а також до прав і обов'язків громадянина. При цьому усвідомлення зв'язку з рідним народом та родом утворює складне ціннісно-емоційне переживання, яке стимулює особу до активної участі у громадському житті [90, с.21].

Вітчизняні дослідники П.Ігнатенко та В.Поплужний визначають три складові громадянськості: знання, переживання, вчинки [43, с.24]. Перша складова зумовлює розуміння понять “держава”, “громадянське суспільство”, ”етнос”, ”нація”. Друга – визначає почуття приналежності до своєї держави, до народу, повагу до історії, культури, патріотичні, гуманістичні, правові цінності. Третя складова визначається через поняття активності та ініціативності громадянина.

В.Цвях поняття “громадянськість” розглядає як якісну ознаку громадянина. Він вважає, що “громадянин” – це формальний статус особи, який передбачає делегування особі певної сукупності прав та обов'язків, а “громадянськість” – якісна ознака особи,

що вказує, чи дотримується вона своїх обов'язків, чи користується наданими правами й наскільки, в якому обсязі” [106].

Відомий дослідник Х.Мюнклер у праці “Громадянська компетентність” визначає статус громадянина, а також – певні якості і характеристики володарів цього статусу. Вчений інтерпретує громадянськість як здатність і готовність особистості до активної участі у примноженні не тільки особистісних, приватних, алей суспільних надбань, тобто, їхню орієнтацію на суспільне благо або їхнє почуття солідарності, що свідчить про їхню готовність до вчинків, дій, за які або взагалі не очікується жодної матеріальної компенсації, або ж вона є незначною [3].

Ми враховуємо позицію М.Михайліченка, який визначає громадянськість як складну категорію, у змісті якої цілісно сполучаються інтелектуальні, емоційно-вольові і практичні аспекти життєдіяльності і відносини людини як члена суспільства і держави. Як складне особистісне утворення, громадянськість є інтегрованою якістю, закріпленою в структурі загальної і професійної культури, яка характеризує людину як свідомого і активного громадянина, включає соціально-політичну, морально-психологічну, професійну готовність працювати задля суспільної користі; рішучість, знання і уміння відстоювати громадянські цінності і інтереси; володіння культурою практичної реалізації індивідуально-особистісних і соціально значущих цілей відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм [63, с.46-47].

Під *громадянською культурою* в соціально-філософському аспекті розуміють різновид культури, що акумулює сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина. Громадянська культура є особливим різновидом культури, що обіймає всі сфери життя суспільства та репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують провідні суспільні цінності й інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави.

О.Роговець розглядає громадянську культуру особистості як частину загальної культури, що включає в себе: 1) активне життя у суспільстві: індивід усвідомлює себе членом певної спільноти, дотримується її норм, цінує її історичні та культурні традиції; 2) гуманістичний світогляд: особистість сформувала систему цінностей, яка базується на гуманістичних принципах; 3) здатність до компромісу: уміння збалансувати державні та особистісні інтереси, знаходячи точки згоди і спільні цілі; 4) громадянська активність: необхідно постійно активно брати участь в громадському житті, виступаючи за демократичні принципи і практикуючи їх у своїй поведінці. [82, с.43].

На основі проведеного аналізу, враховуючи підходи до визначення сутності громадянської культури у наукових дослідженнях *громадянську культуру майбутнього фахівця авіації* визначено як цілісну, інтегративну особистісну характеристику, яка включає знання, ціннісні орієнтації, відповідальність, мотиви та установки діяльності у полікультурному соціальному та професійному середовищі, зумовлює розвиток професійної і громадянської позиції та професійної самореалізації.

Слід відзначити, що змістовну основу громадянської культури становлять знання про її сутність, змістовне наповнення, зв'язки з іншими особистісно-професійними якостями та характеристиками.

Категорія “знання” у системі освіти є найбільш обґрунтованою. У працях Г.Батуріної, З.Григор'євої, І.Лернера, В.Краєвського, М.Скаткіна здійснено аналіз ролі і місця, функції знань у структурі і особистості:

- знання є основою уявлень про дійсність, створюють загальну картину світу, і чим більш чітко вона складається у свідомості людини, тим ширше сфера розуміння нею дійсності й орієнтування в ній;

- знання відіграють значну роль як орієнтир при визначенні людиною напрямків своєї діяльності;

- знаннями обумовлюються способи діяльності людини, вони визначають його навички й уміння; виступають як засіб і об'єкт діяльності;

- знання реалізують потребу в інформації, самоствердженні, самовираженні,; вони забезпечують творче осмислення сфери діяльності, у якій здійснюється самореалізація;
- знання визначають зміст ціннісних орієнтацій, моральні погляди і переконання, вольові якості особистості; служать джерелом інтересів людини; є необхідною умовою розвитку його здібностей;
- знання, сформовані на рівні сприйняття цілісної картини світу, визначають світогляд особистості.

Основу ціннісно-мотиваційної складової громадянської компетентності майбутнього фахівця авіації утворюють цінності і норми, що загальної та професійної культури.

Сучасні науковці В.Куніцина, В.Нестеренко, І.Сушков розкривають сутність цінностей як сукупностей речей і ідей, які формують соціально значущі домінанти особистості та є чи можуть бути об'єктом їхньої діяльності [66].

Найбільш поширеним протягом останнього часу є культурно-історичний або культурологічний підхід до розуміння цінностей. Його прибічники (С.Анісімов, А.Арнольдов, Л.Буєва, А.Здравомислов та ін.) вважають, що цінності є якісними характеристиками певної культури, висвітлюють систему значень, смислів та пріоритетів, характерних для певної культури чи цивілізації, уособлюють змістовні характеристики духовного життя людини і суспільства [84].

Вважаємо, що особистість майбутнього авіаційного фахівця сприймає сформовані у межах певної професійної культури цінності, та основні смисли і норми громадянськості і визначає на їхній основі напрямки своєї громадської та професійної діяльності. Представники діяльнісного підходу (Б.Ананьєв, Л.Виготський, М.Каган, С.Рубінштейн та ін.). до основних видів діяльності відносить ціннісно-орієнтовану діяльність. На їхню думку, цінності є результатом активної діяльності суб'єкта, їхня сутність пізнається людиною й усвідомлюється лише у процесі діяльності, коли виявляється позитивна значущість певних об'єктів. Відповідно цінності є певним критерієм оцінки особистістю предметів або явищ суспільного буття. Як зазначає

більшість науковців, система індивідуальних цінностей є результатом інтеріоризації (засвоєння) особистістю цінностей суспільства, на їхній основі у людини формуються ціннісні орієнтації, як певні світоглядні регулятиви поведінки і діяльності. Як вважає С.Гончаренко, ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій [25, с.357].

Вважаємо, що громадянські цінності пов'язані з соціально-політичними цінностями і є складовою загальнолюдських цінностей. Інтеріоризовані загальнолюдські цінності становлять основу моральності особистості, як важливої складової громадянської компетентності майбутнього фахівця авіації.

Як зазначено у концепції громадянського виховання, моральність особистості “включає гуманістичні риси, що являють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей: доброту, увагу, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повагу, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повагу і любов до своїх батьків, роду. Названі якості визначають культуру поведінки особистості” [50, с.6].

Найбільш значущою цінністю у змісті громадянської культури є патріотизм, що виражається у любові до Батьківщини, відданості своєму народу та гордості за досягнення національної культури [25, с.241].

Ми поділяємо думку Г.Васяновича, що: “...виховання моральності, патріотизму повинне ґрунтуватися на піднесенні громадянського почуття, яке закладене в людині генетично, проте воно позитивно розвивається чи деформується залежно від соціального оточення” [15, с.19].

Враховуючи сучасне політичне становище в Україні, необхідністю є підвищення громадянської свідомості майбутніх фахівців, шляхом розвитку громадянської культури. Освітня система має сприяти формуванню у студентів цінностей, які

допоможуть зрозуміти своє місце в суспільстві як громадянина, активно брати участь у житті громади, виявляти ініціативу та творчий підхід у вирішенні проблем. Така освіта сприятиме розвитку відповідальних громадян, які здатні робити позитивний внесок у суспільство.

Проблему формування громадянської свідомості досліджували: В.Антонович, М. Драгоманов, О. Вишневський, М. Боришевський, Т. Дем'янюк, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Н. Крицька, Ю. Руденко, К. Чорна [38, с.183].

Громадянська свідомість авіаційних фахівців – це сукупність якостей, що характеризують їх активну участь у житті суспільства, відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків та усвідомлення ролі авіації у розвитку країни.

В. Плахтєєва у своїй дисертації дає визначення громадянської свідомості – це сукупність суспільно важливих переконань, цінностей і орієнтирів, які впливають на взаємини між соціальними та національними групами, а також між окремими особами, направлені на захист інтересів людей і досягнення спільних цілей для всього людства [73, с.11].

Одним з головних показників громадянської культури є визнання в якості пріоритетних таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, демократія, обов'язок, відповідальність, а також ціннісне ставлення до української мови, ґрунтовне володіння нею [51, 7].

Аналіз наукової літератури з питань педагогічної аксіології, зокрема – праць Л.Архангельського, О.Асмолова, В.Мясіщева, та ін., дозволяє стверджувати, що ціннісні орієнтації майбутнього фахівця авіаційної галузі, сформовані на основі загальнолюдських та громадянських цінностей, є основою його громадянської та професійної позиції, як результату і критерію сформованості громадянської культури, а також психологічним новоутворенням інтегрального характеру, який забезпечує цілісність свідомості, діяльності і поведінки особистості, є основою для розвитку мотиваційної сфери.

Слід відзначити, що розгляд ціннісних орієнтацій як регулятора поведінки особистості деякі вчені (О.Асмолов, Д.Узнадзе) пов'язують з поняттям “установка”. Ми враховуємо точку зору Д.Узнадзе, який вважає, що установка є “деяким загальним станом, який має відношення не до окремих органів суб'єкта, а до діяльності його як цілого” [105, с.195]. Науковець розглядає установку насамперед як психологічну категорію, як цілісне відображення, на підґрунті якого, в залежності від умов, може виникнути або споглядальне, або дієве відображення.

Авіаційна галузь вимагає високого рівня відповідальності, професійності та безпеки. Громадянська культура сприяє розвитку етичних стандартів та відповідальності перед суспільством. Педагогічні дослідження можуть допомагати вивчати методики та стратегії навчання, які сприяють формуванню відповідальності та професійної етики серед майбутніх фахівців авіації. Авіаційна галузь є міжнародною, тому майбутні фахівці повинні бути компетентними спеціалістами, щоб співпрацювати з колегами із різних країн та мати лідерські якості, оскільки доводиться часто працювати в команді та приймати важливі рішення. Громадянська культура та педагогічні дослідження можуть допомогти розвивати толерантність, свідомість та навички міжкультурної комунікації також можуть сприяти розвитку лідерських якостей у студентів через навчання етичним та соціальним аспектам лідерства. Важливо, щоб майбутні авіаційні фахівці були свідомими громадянами, які розуміють свої права та обов'язки. Вони повинні бути готовими дотримуватися законів та регуляцій, пов'язаних з авіаційною галуззю, а також брати активну участь у громадському житті, сприяючи розвитку авіаційної індустрії та вирішенню її проблем.

У цьому контексті слід врахувати погляди В.Ядова, який вважав, що включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості дає можливість визначити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої слід шукати в свідомості того середовища, в якому сформувалася соціальна індивідуальність і, де проходить її повсякденна життєдіяльність [112, с.91-92].

Розглядаючи структуру особистісної мотивації, слід зауважити, що комплекс мотивів формується відповідно сукупності індивідуальних потреб, які в ієрархізованому вигляді можна представити у вигляді “Піраміди Маслоу” [58]:

1. Потреба самоактуалізації.
2. Потреба самооцінки.
3. Потреба пізнання.
4. Потреба особистої безпеки (комфорту).
5. Фізіологічні потреби.

На думку О.Галуса, за змістом діяльності найчастіше виділяють такі групи мотивів:

- професійні (пов’язані з професійною діяльністю);
- широкосоціальні (бажання принести користь суспільству);
- вузькосоціальні (спілкування, прагнення мати визначений статус у конкретній соціальній групі);
- пізнавальні, саморозвитку;
- досягнення (прагнення домогтися певних результатів у діяльності);
- утилітарні (прагнення одержати безпосередні переваги або уникнути небезпеки) [22, с.87].

Безумовно, формування громадянської компетентності майбутнього вчителя ПГЦ пов’язане з у тісному взаємозв’язку з професійною і.

Узагальнення результатів наукових досліджень Б.Вульфова, О.Газмана, Я.Соколова, Р.Хмелюк, П.Ігнатенка та В.Поплужного дозволяє встановити зв’язок між потребами самоактуалізації та самовизначення і становленням мотивів діяльності з професійною самореалізацією. Ми враховуємо думку В.Радула, який вважає, що “самореалізація – процес, який передбачає усвідомлення особистістю того, чим вона володіє і чого вона хотіла б досягти, а також вибір практичних дій для втілення досвіду в реальну дійсність, закріплених у визначенні цих досягнень іншими” [81, с.25] і пов’язує її особливості з характером взаємостосунків особистості, професійною

діяльністю та активністю у процесі взаємодії з навколишнім світом, становленням соціальної зрілості.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що громадянська культура є важливою інтегрованою професійною характеристикою у цілісній структурі особистості майбутнього фахівця авіації, активно формується у різних видах діяльності, може бути виміряна за допомогою критеріїв та відповідних індикаторів. Процес формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації потребує цілепокладання та педагогічного керівництва, задіяння сукупності педагогічних умов.

1.3. Критерії та рівні громадянської культури майбутніх фахівців авіації

Визначення критеріїв – одне із завдань педагогічної науки. У психолого-педагогічних дослідженнях для якісної оцінки вихованості або розвитку професійно значущих особистісних якостей та характеристик майбутніх фахівців будь-якої сфери діяльності обґрунтовується доцільність використання різних критеріїв.

Критерій (від грец. *kriterion* – засіб для судження) – ознака, на основі якої класифікується, оцінюються (та одержують оцінки) відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема при їхній формалізації [45, с.179].

У довідковій та спеціальній літературі критерій визначається як засіб для судження, ознака, на підставі яких здійснюється визначення або класифікація чогонебудь, мірило оцінки сукупність ознак, на основі яких складається оцінка умов, процесу та результату навчально-виховної діяльності, що відповідають поставленим цілям.

З метою уточнення оптимальності уявлень експертів (15 викладачів та співробітників та 25 пошукувачів вищої освіти Української держаної льотної академії) про сутність та зміст громадянської культури майбутнього фахівця, їм було запропоновано визначити в ранговому вигляді по чотири професійно важливі якості та характеристики, які, на їхню думку найбільш повно характеризують зміст громадянської культури, а також види діяльності, що найбільш сприяють її розвитку.

Результати опитування засвідчили, що на думку експертів найбільш повно характеризують розвиток громадянської культури майбутнього фахівця такі якості, як:

- професійна самореалізація (7 перших рангових місць);
- професійна позиція (10 перших рангових місць);
- відповідальність (11 перших рангових місць).

Саме ці особистісно-професійні якості ми визначили в якості критеріїв сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Деталізуємо їхній зміст.

Критерій «Професійна самореалізація».

Категорія «самореалізація» вперше з'явилась у гуманістично орієнтованих концепціях розвитку особистості. Найбільш суттєву роль у цьому напрямку відіграють дослідження таких вчених, як А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, Ф. Перлз, К.Роджерс, К. Хорні та ін. Їхні концепції об'єднують розуміння людини як здорової, активної, здатної до самоствердження, наділеної можливостями і потребами самоактуалізації, зрілості, автономності, автентичності особистості.

Одним з перших у 1934 р. увів у науковий обіг поняття «самоактуалізація» і «самореалізація». К.Гольдштейн. Учений розглядав самореалізацію (самоактуалізацію) як активацію деяких внутрішніх ресурсів організму, результатом дії яких є здатність організму до реорганізації, відновлення властивостей особистості після перенесеного поранення або травми. Пізніше він визначав самореалізацію як «творчу тенденцію людської природи, основу розвитку і вдосконалення організму».

Проблемою дослідження самореалізації займалися Є.Андрєєв, Е.Галажинський, Л.Коростильова, Д.Леонтьєв, А.Маслоу, А.Мудрик, К.Роджерс, К. Юнг та інші.

Самореалізація розглядається вченими як «свідомий процес розкриття та визначення сутнісних сил особистості, багатогранність громадської діяльності» [47, с. 147]. При цьому наголошується, що кардинальні зміни сучасного суспільства сприяють формуванню потреб особистості в самореалізації в нових умовах. Учені відзначають, що

«не мотиви, які лежать поза особистістю (гроші, кар'єра, престиж, чужа воля та ін.), а її прагнення, настирлива внутрішня потреба спонукають до самореалізації. Самореалізація у цьому розумінні виступає як безкорислива діяльність особистості, бо єдиний її сенс – прагнення до виконання своєї життєвої мети, до власного вільного розвитку. Реалізація цієї внутрішньої мети у процесі самоздійснення особистості і є досягнення нею внутрішньої свободи» [47, с.147]. Отже, самореалізація є цілеспрямованим процесом розкриття і опредметнення сутнісних сил особистості в її соціальній діяльності, свідомим плануванням власного життя і реалізацією життєвих планів, тому кожний конкретний етап життєвого шляху має бути новим етапом самореалізації особистості.

На думку К. Абульханової-Славської, упродовж життя людина неодноразово змінює статуси, ролі, види діяльності, що виявляється у змінах структурних компонентів її особистісної організації – здібностей і потенцій – «те, що людина може», відносин і спрямованості – «те, що людина хоче» та її характеру як стійкої програми реалізації своїх можливостей – «що людина є».

У працях В.Муляра здійснено глибокий логіко-структурований аналіз проблеми самореалізації, яку вчений розглядає як діалектичний процес. Кожний індивід у процесі опредметнення прагне адекватного й повного розкриття своїх сутнісних сил – самореалізації індивідуальності, тобто розпредметнення. Отже, самореалізацію можна вважати єдиним можливим способом буття індивідуальності і визначати її як «процес усвідомленого, найбільш повного та вільного опредметнення сутнісних сил особистості в ході її різноманітної діяльності» [65, с.107]. У механізмі самореалізації учений виокремлює технологічний та діяльнісний аспекти. Перший з них передбачає соціальну активність, творчість та життєтворчість як основні способи самореалізації, а культуру – як її універсальний спосіб [78, с.199]. Діяльнісний аспект відображає особливості мотиваційної сфери особистості, соціальну детермінацію процесу самовтілення особистості, а саме: потреби, інтереси, цілі, ідеали, серед яких потреба в самореалізації вважається базовою для особистості.

Л.Коростильова, зазначає, що самореалізація особистості – проблема не тільки міждисциплінарна, але й міжпарадигмальна, в силу того, що в даний час не існує єдиної парадигми уявлення про самореалізацію особистості. Дана проблема також відрізняється маргинальним характером, оскільки охоплює теми, які відносяться до проблемного поля різних наук.

Структурно-функціональна модель самореалізації особистості, розроблена Л.Коростильовою, включає чотири рівні: 1) примітивно-виконавчий, або рівень «ХОЧУ», включає інтереси, бажання, потяги, автентичність особистості; 2) індивідуально-виконавчий рівень означає особисте «МОЖУ» (тобто самопізнання, самоставлення, самооцінку); 3) рівень реалізації ролей та норм у соціумі – це рівень «ТРЕБА», який включає саморегуляцію, смислоутворення, соціальне замовлення; 4) рівень сенсожиттєвої та ціннісної реалізації означає «ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ» і включає ціннісні орієнтації, мотиваційно-потребову сферу. Процесу само реалізації властиві рівень адекватності, рівень стійкості та спрямованість на здійснення прогресивної або регресивної моделі саморозвитку.

Слід зауважити, що проблема самореалізації особистості представниками гуманістичної психології розглядається в контексті самоактуалізації. Так А.Маслоу, вважає, що самоактуалізація – це повноцінний розвиток людини, вищий рівень мотиваційної сфери особистості, основний мотив її розвитку, одвічне прагнення людини «бути тим, ким вона може бути» [79, с.108]. Це «безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів як здійснення своєї місії, покликання, долі, як більш повне пізнання і, отже, прийняття своєї власної первісної природи, як постійне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості». А потреба у самоактуалізації виявляється природною, необхідною, власне людською потребою, яка «надає людському життю яскраву спрямованість та глибокий смисл, укріплює віру в себе і дає сили пережити життєві негаразди» [79, с.108].

У сучасних дослідженнях самоактуалізація пов'язується з процесом розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності і формування життєвої стратегії

(К.Абульханова-Славська), інтелектуальної активності, вільного вибору (В.Петровський), саморегуляції довільної активності (О. Конопкін, В. Іванніков).

Сучасні дослідники визначають різні структури механізму самореалізації особистості (А.Ідінов, Л. Луганська, Н. Макаренко, В. Муляр, О. Музальов, М. Недашківська, В. Соловієнко, Г. Хусаїнова, М. Ярмолович, Л. Яценко), проте їхні праці демонструють неусталеність наукових поглядів щодо визначення сутності та змісту професійної самореалізації майбутнього фахівця.

Спираючись на роботи С. Барановської, І. Зязюна, І. Колеснікової, А. Маркової, В. Муляра, І. Невського, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької та інших вчених, можна виокремити змістовний (внутрішній) та операційно-процесуальний (зовнішній) плани процесу самореалізації.

У своєму дослідженні І.Краснощок стверджує: „Поняття особистісна самореалізація фіксує стан розвитку „соціальності особистості” майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів... Особистісна самореалізація майбутнього вчителя знаходить свій прояв у двох умовних станах – як рівень самоствердження особистості і як умова самоствердження” [53, с. 114].

Ми враховуємо думку В.Гупаловської, що професійна самореалізація формується вже на етапі професійного самовизначення, у процесі визначення відповідності професії можливостям, здібностям і бажанням особистості. Але, це лише початок самореалізації. Як правило, людина включається у ті види діяльності, для виконання яких вона має необхідні задатки, здібності до набуття нового досвіду, завдяки яким уможливлються високий або середній рівні успішності [30, с. 46]. При цьому професійний розвиток розглядається як важлива невід’ємна частина розвитку особистості, що триває усе життя.

У цьому контексті Л.Мітіна професійну самореалізацію особистості розглядає як дворівневу інтегральну характеристику суб’єкта діяльності й особистості, яка в моделі професійного розвитку складає важливу завершальну стадію поряд зі стадіями

самовизначення та самовираження. Для неї характерні формування життєвої філософії, осмислення себе як професіонала, осмислення сенсу життя; у такий спосіб досягається не тільки професійна майстерність, а й гармонійно відбувається розвиток особистості. Водночас професійний розвиток, який відбувається впродовж життя, визначається суперечностями між Я-чинним, Я-дзеркальним та Я-творчим кожного професіонала. Вектором професійної самореалізації стає Я-творче.

Поняття «професійна самореалізація» Н. Пилипенко розуміє як соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний зі здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання майбутньої професії в період первинного професійного становлення та вдосконалення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей та обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття й здійснення особистісного професійного потенціалу [70, с. 74].

Професійна самореалізація є складним організованим та багатоетапним процесом поступового перетворення професійного потенційного на реальне, що відбувається протягом усього життя особистості. Найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є: самоефективність, яка виявляється в умінні ефективно організувати свою професійну діяльність і досягти успіху у взаємодії з людьми; гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна міжособистісна та професійна взаємодія; незадоволеність власною діяльністю, що стимулює розвиток потреби до професійного зростання.

Ми враховуємо димку В.Журавчика, який стверджує, що професійна самореалізація особистості має, перш за все, індивідуальний характер. Особливості особистості (цінності, установки, інтереси і т. і.) безпосередньо впливають на продуктивність процесу самореалізації.

Критерієм успішності професійної самореалізації людини є кар'єрне зростання, що включає високий рівень компетентності в обраній професії, бажання зробити кар'єру у професії та виконувати більш складну і відповідальну роботу внаслідок розвитку та вдосконалення професіоналізму, а також підвищення професійної майстерності.

На думку Н.Пилипенко професійна самореалізація має такі якісні характеристики:

- самостійність, яка відображає здатність особистості до вибору цілей, планування, рефлексії, регуляції своєї діяльності;
- свобода вибору, дій, рішень, що репрезентує здатність особистості до автономної поведінки та міжсуб'єктної взаємодії, до саморегуляції;
- творчість, яка демонструє розвиток здатності до концентрації творчих зусиль, креативність, незалежність у судженнях у поєднанні з відповідальністю за результати власної діяльності [70, с. 59-60].

Дослідники проблеми професійної самореалізації відзначають, що визначальним для цього процесу є її перший етап – професійне самовизначення особистості, яке, включає не лише вибір професії та набуття професійної освіти. Саме на цьому етапі особистість на основі самопізнання та саморегуляції будує модель своєї майбутньої професійної діяльності, окреслює і усвідомлює свої професійні перспективи. Результатом розвитку особистості майбутнього фахівця має виступати її готовність до вибору професії, проектування варіантів професійних життєвих шляхів, що репрезентує створення професійного життєвого плану та найближчих за ним кроків.

В.Гупаловська пропонує структурно-функціональну модель професійної самореалізації жінки. Ця модель описує процес професійної самореалізації особистості взагалі. Перший етап включає професійне самовизначення: а) вибір професії; б) професійну освіту. Другий етап вміщує професійний розвиток: а) професійну адаптацію; б) апробацію теоретичних знань у практичній діяльності; в) професійне самовдосконалення, підвищення кваліфікації. Третій етап означає професійне становлення: а) підвищення рівня професіоналізму; б) набуття професійного авторитету; в) досягнення самостійності і творчого підходу у професійній діяльності [30, с. 62].

Отже, самовизначення є складовою самореалізації, визначає його як самостійний етап соціалізації, всередині якого індивід набуває готовності до самостійної творчої діяльності на основі усвідомлення і співвіднесення «хочу-можу-є-вимагають», та стає здатним приймати самостійні рішення відносно життєво важливих цілей.

У цьому контексті доцільно згадати концепцію Е.Гінзбурга, яка ґрунтується на тому, що професійний вибір це процес, що включає в себе ряд взаємопов'язаних рішень. Автор відзначає незворотність даного процесу, оскільки більш ранні рішення обмежують можливості в перспективі; процес професійного вибору закінчується компромісом між зовнішніми (престиж, кон'юнктура) і внутрішніми факторами (індивідуальні особливості).

Отже, процес професійного самовизначення включає в себе самоаналіз, самопізнання та самооцінку власних здібностей та ціннісних орієнтацій, дії із розуміння ступеня відповідності власних особливостей вимогам обраної професії.

Наступною складовою самореалізації особистості є її професійний розвиток, який триває усе життя, зазначає О.Байтінгер [30]. Утверджуючи себе у професії, особистість реалізує свій потенціал. У професійному розвитку виявляються індивідуально-психологічні особливості, активність особистості, потреби самореалізації.

Згідно з концепцією «кар'єрної зрілості» Д. Сьюпера, професійний розвиток особистості визначається як тривалий, цілісний процес. Учений виділяє стадії професійного розвитку, що мають самостійні завдання: «освоєння», «напрацювання», «збереження», «зниження» [4]. Крім того, разом із поняттям стадіальності Д.Сьюпер вводить поняття професійної зрілості, що характеризує особистість, поведінка якої відповідає завданням професійного розвитку, притаманним для даного віку [4].

Професійна зрілість є необхідною умовою досягнення акме особистості, базовою цінністю професіонала. Професійна зрілість складається із: професійної спрямованості особистості як відповідності здібностей і вмінь вимогам професії; розвиненої професійної свідомості; наявності власної професійної філософії; розвиненої професійної рефлексії; професійної мобільності як постійної готовності до навчання; позитивної професійної Я-концепції; сформованої професійної ідентичності; відповідності сенсожиттєвих орієнтацій професійним цілям.

Критерій «Професійна позиція»

Аналіз наукової літератури свідчить, що вчені приділяли значну увагу розробці даної проблематики. Так окремі аспекти формування професійної позиції досліджувалися відомими вченими – А.Асмоловим, В.Мясищевим, О.Петровським, К.Платоновим, В.Слободчиковим, В.Франклом та ін. Більшість згаданих авторів розглядають становлення професійної позиції в контексті розвитку психічних процесів і професійної адаптації особистості.

У загальновживаному значенні позиція (від лат. *positio* — ставлення) — це, «точка зору, думка в якому-небудь питанні, відношення до чого-небудь, а також дії, поведінка, обумовлена цим відношенням».

Термін „позиція” в значенні „позиція особистості” одним із перших увів у науковий обіг австрійський учений А. Адлер у ХІХ столітті, розглядаючи як певний „життєвий стиль”, тобто як життєву позицію загалом, як основу ставлень людини до світу й навколишньої дійсності [8, с. 6].

Наразі сучасні дослідники теж застосовують поняття «позиція особистості». Так В. Мясищев під позицією особистості розуміє інтеграцію домінуючих обраних відносин людини в якому-небудь істотному для нього питанні. В установці, як уособленні мотиваційної сфери, він виділяє протистояння у свідомості сприйняття сьогодення і перспектив майбутнього, поєднаних у кожному вчинку і переживанні людини. При цьому установка подібна з умовним рефлексом, хоча за механізмом свого розвитку вона не пов'язана з безумовним подразником. Відносини ж, що визначають позицію особистості, навпроти, є усвідомленими, таким чином, усвідомленість — одна з найважливіших характеристик позиції особистості.

Сучасні дослідники розглядають позицію як прояв соціальних ролей особистості; усвідомлену систему ставлень людини до діяльності, навколишнього світу, суспільного оточення, до самої себе; компонент структури особистості, який відображає її суб'єктність.

На думку О.Литовки деякі науковці ототожнюють поняття „позиція” і „роль”, наголошуючи на тому, що у своїй позиції фахівець реалізує різноманітні професійні ролі, виявляючи власну творчість й індивідуальність[54, с.18].

Таким чином, позиція як система відносин, може розглядатися як концептуальний чинник розвитку особистості, виступати не тільки умовою розвитку майбутнього фахівця авіації, але і важливим показником його соціально-професійної зрілості, сформованості громадянської культури. Саме позиція визначає суб'єктивні відносини (ціннісні орієнтації, інтереси, мотиви, установки, тощо); стійкі способи здійснення свого життя і спрямованість особистості як „відношення того, що особистість одержує і бере від суспільства, до того, що вона йому дає, вносить у його розвиток”. посилення

Зауважимо, що у філософських дослідженнях формується загальне уявлення про професійну позицію особистості через категорії „життєва позиція”, „особистісна позиція”. При цьому позицію розглядають на загальнометодологічному рівні як:

- погляд, твердження, переконання, роль;
- прояв життєвої й соціальної активності особистості, діяльність якої має суб'єктний суспільно-історичний характер;
- спосіб прояву особистості.

У соціології позицію досліджують через категорію соціологічного й діяльнісного підходів.

У межах соціологічного підходу позицію трактують як місце, становище людини в системі суспільних відносин, що визначається низкою специфічних ознак і регламентує стиль поведінки, ставлення щодо інших суб'єктів соціального оточення, виражене в оцінці дійсності. При цьому позицію особистості розуміють як соціальну позицію, суспільно-активну позицію; як статус людини в суспільстві. „Соціальна позиція” в широкому розумінні становить систему поглядів, установок і диспозицій особистості щодо умов власної життєдіяльності, які реалізуються в суспільних відносинах. Соціальна позиція особистості виражає позитивні й негативні ставлення людини до оточення; активне чи пасивне ставлення до діяльності [54, с. 19-21].

Проблематику формування позиції майбутнього професіонала відображено в аспекті психологічних досліджень через призму особистісного та діяльнісного підходів. Психологи розглядають будь-які позиції людини через категорію „особистість”, беручи за основу такі її характеристики, як активність, цілеспрямованість, мотиви, установки, погляди, інтереси й переконання [54, с.19-21].

На думку Д. Сьюпера, проблема формування позиції особистості як майбутнього професіонала має корелюватися з процесом професійного розвитку, через освоєння власне професійної ролі, розвиток професійної мотивації, інтересів і установок, які слугують показником готовності до вирішення специфічних вікових завдань, пов’язаних із входженням у світ власної професії [4].

На нашу думку, слід погодитися з Н. Радіоною, яка вважає, що позиція людини є деякою системою, що має об’єктивно-суб’єктивний характер. Вона об’єктивна, оскільки детермінована суспільним буттям, а зміст її визначений характером суспільних відносин. Вона суб’єктивна, тому що складається при особистій участі людей, під впливом їхньої свідомості.

А. Асмолов розглядає позицію людини як систему суспільних зв’язків, комунікацій, як те, заради чого і як використовує людина свої здібності і набуті якості. Те ж стосується і зовнішніх умов, об’єктивних можливостей задоволення потреб людини.

Позиція фактично дає можливість представити той соціально-професійний чи соціокультурний простір, у якому здійснюється „рух” людини (у який вона включена об’єктивно), і одночасно „суб’єктний простір”, кожне з вимірів якого відповідає визначеному суб’єктивно-особистісному відношенню. *У цьому контексті громадянська культура теж має об’єктивний вимір, що характеризує її як сукупність надбань, цінностей, установок, способів спілкування, традицій, ритуалів, що, будучи створеними в процесі діяльності людей, через опредметчування відділилися від них і стали самостійними утвореннями зі специфічними зв’язками, та суб’єктивний, що виражається у особистісній інтеріоризації цих надбань та атрибутів. посил*

Ми поділяємо думку Л.Красовської, яка зазначає, що професійна позиція особистості інтегрує індивідуальні й професійні риси людини, зумовлюється її знаннями й уміннями. При цьому результативною професійною позицією особистості є активна позиція, яка забезпечує постійний професійний розвиток особистості загалом.

Розвиток професійної самосвідомості стає можливим у процесі відпрацювання власної точки зору по різних питаннях педагогічної діяльності, під час якого предметні знання стають основою самостійної діяльності вчителя, розвитку його здібностей. Саме цінності визначають сенс життя і діяльності педагога, його професійну позицію.

Пошук сенсу життя як позиції визначає існування суб'єкта, його поведінку і діяльність. Це відбувається в напруженому полі, що включає егоїстичне прагнення індивіда затвердити свої вітальні інтереси як вершину ієрархії цінностей і альтруїстичне підпорядкування власного буття інтересам людського роду.

Позиція майбутнього фахівця авіаційної галузі – це позиція людини, що самовизначилась у всій повноті своєї професії. У психології позиція людини, що виражається в його ідейній принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і справи, розглядається як інтегральна характеристика активності особистості. Таким чином, професійна позиція є найбільш цілісна, інтегративна характеристика всього способу життя людини, якісна характеристика і прояв сформованості її професійної та громадянської культури. Позиція – це спосіб реалізації базових цінностей особистості в її взаєминах з іншими, єдність свідомості і діяльності. У цьому контексті обрання позиції – не одноразова подія, а неперервний процес її становлення в діяльності, діалектично пов'язаний з успішністю цілісного культурного і професійного розвитку майбутнього фахівця.

На нашу думку, розгляд професійної позиції як утворення в структурі громадянської культури дозволяє говорити про можливість процесу її формування.

Відповідно до теорії С. Рубінштейна, позиція — це те, що пов'язує свідомість і особистість, виражає їхню єдність. Завдяки свідомості особистість знаходить здатність

зайняти визначену позицію стосовно життя. Позиція характеризує визначений рівень розвитку свідомості особистості.

Інший підхід до проблеми застосовував О.Леонтьєв. Він вважав, що позиція – не результат, а передумова й умова розвитку особистості і її свідомості. Необхідність зайняти ту або іншу позицію, визначитися у своєму відношенні до життя об'єктивно виникає перед кожною людиною на визначеному етапі його життєвого шляху.

О. Леонтьєв розглядає позицію як процес самостійної діяльності особистості, суть якої виявляється в моральному виборі. Позицію, як особистість у цілому, утворює діяльність. Тому позиція є умовою розвитку особистості. Усвідомивши свою позицію, особистість піднімається на новий рівень розвитку. За допомогою позиції О. Леонтьєв пояснює механізм формування особистості як суб'єкта суспільних відносин (діяльність – позиція – свідомість – особистість). Врахування цих підходів дозволяє виділити в структурі професійної позиції її світоглядну і поведінкову сторони. Світоглядна сторона включає усвідомлення суспільної значимості педагогічної професії, переконаність у правильності професійного вибору, сформованість системи педагогічних принципів і гуманістичних ціннісних орієнтацій на роботу з дітьми.

Поведінкова сторона професійної позиції – це здатність майбутнього фахівця самостійно приймати рішення в різних ситуаціях і нести за них відповідальність.

Однак якою буде позиція майбутнього фахівця, залежить від його ставлення до своєї професійної діяльності. Тому вважаємо за необхідне в структурі професійної позиції виокремити ціннісно-мотиваційний аспект, як єдність суспільно-значущих і особистих мотивів професійної діяльності, інтерес і захопленість своєю професією, ставлення до авіаційної справи як до головного сенсу життя, прояв відповідальності за долю кожної людини.

Співставивши потреби особистості з вимогам професійної діяльності фахівця авіації, слід, на нашу думку, виокремити такі групи цінностей громадянської культури:

- загальнолюдські гуманістичні цінності (патріотизм, добро, любов, справедливість тощо);

- цінності, що пов'язані із самоствердженням у суспільстві, професійній субкультурі (значущість і престиж праці);
- цінності задоволення потреби у спілкуванні;
- цінності самовдосконалення (розвиток творчих здібностей, залучення до багатств духовної культури);
- цінності, пов'язані з самореалізацією (творчий характер праці, романтика професії тощо);
- цінності, пов'язані з утилітарно-прагматичними запитами (самоствердження, кар'єра) [54].

У змісті професійної позиції слід також виокремити: рефлексію, що відображає діяльнісний аспект розгляду позиції; самооцінку як когнітивний її аспект, що виражається в системі сенсів і самосвідомість, що розкриває ціннісний аспект позиції і що відображає ціннісну сферу. Вважаємо, що самооцінка, самосвідомість, рівень домагань, самоствердження і соціальний статус входять у структуру професійної позиції майбутнього фахівця авіації.

Ми враховуємо думку Т.Чаусової [108], що до важливих *чинників формування професійної позиції* майбутніх фахівців в освітньому процесі можна віднести такі:

I. Внутрішні (індивідуально-психологічні умови):

- а) *біопсихічні й фізіологічні особливості*, які виконують функцію передумов професійного розвитку, впливають на його темп (властивості нервової системи, загальна психофізична активність та ін.);
- б) *соціально-професійна активність* (позитивний соціально-спрямований процес професійного становлення потребує розумної активізації духовних, психічних і фізичних сил);
- в) *мотиви і смисли професійної діяльності*, які забезпечують її успішність (гуманістична спрямованість, специфічна професійна спрямованість, сформована «Я-концепція», позитивна мотивація навчання, мотивація досягнення особистості та ін.);

г) потреба в *реалізації свого професійного потенціалу* з урахуванням спрямованості на самопізнання, що передбачає відкритість до змін, філософське і творче ставлення до життя, пошук її значення й прийняття відповідальності за її здійснення й самовираження в ній.

II. Зовнішні:

а) *соціально-економічні умови*, що виступають як об'єктивні обставини процесу професійного становлення;

б) *провідна навчально-професійна та професійна діяльність*, які забезпечують системне формування професійного світогляду особистості;

в) *особистісна підготовка*, що включає обов'язкову роботу з розвитку професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Критерій «Відповідальність».

Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є одним із важливих аспектів у їхній професійній підготовці, адже цей напрямок вимагає високої відповідальності, безпеки та професійності. Громадянська культура в цьому контексті зумовлює розвиток цінностей, навичок та знань, що дозволяють авіаційним фахівцям бути відповідальними, етичними та активними громадянами.

У соціологічному словнику відповідальність – здійснюваний у різних формах контроль за діяльністю суб'єкта з позиції виконання ним прийнятих норм і правил; усю повноту відповідальності несуть розум та воля особистості. [92, 49].

У соціолого-педагогічному словнику за редакцією В.Радуги *відповідальність* трактується як «філософсько-соціологічне поняття, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з огляду свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них» [81, с. 52].

Аналіз наукової літератури дозволив виділити основні аспекти відповідальності:

1. Особиста відповідальність – це відповідальність людини за власне життя, дії та рішення. Вона включає в себе здатність визначати свої цілі, пріоритети та приймати рішення, що призводять до їх досягнення. Це також готовність визнавати і виправляти свої помилки.

2. Соціальна відповідальність – це здатність особи враховувати вплив своїх дій на інших людей та суспільство в цілому. Вона включає повагу до прав інших, етичну поведінку, виконання соціальних обов'язків та підтримку суспільного блага.

3. Професійна відповідальність – це відповідальність за дотримання професійних стандартів, виконання своїх обов'язків на високому рівні та відповідність вимогам професії, колег і клієнтів. Вона важлива для ефективного функціонування будь-якої організації та суспільства загалом.

4. Моральна відповідальність – це здатність людини керуватися у своїх вчинках етичними принципами та моральними нормами. Вона включає в себе почуття обов'язку перед самим собою, своїми близькими, суспільством та природою.

Таким чином, громадянська відповідальність авіаційного фахівця – невід'ємна складова професійної етики, що передбачає відданість безпеці польотів, дотримання високих стандартів безпеки та ефективності в повітряному просторі, охоплює відповідальне виконання своїх обов'язків, збереження життя та здоров'я пасажирів, відповідь за надійність та безпеку повітряних суден та повагу до норм та правил авіаційної діяльності. Крім того, передбачає етичне та моральне ставлення до своєї професії співробітників, а також готовність відповідати за свої дії перед суспільством та владою.

Вивченню поняття відповідальності присвячена значна кількість наукових досліджень. Проблема відповідальності завжди перебувала в полі зору тих учених, які досліджували соціальні, політичні, економічні аспекти функціонування соціуму. Зокрема проблема відповідальності знайшла свого відображення у працях Платона, Аристотеля, П. Гольбаха, К. Гельвеція, І. Канта, І. Фіхте, Ф. Гегеля, Т. Гобса, Дж.Локка, Д. Юма, Дж.С. Мілля, Ж.-П. Сартра, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Ніцше, М. Вебера, Г. Йонаса, К.-

О. Апеля, М. Ріделя, Ю. Габермаса, Т. Парсонса, Е. Дюркгейма, В.Ядова, Дж. Ролза, П. Рікера, К. Маркса, О. Плахотного, С. Кьєркегора, Е. Левінаса.

Формування поняття відповідальності відбувається ще в античний період у працях Платона й Арістотеля. Саме Платон одним із перших розглянув питання про відповідальність людини за свої вчинки, намагався пояснити причини вчинків людини через призму співвідношення добровільного та примусового, свідомого та несвідомого, об'єктивного та суб'єктивного, вільного та необхідного [72, с.447-453]. Заслуга Платона полягає в тому, що він охарактеризував взаємозв'язок між відповідальністю людини та її свободою, а також вбачав відповідальність особистості у виконанні або невиконанні покладених на неї обов'язків.

Більш глибоке обґрунтування поняття відповідальності відбувається у XVII сторіччі, в період становлення філософії Нового часу. Основні ідеї цього періоду представлені у працях західноєвропейських філософів Т.Гоббса, Дж.Локка, Д. Юма, Ж.-Ж. Руссо.

Зокрема, Т.Гоббс інтерпретував проблему відповідальності влади та відповідальності громадян за недотримання ними законів. Як вважав Т.Гоббс, громадянські закони – це результат суспільного договору, які означають, що, втрачаючи частину природної свободи, громадяни набувають умов для добробуту, але, на жаль, вони стають підзвітними. Підзвітність Т. Гоббс розумів як «політичну відповідальність особи перед державою» [24].

Дослідження проблеми відповідальності знайшло свого продовження у класичній німецькій філософії. Один із її основоположників, І.Кант, визначав відповідальність через імперативи: «воля», «свобода», «моральний закон», як форму самоконтролю, відповідальність за власні вчинки. І. Кант зазначав, що «моральний закон» втілюється в людській совісті: «совість є внутрішнім суддею над усіма вільними вчинками :... як суб'єктивний принцип відповідальності перед Богом за свої вчинки; поняття ж відповідальності поєднує вільну дію людини й закон» [44]. Зазначимо, що совість не завжди та не у всіх може гарантувати дотримання принципу відповідальності, тому І.

Кант розвиває своє вчення про обов'язок. На думку І. Канта, відповідальність передбачає зрілість, «мужність керуватися власним розумом».

Аспект відповідальності розглядав також Гегель, котрий, аналізуючи діалектику суб'єктивного та об'єктивного, зробив висновок, що, «оскільки суб'єктивна воля людини підпорядковується законам, то протилежність свободи і необхідності зникає» [1] і «виконання обов'язку робить людину вільною» [1]. Саме поєднання свободи і відповідальності дозволяє людині глибше усвідомити сутність громадянської культури.

Англійський філософ А.Бен у своїй роботі «Емоції і воля» (1859) поняття «відповідальність» розглядав у розумінні звинувачення, осудження, покарання. Пізніше англійський філософ Дж. Міль визначав згадане поняття у розумінні «підзвітності» соціальній та практичній ролі, що надавало йому можливість трактувати відповідальність як вираження свободи і необхідності.

Сучасний період дослідження поняття відповідальності характеризується поверненням до ідеї «етики відповідальності» М.Вебера, яка знаходить своє продовження у праці Г.Йонаса «Принцип відповідальності» [41]. За твердженням науковця, відповідальність – це етична категорія, спрямована у майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю ХХІ століття. Як зазначає вчений, в умовах глобалізації на зміну «людині розумній» має прийти «людина відповідальна» [41, 26].

Інституціональний підхід до дослідження сутності поняття відповідальності розвивали Т.Парсонс, Е.Дюркгейм, М.Вебер, В.Ядов та інші вчені. На їхню думку, саме відповідальність зможе забезпечити суспільну стабільність шляхом закріплення норм та правил взаємовідносин у суспільстві.

Представники екзистенціалізму також приділили увагу проблемі відповідальності. Відомі філософи С. Кьєркегор, Жан-Поль Сартр відповідальність розглядали не як відповідальність особистості перед суспільством або суспільства перед особистістю, а як загальний рівень розвитку відповідальних відносин у суспільстві в його

індивідуалізованому вигляді. С. Кьєркегор пов'язував та співвідносив свободу не з обов'язками, а з відповідальністю. Свобода виражається у відповідальності, причому йдеться про відповідальність у новому її значенні, а саме осмисленому ставленні до власної поведінки незалежно від інститутів чи суспільних настанов. Жан-Поль Сартр вважає, що відповідальність повністю суб'єктивна. Людина відповідальна за свій вибір і за те, що вона обирає: існування у світі речей, комфорті та несвободі або життя як прояв свого єства незалежно від розвитку суспільства й культури. Таку відповідальність учений називає «абсолютною» [86].

Представник феноменологічного підходу Е. Левінас продовжував розвивати концепцію відповідальності. У центрі його етичної концепції перебуває проблема моральної відповідальності особистості перед власним «Я», перед «Іншими» та перед Богом. Е. Левінас запропонував теорію, у якій обґрунтував сутність персональної етичної відповідальності перед іншими. На його думку, моральне ставлення до «Іншого» та до себе і є відповідальністю. Від кожного окремого індивіда залежить можливість побудови відповідального суспільства [84, с. 8].

О.Ореховський розглядає структуру відповідальності, включаючи такі змістовні елементи: суб'єкт відповідальності (хто відповідає); інстанція і міра відповідальності (перед ким суб'єкт відповідальний і яка міра його відповідальності); об'єктивне підґрунтя відповідальності [85, с. 134]. Подібний підхід зустрічаємо у дослідженнях В.Сахарової, котра розглядає чотирьох компонентну структуру відповідальності, що складається зі суб'єкта відповідальності (той, хто відповідає), інстанції (перед ким відповідає), об'єкта відповідальності (за що відповідає) і санкції (міру відповідальності і вплив – як відповідаємо) [85, с. 134].

Зауважимо, що проблема відповідальності у професійній діяльності знайшла свого відображення у понятті «Професійна відповідальність».

Професійну відповідальність досліджували: К.Желаєвська, О.Іваненко, А.Лазорко, , В. Райко, К. Семиноженко, Н. Кибальна, А. Ткачов, О.Файер, Т.Щербан та ін.

На думку вищезгаданих учених, професійна відповідальність передбачає, що майбутні фахівці мають дотримуватися етичних принципів та професійній відповідальності в авіаційній сфері. Це включає в себе розуміння важливості дотримання правил безпеки, усвідомлення можливих наслідків невиконання своїх професійної обов'язків та повагу до прав пасажирів. Майбутні фахівці авіації мають розуміти важливість своєї ролі в забезпеченні безпеки польотів та дотримуватися високих стандартів професійної поведінки. У довіднику кваліфікаційних характеристик професій авіаційних працівників зазначено, що фахівці авіації повинні знати, виконувати та дотримуватися правил і норм з охорони праці, виробничої санітарії, пожежної безпеки, електробезпеки, безпечного ведення робіт, виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку [36].

Громадянська відповідальність авіаційного фахівця є невід'ємною складовою його професійної діяльності. Вона виражається у свідомому та добровільному та сумлінному виконанні своїх обов'язків перед суспільством та державою, а також у дотриманні норм і правил, встановлених законодавством. Проблему громадянської відповідальності досліджували: Н.Драгомирецька, В.Примак, К.Пекач, О.Фурман.

В.Примак визначає громадянську відповідальність як комплексну моральну якість, яка охоплює риси характеру, мотиви поведінки, світогляд, високо розвинене усвідомлене ставлення до виконання громадянських обов'язків та високу правову культуру, вміння передбачати наслідки своєї діяльності, готовність відповідати за свої дії перед собою, іншими людьми, колективом і суспільством, відстоювати національні інтереси й бути непримиренними до антигромадських і антидержавних проявів [76].

У педагогічних дослідженнях з проблеми виховання та формування відповідальності (І. Гамула, І. Коробейнікова, В. Примак, В. Шусть та ін.) використано різні показники, за допомогою яких можна визначити рівень її розвитку у тієї або іншої особистості.

Зокрема В.Примак, досліджуючи проблему громадянської відповідальності курсантів вищих навчальних закладів МВС України, для оцінки ефективності

виховання означеної якості визначає діагностичний інструментарій, що містить пізнавальний, емоційний та діяльнісний критерії. На думку вченого, пізнавальний критерій характеризують такі показники як успішність оволодіння знаннями з предметів правового циклу, знання основних громадянських прав і обов'язків; зрілість суджень про правові відносини; емоційний критерій – прийняття громадянських норм; усвідомлення особистісної та соціальної значущості поваги до своєї країни й народу; емоційна готовність долати труднощі військової служби; діяльнісний критерій – участь у підготовці та проведенні громадських заходів; несення служби, захист правопорядку [76].

Отже, відповідальність як особистісна якість майбутнього фахівця авіації знаходить своє вираження у здатності ставити і досягати мети, що визначають позитивну динаміку процесу професіоналізації та громадянської культури. На перший погляд, вибір студентом майбутньої професії є суттєвою передумовою для того, щоб такі дії відбувалися. Однак аналіз ходу та результатів освітнього процесу показує, що цього явно недостатньо і виховання відповідальності як один із орієнтирів менеджерських зусиль організаторів освітньої підготовки залишається актуальним. На це є низка як об'єктивних і суб'єктивних причин.

Поняття відповідальності має трансформуватися з елемента бажання особистісних якостей в одну з найважливіших, базових категорій соціальних та педагогічних наук та визначати одне з основних завдань системи освіти поряд із навчанням, вихованням, соціалізацією та особистісним розвитком студента.

Рівні сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

В основу методики діагностики динаміки формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації нами було покладено елементи діагностичних методик та процедурні підходи одержання дослідно-експериментальних даних, розроблених у психолого-педагогічній науці (дослідження І.Зязюна [40], В.Радула [81], та ін..) стосовно дослідження рівнів особистісно-професійних характеристик фахівця та їхніх критеріїв.

Методика діагностики розвитку громадянської культури майбутніх фахівців авіації спиралася на розуміння розвитку у вітчизняній педагогічній науці як стійкої послідовності змін якісних станів систем, яка пов'язана з переходом до нового рівня цілісності із збереженням їх еволюційних можливостей. Саме ці якісні зміни в розвитку і зумовлюють існування рівнів, кожний з яких має свої власні елементи. При цьому поняття “рівень” відображає діалектичний характер процесу розвитку, що дозволяє пізнати предмет у всьому різноманітті його властивостей, зв'язків і відносин, і вживається для відображення послідовності традицій, де подальші є менш значущими ступенями підвищення організації в порівнянні з однією або декількома попередніми ступенями [81; с.113].

Це дозволило нам використати у процесі діагностики педагогічний підхід (визначати факт зростання або зниження та інтенсивність вияву критеріїв, що розвиваються залежно від педагогічних впливів) та розробити систему моніторингу динаміки розвитку громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі на різних етапах їхнього професійного становлення.

З метою уточнення критеріїв та визначення провідних індикаторів (показників) оцінки рівня сформованості досліджуваної характеристики нами було запропоновано експертам визначити провідні, на їхню думку, критерії та показники громадянської культури за основними характеристиками її змісту та проявами громадської діяльності.

Узагальнення результатів опитування дозволило уточнити показники розвитку громадянської культури майбутніх фахівців авіації та встановити ступінь їхньої кореляції з обґрунтованими нами критеріями:

1. Повнота, міцність, дієвість знань про сутність та зміст громадянської культури; здатність до організації власної громадянської діяльності та самоорганізації, розвиток здібностей до рефлексії власної діяльності, розвиток умінь і спрямованості професійного самовизначення; розвиненість комунікативної та професійної культури; функціональність і дієвість знань, умінь з професійного саморозвитку, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *професійна самореалізація*.
2. Розвиненість ціннісно-мотиваційної сфери особистості, усвідомлення суспільної значущості громадянської та професійної діяльності; спрямованість та розвиненість умінь і навичок самостійної організації громадянської діяльності; сформованість ідеалу професійної діяльності; взаємозв'язок сенсу життя з метою і смыслом професійної діяльності; розвиненість професійної та громадянської самосвідомості, спрямованість на досягнення успіху у професійній та громадській діяльності; активність у освітній та громадській діяльності, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *професійна позиція*.
3. Розвиненість професійно-важливих особистісних якостей (патріотизму, принциповості, толерантності, чесності, національної гідності, професійної відповідальності тощо); готовність і спрямованість до творчої праці, допомоги товаришам, виявлення ініціативності, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *відповідальність*.

На основі аналізу наукової літератури, вимог до професійної діяльності авіаційних працівників та на основі опитування експертів ми визначили провідні індикатори оцінки за вищенаведеними критеріями.

Після цього кожному з експертів пропонувалося заповнити анкету, в якій перераховуються індикатори, що найбільш повно, на їхню думку, характеризують розвиток громадянської культури майбутнього фахівця авіації. Індикатори

ранжувалися у міру зміни ступеня їх впливу. Індикатору, який, на думку експерта, найбільш повно характеризує професіоналізм майбутнього викладача, присвоювався ранг 1; індикаторам, які мають менше значення – 2, 3 і т.д. Це дозволило на основі даних анкетного опитування скласти матрицю рангів, визначати кореляційні зв'язки між ними.

Після заповнення зведеної матриці рангів проводиться процедура перевірки. Для цього визначається контрольна сума по всіх стовпцях і перевіряється виконання

рівності $\sum_{j=1}^n x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2}$.

Суми всіх стовпців повинні бути рівні між собою і відповідати контрольній сумі.

Потім підраховується сума кожного рядка $\sum_{i=1}^n x_{ij}$ та сума рядків. Вона повинна

збігатися із сумою по стовпцях, тобто $\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij}$.

$$\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij}$$

Переконавшись, що матриця рангів складена правильно, слід перейти до процедури присвоєння кожному індикатору відповідної питомої ваги (B_i).

Індикатор, який на думку експертів є найбільш значущим для оцінки рівня громадянської культури майбутнього фахівця авіації, має найменшу суму рангів. Індикатор, що має найменше значення, має найбільшу суму рангів. Ми враховуємо думку В.Радула [81], що застосування статистичного аналізу в соціально-педагогічному експерименті передбачає проведення оцінювання ступеня узгодженості усіх опитаних експертів. Для цього застосовується коефіцієнт конкордації (узгодженості), запропонований М.Кенделом та Б.Смітом. Він обчислюється за

формулою: $t = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)}$, де $S = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^n x_{ij} - \frac{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij}}{n} \right)^2$

Величина t може знаходитись у межах від 0 до 1. У нашому дослідженні коефіцієнт конкордації ($t=0,91$), а це означає, що думки більшості експертів є близькими.

Методом опитування експертів – керівників структурних підрозділів, викладачів, кураторів та інших фахівців, які моделюють вимоги у фаховій підготовці майбутніх фахівців авіації, були визначено коефіцієнти питомої ваги кожного індикатора:

1. Виконання різних доручень та спільної роботи – 0,03.
2. Виконання функціональних обов'язків – 0,16.
3. Здійснення самоорганізованої діяльності – 0,14.
4. Формування й розвиток ціннісних орієнтацій – 0,1.
5. Сприяння у професійному розвитку особистості – 0,13.
6. Фахові досягнення та їх коригування – 0,1.
7. Участь у різних заходах щодо громадянської активності – 0,15.
8. Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод – 0,02.
9. Робота творчим виконанням певного соціально-значущого завдання – 0,04.
10. Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань – 0,03.
11. Робота із самоосвіти – 0,1.

Загальна сума коефіцієнтів індикаторів усіх трьох блоків – праця, спілкування й пізнання – дорівнює одиниці.

Для визначення тісноти статистичного зв'язку між ранговими стовпцями використовується обчислення коефіцієнта рангової кореляції за відомою формулою Спірмена:

$$r = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n d^2}{n(n^2 - 1)}$$

Наступним кроком нашого було визначення рівнів сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Поняття «рівень» відображає діалектичний характер процесу розвитку, що дозволяє пізнати предмет у всьому різноманітті його

властивостей, зв'язків і відносин, і вживається для відображення послідовності традицій, де подальші є менш значущими ступенями підвищення організації в порівнянні з однією або декількома попередніми ступенями.

Культурний рівень – це «ступінь розвитку сутнісних сил соціального суб'єкта, досягнутий в результаті його культурної діяльності [93, с. 314]. У нашому дослідженні рівень – якісна та кількісна характеристика динаміки сформованості громадянської культури та її критеріїв. В основу методики експериментальної роботи було покладено критеріально-рівневий підхід, що дозволило на основі змістовних характеристик, критеріїв і показників, та враховуючи підходи відомих науковців (В.Радула, Р.Хмелюк, Л.Хоружої та ін.) щодо визначення рівнів професійних характеристик фахівця, виокремити чотири умовних рівня сформованості громадянської культури майбутнього фахівця авіації:

Зрілий (високий) рівень – характеризується якісною сформованістю усіх змістовних компонентів громадянської культури, активним проявом усіх її критеріїв у процесі освітньої, громадянської та професійної діяльності; стійкою самоактуалізацією до самоосвіти, самоорганізації і громадської діяльності; активною громадянською позицією; цілісністю і повнотою усвідомлення змісту громадянської культури, міцністю світоглядних переконань про мету і завдання громадянської діяльності, високим рівнем відповідальності, розвинутою громадянською зрілістю, сформованим акме авіаційного фахівця-професіонала.

Оптимальний рівень – характеризується сформованістю усіх елементів системи, проявом усіх критеріїв і потреби до їхнього подальшого удосконалення, дієвою громадянською позицією. Наявна внутрішня мотивація до реалізації завдань громадянської діяльності; знання, вміння, навички, якості та спрямованість до громадської діяльності розвинені достатньо, відповідно до вимог державних документів, забезпечують готовність до громадянської і професійної діяльності. Недостатньо повно сформовано якості самоорганізації особистості, здатність до

самоаналізу та саморефлексії професійної діяльності, епізодичний досвід участі у громадській діяльності.

Базовий рівень характеризується проявом усіх критеріїв, однак потреба і прагнення до постійного удосконалення та функціональні прояви не стійкі. Знання, вміння, навички і здібності, які утворюють зміст громадянської культури недосконалі, проте достатні для виконання окремих завдань громадянської діяльності. Сформовані на достатньому рівні, проте потребують практичного вдосконалення вміння і навички самоорганізації власної діяльності, самореалізації у професії. Громадянські цінності сприймаються як професійно значущі, громадянська позиція є статичною, сформовано основні громадянські якості, необхідні для професійної і громадянської діяльності.

Початковий рівень характеризується недостатнім проявом усіх критеріїв громадянської культури, відсутністю стійкої потреби і бажання до самоорганізації, самореалізації та самовдосконалення. Сформовані знання, вміння, навички, що становлять основу громадянської, політичної і комунікативної компетентності. Практично. Розвиток громадянських якостей недостатній для ефективного розв'язання завдань професійної і громадянської діяльності. Громадянські цінності не є провідними в ієрархії ціннісних орієнтацій, мотивація до громадянської діяльності є епізодичною. Громадянська позиція проявляється епізодично.

Враховуючи обґрунтовані у гіпотезі дослідження педагогічні умови та визначені вище рівні, ми припускаємо таку поетапність формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації:

- початковий рівень має бути характерним для здобувачів, які розпочинають процес професійної освіти у авіаційному закладі вищої і освіти;
- базовий рівень має досягатися здобувачами вищої освіти, як результат вивчення фахових, соціально-гуманітарних дисциплін та залучення до виховної і громадської роботи у ЗВО (перший рік навчання). Цей рівень має засвідчити готовність майбутніх фахівців до громадянської і професійної діяльності у студентські роки;

- зрілий та оптимальний рівні мають бути сформовані у процесі залучення майбутніх фахівців до освітнього та виховного процесу, громадської діяльності, у процесі спрямованої реалізації педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації;

Результати, яких досягає майбутній фахівець авіації, оцінюються за п'ятибальною шкалою вимірювання.

Відповідно до цієї шкали вимірювання та в силу нормованості коефіцієнтів питомої ваги індикаторів величина значень індексу активності особистості майбутнього фахівця авіації змінюється в межах від 1 до 5.

Обчислення індексу громадянської культури та її критеріїв здійснюється на основі самооцінок і оцінок експертів за допомогою формули:

$$I_a = 0,5 + \frac{9 \times O^e}{10 + x^2}.$$

$$O^e = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i B_i$$

У цій формулі використовується середнє значення оцінки експертів та величина сумарної розузгодженості між самооцінками майбутнього фахівця й оцінками його експертів у вигляді:

$$x^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{(x_i - y_i)^2}{x_i + y_i},$$

де B_i – коефіцієнт питомої ваги і-го індикатора;

n – кількість індикаторів.

Враховуючи прийняту шкалу числових інтервалів (від 1 до 5 з інтервалом у 0,5), використовуючи метод усереднення значень, можливо припустити, що в узагальненому вигляді сумарних оцінок рівні розвитку громадянської культури та її критеріїв будуть розташовуватися в таких числових інтервалах:

- зрілий – 4,01 – 5,0.

- оптимальний – 3, 01 – 4,0;
- базовий – 2,01 – 3,0;
- початковий – 1,0-2,0.

З метою визначення рівня розвитку громадянської культури майбутнього фахівця авіації на різних етапах його професійної підготовки нами визначався індекс розвитку громадянської культури (І_{ГК}) на основі узагальнення значень індексів прояву основних критеріїв: професійної позиції (І_{пп}), професійної самореалізації (І_с), відповідальності (І_в).

Обчислення індексу розвитку професіоналізму проводилося за формулою:

$$I_{ГК} = \frac{I_{пп} + I_{с} + I_{в}}{3},$$

де І_{ГК} – індекс розвитку громадянської культури;

І_{пп} – індекс професійної позиції;

І_с – індекс самореалізації;

І_в – індекс відповідальності.

У процесі опрацювання і аналізу результатів анкетування було застосовано метод усереднення числових значень.

Відмінності узагальнених результатів самооцінки та експертних оцінок порівнювалися на основі визначення сумарного індексу узгодженості, що вираховувався за формулою:

$$J = \frac{O_c - O_e}{O_c + O_e}$$

Висновки до першого розділу

На основі аналізу наукової літератури з проблематики дослідження встановлено:

1. Громадянська культура є предметом дослідження різних наук: філософії, соціології, культурології, психології та педагогіки. Обґрунтовано, що дослідження

процесу формування громадянської культури майбутніх фахівців, представників різних професій, здійснювалось в межах кількох напрямків: в контексті розвитку громадянського суспільства; через призму формування громадянськості як однієї з базових особистісних характеристик; в контексті розбудови громадянської освіти і громадянського виховання; у взаємозв'язку з формуванням громадянської компетентності.

2. В основу формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації, визначення її сутності і змісту, були покладені положення діяльнісного, системного, аксіологічного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів, теоретичні напрацювання вчених про зміст базових дефініцій «культура» і «громадянськість», про феномен громадянської культури.

3. Визначено, що під *громадянською культурою* в соціально-філософському аспекті розуміють різновид культури, що акумулює сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина. *Громадянську культуру майбутнього фахівця авіації* визначено як цілісну, інтегративну особистісну характеристику, яка включає знання, ціннісні орієнтації, відповідальність, мотиви та установки діяльності у полікультурному соціальному та професійному середовищі, зумовлює розвиток професійної і громадянської позиції та професійної самореалізації.

4. Обґрунтовано, що змістовними характеристиками громадянської культури є: знання, уміння та навички, які характеризують її зміст, способи реалізації у діяльності, громадянські цінності та відповідні ціннісні орієнтації, культурні норми та зразки.

5. Обґрунтовано провідні критерії ефективного формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації: професійна позиція, професійна самореалізація, відповідальність.

Визначено, що найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є: самоефективність, яка виявляється в умінні ефективно організувати свою професійну діяльність і досягти успіху у взаємодії з людьми; гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна міжособистісна та професійна взаємодія; незадоволеність власною діяльністю, що стимулює розвиток потреби до професійного зростання.

Обґрунтовано, що професійна позиція є найбільш цілісною, інтегративною характеристикою всього способу життя людини, якісною характеристика і проявом сформованості її професійної та громадянської культури. Професійна позиція – це спосіб реалізації базових цінностей особистості в її взаєминах з іншими, єдність свідомості і діяльності. У цьому контексті обрання позиції – не одноразова подія, а неперервний процес її становлення в діяльності, діалектично пов'язаний з успішністю цілісного культурного і професійного розвитку майбутнього фахівця.

Визначено, що громадянська відповідальність майбутнього фахівця авіації фахівця – невід'ємна складова професійної етики, що передбачає забезпечення безпеки польотів, дотримання високих стандартів ефективності в повітряному просторі, охоплює відповідальне виконання своїх обов'язків, збереження життя та здоров'я пасажирів, відповідь за надійність та безпеку повітряних суден та повагу до норм та правил авіаційної діяльності.

Визначено показники розвитку громадянської культури майбутніх фахівців авіації та встановлено ступінь їхньої кореляції з обґрунтованими нами критеріями:

1. Повнота, міцність, дієвість знань про сутність та зміст громадянської культури; здатність до організації власної громадянської діяльності та самоорганізації, розвиток здібностей до рефлексії власної діяльності, розвиток умінь і спрямованості професійного самовизначення; розвиненість комунікативної та професійної культури; функціональність і дієвість знань, умінь з професійного саморозвитку, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *професійна самореалізація*.

2. Розвиненість ціннісно-мотиваційної сфери особистості, усвідомлення суспільної значущості громадянської та професійної діяльності; спрямованість та розвиненість умінь і навичок самостійної організації громадянської діяльності; сформованість ідеалу професійної діяльності; взаємозв'язок сенсу життя з метою і смыслом професійної діяльності; розвиненість професійної та громадянської самосвідомості, спрямованість на досягнення успіху у професійній та громадській діяльності; активність у освітній та громадській діяльності, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *професійна позиція*.

3. Розвиненість професійно-важливих особистісних якостей (патріотизму, принциповості, толерантності, чесності, національної гідності, професійної відповідальності тощо); готовність і спрямованість до творчої праці, допомоги товаришам, виявлення ініціативності, що у сукупності корелюється зі змістом критерію *відповідальність*.

Обґрунтовано рівні сформованості громадянської культури майбутнього фахівця авіації:

Зрілий (високий) рівень – характеризується якісною сформованістю усіх змістовних компонентів громадянської культури, активним проявом усіх її критеріїв у процесі освітньої, громадянської та професійної діяльності; стійкою самоактуалізацією до самоосвіти, самоорганізації і громадської діяльності; активною громадянською позицією; цілісністю і повнотою усвідомлення змісту громадянської культури, міцністю світоглядних переконань про мету і завдання громадянської діяльності, високим рівнем відповідальності, розвинутою громадянською зрілістю, сформованим акме авіаційного фахівця-професіонала.

Оптимальний рівень – характеризується сформованістю усіх елементів системи, проявом усіх критеріїв і потреби до їхнього подальшого удосконалення, дієвою громадянською позицією. Наявна внутрішня мотивація до реалізації завдань громадянської діяльності; знання, вміння, навички, якості та спрямованість до громадської діяльності розвинені достатньо, відповідно до вимог державних

документів, забезпечують готовність до громадянської і професійної діяльності. Недостатньо повно сформовано якості самоорганізації особистості, здатність до самоаналізу та саморефлексії професійної діяльності, епізодичний досвід участі у громадській діяльності.

Базовий рівень характеризується проявом усіх критеріїв, однак потреба і прагнення до постійного удосконалення та функціональні прояви не стійкі. Знання, вміння, навички і здібності, які утворюють зміст громадянської культури недосконалі, проте достатні для виконання окремих завдань громадянської діяльності. Сформовані на достатньому рівні, проте потребують практичного вдосконалення вміння і навички самоорганізації власної діяльності, самореалізації у професії. Громадянські цінності сприймаються як професійно значущі, громадянська позиція є статичною, сформовано основні громадянські якості, необхідні для професійної і громадянської діяльності.

Початковий рівень характеризується недостатнім проявом усіх критеріїв громадянської культури, відсутністю стійкої потреби і бажання до самоорганізації, самореалізації та самовдосконалення. Сформовані знання, вміння, навички, що становлять основу громадянської, політичної і комунікативної компетентності. Практично. Розвиток громадянських якостей недостатній для ефективного розв'язання завдань професійної і громадянської діяльності. Громадянські цінності не є провідними в ієрархії ціннісних орієнтацій, мотивація до громадянської діяльності є епізодичною. Громадянська позиція проявляється епізодично.

Визначено провідні індикатори оцінки критеріїв громадянської культури та відповідні їм значення питомої ваги, а також числові інтервали для кожного з рівнів: зрілий – 4,01 – 5,0.; оптимальний – 3, 01 – 4,0; базовий – 2,01 – 3,0; початковий – 1,0-2,0. Зроблено припущення, що ефективний розвиток громадянської культури у майбутніх фахівців авіаційної галузі буде ефективним у разі спрямованої реалізації окреслених у гіпотезі педагогічних умов.

Список використаних джерел до першого розділу.

1. Almond G., Verba S. The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations. Princeton N.Y., 1963. 237 p.
2. Merriam Ch. Civic Training in the United States. Chicago: University of Chicago Press. 1934. 320 p.
3. Munkler H. Der kompetente Burger // Klein A., Schmalz-Bruns R. Politische Beteiligung und Burgerengagement in Deutschland. – Bonn, 1997. – S. 153-172.
4. Super D. E. Synthesis: Or is it distillation. *Personnel and Guidance Journal*. 1983. Vol. 61. – P. 508 – 512.
5. Абетка громадянського суспільства. // gov.ua : веб-сайт. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/abetka-gromadyanskogo-suspilstva/> (дата звернення: 03.05.2025).
6. Адлер А. Наука жить. К.: Port-Royal, 1997. (Бестселлеры психологии). 448 с.
7. Алексеева М. Деякі складові змісту громадянської свідомості студентів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2000. Вип. 5, Ч. 2. С. 3–7.
8. Алексеева М. І. Потребово-мотиваційний аспект виховання громадянськості. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: матеріали другої Всеукр. наук. конф., 13-14 листоп. 1997 р. Київ, 1997. С. 107-109.
9. Алмонд Г. Громадянська культура та стабільність демократії. *Політичні дослід.* 1992, №4. С. 34–43.
10. Андрущенко В. П. Філософічність освіти: теорія, методологія, практика. *Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. Інституту вищої освіти АПН України*. Київ : Вид-во Інституту вищої освіти, 2008. № 4. С.10-18.
11. Бахов І. С. Тенденції розвитку полікультурної освіти у професійній підготовці фахівців Канади і США (друга половина XX – початок XXI ст.) : дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.04. Київ, 2017. 615 с.

12. Бех І. Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства: збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного семінару. Черкаси. 1998. С. 23 – 27.
13. Боришевський М. Виховання громадянської свідомості особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. збірник. Київ, 1997. 104 с.
14. Боришевський М. Й., Яблонська Т. М., Антоненко В. В. Розвиток громадянської спрямованості : монографія / за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ, 2007. 186 с.
15. Васянович Г. Принцип громадянськості й патріотизму (етикопедагогічний аспект). *Вісник Львівського університету*. 2006. №1. С. 15–22.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
17. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. Львів. 1996. 326 с.
18. Вітковська І.М., Євдокимова І.А. Становлення поняття відповідальності у філософії та соціології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 27. С. 77-81
19. Волкова Н. Педагогіка: посібник. Вид. 2-е, переробл. Київ : Академвидав. 2007. 616 с.
20. Вульфів Б.З. Цель и сущность гражданского воспитания. *Воспитание гражданина в советской школе* / Под ред. Г.Н. Филонова. М.: Педагогика, 1990. С. 29-35.
21. Галєєва А. П. Організаційно-педагогічні умови виховної діяльності у вищому аграрному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Дрогобич, 2009. 22 с.
22. Галус О.М. Мотиваційна діяльність особистості в контексті її соціальної адаптації. *Гуманітарні науки*. 2002. № 2. с.82-89.

23. Глазков В. В. Громадянська культура як пріоритет позааудиторної діяльності ВНЗ. *Педагогічна освіта : Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць*. 2014. № 22. С. 50–54.
24. Гобс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва: Мысль, 1991. 36 с.
25. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 336 с.
26. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 1997. с. 285 с.
27. Гриньова В. М. Культурологічний підхід. Наукові підходи до педагогічних досліджень : [кол. моногр.] / Ю. Д. Бойчук, М. П. Васильєва, В. М. Гриньова [та ін.]; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. В. І. Лозової]. Харків: Апостроф, 2012. – С. 81–126.
28. Гринчишина Н. Моральна відповідальність особи в етичній концепції Емануеля Левінаса: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.07 «Етика» ; КНУ ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 14 с.
29. Грицай С.М. Взаємозв'язок політичної і громадянської культури особистості: Зб. наук. праць ХНПУ. Харків, 2008. 86 с.
30. Гупаловська В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Львів, 2005. 191 с.
31. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Москва: Книга, 1991.
32. ДАХмО Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 983 «Листування з НКО УРСР, Міністерством освіти України, Всеукраїнською академією наук, відділами освіти місцевих органів влади за 1964-1965 н.р.». 456 арк.
33. Дем'яненко О. О. Проблема громадянської освіти і виховання особистості: історико-філософський аспект. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. праць. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка. 2012. Вип. 20. С. 273–276.

34. Дерев'янка Н. П. Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2004. 23с.
35. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2002. 19 с.
36. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 68 «Авіаційний транспорт». Професії керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників. Наказ Міністерства транспорту України від 17 липня 2002 р. № 488. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FIN28260> (дата звернення: 03.05.2025).
37. Жаровська О. Національна ідентичність як складова громадянської культури студентської молоді. Збірник наукових праць Уманського державного університету. Вип. 2. 2022. С. 182–190.
38. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. Матеріали першої науково-практичної конференції. Актуальні проблеми громадянської освіти : український та зарубіжний досвід. С. 183–184. URL : <https://core.ac.uk/download/17035409.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).
39. Золотухіна С. Т., Башкір О. І. Наукові підходи в педагогічних дослідженнях : методичні рекомендації. Харків: ХНПУ імені Г .С. Сковороди. 2016. 33 с.
40. Зязюн И.А. Профессиональное развитие личности в контексте культурных ценностей // Проблемы постсекундарного профессионального образования. К: Вища школа, 1998. – 236 с.
41. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
42. Ївженко Ю. Формування у студентської молоді почуття громадянськості в молодіжних громадських організаціях. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007
43. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. Навч.-метод. посібник. К., 1997

44. Кант И. Основы метафизики нравственности. Сочинения : в 6 т. Т 4. Москва : Мысль, 1965. 378 с.
45. Келле В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история (Проблемы теории исторического процесса). Москва: Политиздат, 1981. 290 с.
46. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : Терно-граф, 2011. 492 с.
47. Коган Л.Н. Всестороннее развитие личности и культура: Монография. – М.: Просвещение, 1981. – С.147.
48. Козій М.Б. Громадянськість – проблема актуальна та соціально-цінна: Навч.-метод. посібник. Київ: Видавництво НПУ ім.. М.П.Драгоманова, 2004. 276 с.
49. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / За заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
50. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Освіта України*. 2000. 9 серпня. №32. С.6-7.
51. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ від 06.06.2022 р. № 527. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
52. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні // [Nus.org.ua](https://nus.org.ua) : веб-сайт. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).
53. Краснощок І.П. Соціальна самореалізація майбутнього вчителя. *Соціально-професійне становлення особистості*: В.В.Радул, О.В.Михайлов, І.П.Краснощок, В.А.Кушнір / за ред. В.В.Радула. Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр „Імекс ЛТД”, 2002. – С. 112 – 163.
54. Литовка О.П. Формування професійної позиції майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки у педагогічному коледжі. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Старобільськ, 2016. 244 с.

55. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 4. С. 33–43.
56. Ляховська Ю.О. Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки . Дис. ... доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / педагогіка, 011 – Освітні, педагогічні науки. Умань, 2022. 376 с.
57. Малиновский Б. Научная теория культуры. Москва: ОГИ, 2005. 184 с.
58. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. М.: Смысл, 1997. 688 с.
59. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: *матеріали IV Міжнар. наук. конф.* Одеса, 25–26 травня 2018 р. Одеса, 2018. 107 с.
60. Микольченко В. С. Формування громадянської культури студентської молоді. Вчені записки національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Соціологія». Том 21 (60). №3. С. 101–106.
61. Михайліченко М. В. Особистісно зорієнтоване навчання як умова формування громадянськості майбутнього вчителя. *Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2002. Вип. 47. С. 147–151.
62. Михайліченко М. В. Проблема становлення громадянської культури майбутнього вчителя. *Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2000. Ч. 1. С. 215–223
63. Михайліченко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 221 с.
64. Мохнюк Р. С. Формування громадянської культури студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луцьк, 2010. 20 с.
65. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз): Монографія. Житомир: ЖІТІ, 1997. 214 с.

66. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посібник для студентів вищих учбових закладів. Київ: Абрис, 1995. 336 с.
67. Паламарчук О. М. Соціально-психологічні умови формування еколого-економічної культури підприємця : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2006. 20 с.
68. Пархоменко Л. Громадянське виховання: теорія та досвід. *Виховна робота в школі*. 2008. № 4 (41). С. 2–22
69. Петренко Л. П. Роль викладача вищої школи у громадянському вихованні студентів. Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. наук. пр. Кн. 5. Хмельницький : ХмЦНП, 2012. 115 с.
70. Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*. 2005. № 3 (11). С. 72–79.
71. Пічуркіна-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 6–10.
72. Платон. Государство. Сочинения : в 3 т. Москва : Мысль, 1991. Т. 1. 860 с.
73. Плахтеева В. І. Формування громадянської свідомості майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 19 с.
74. Поливана А. С. Формування громадянської культури майбутніх учителів (60- ті роки ХХ – початок ХХІ століття): дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. Вінниця, 2020. 241с.
75. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Горбатенка, В. Д. Бабкіна. Київ : Генеза, 1997. 400 с.
76. Примак В.П. Громадянська відповідальність як предмет філософських і педагогічних досліджень. [Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України](#). - 2012. Вип. 4.
77. Пріма Д. Громадянськість як інтегративна якість особистості майбутнього фахівця. 2019. С. 221–225. URL : <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/195/182> (дата звернення: 03.05.2025).

78. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження від 3 жовт. 2018 р. № 710-р. Київ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
79. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
80. Райнін І. Л. Проблеми побудови громадянського суспільства в Україні. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 34–38.
81. Радул В.В. Соціальна зрілість молодого вчителя. — К.: Вища школа, 1997. — 269 с.
82. Роговець О. В. Громадянська культура як складова етнокультури особистості. *Історія в школі*. 2007. №6. С.43-46.
83. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Проблемы общей психологии*. 2-е изд. М.: Педагогика, 1976. 253 с.
84. Савченко І., Радченко О. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі : монографія. Харків: ХНУВС, 2008. 200 с.
85. Сап'ян Є.О., Милославська О.В. Відповідальність як особистісна характеристика. *Особистість, суспільство, закон*. Харків, 2019. С. 133-136.
86. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Москва: Республика, 2000. 639 с.
87. Сафин В.Ф. *Психология самоопределения личности: учеб. пособие*, Свердловский педагогический ин-т, Свердловск, 1986. 142 с.
88. Сергеєнкова, О.П., Столярчук, О.А., Коханова, О.П. та ін. Вікова психологія: навч. посібник, Київський ун-т ім. Б. Грінченка, МОН України, Центр учбової літератури, Київ, 2012. 375 с.
89. Смелзер Нейл. Социология: пер. с англ. Москва: Феникс, 1998. 688 с.
90. Снігур Л. Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. ... канд. д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 32 с.

91. Сорокин Питирим. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992.
92. Соціологія: словник термінів і понять / за ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 371 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/SOCIOLOGIA_SL_2006.pdf (дата звернення: 03.05.2025).
93. Соціолого-педагогічний словник / За аг. Редакцією В.В.Радуга, вид 2-е. Харків: Мачулін, 2015. 444 с.
94. Стручкова-Гуменна Л. Б. Особливості формування громадянської культури в західному регіоні України. Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. 60. С. 58–67.
95. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (советы воспитателям). Киев : Радянська школа, 1975. 236 с.
96. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев : Радянська школа, 1973. 288 с.
97. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2. С. 5–13.
98. Сухомлинська О. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Шлях освіти*. 2005. № 4. С. 43–47.
99. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи. *Шлях освіти*. 1996. № 1. С. 26-27.
100. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / Вибрані твори : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283–582
101. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. Москва: Политиздат, 1989. 573 с.
102. Уайт Лесли А. Понятие культуры. *Антология исследований культуры*. Санкт-Петербург, 1997.
- 103.** Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки. № 286/2019 від 18.05.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

104. Формування національної самосвідомості студентів вузів, учнів загальноосвітніх шкіл. Матеріали науково-практичної конференції. – Київ: Український державний пед. ун-т ім. М.Драгоманова, 1994. – 96 с.
105. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 360 с.
106. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. 376 с.
107. Цихмейструк О. М. Формування громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки. – Дис. ... доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / педагогіка, 011 – Освітні, педагогічні науки. Київ, 2023. 386 с.
108. Чаусова Т.В. Формування професійної позиції майбутніх психологів у процесі навчання [електронний ресурс]
109. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі : підру. для студ. магістратури. М-во освіти і науки України. Нац. гірн. у-т. Дніпропетровськ. 2014. 119 с. [<https://core.ac.uk/download/pdf/48405644.pdf>; С. 30].
110. Шестоपालук О. В. Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти : монографія. Вінниця : Консоль, 2008. 260 с.
111. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2011. 178 с.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ

У філософському словнику поняття «умова» визначають як «філософська категорія для позначення тих факторів, котрі є необхідними для виникнення, існування та зміни певних предметів та явищ» [82, с.230]. У тлумачному словнику української мови «умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [57, с. 626].

А. Найн зазначає, що педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і прийомів, а також матеріально-просторового середовища, що сприяють підвищенню ефективності навчально-виховного процесу та забезпечують успішне вирішення завдань, поставлених у дослідженні [55, с.78].

За визначенням А.Литвина, «педагогічні умови – це комплекс спеціально спроектованих генеральних (стрижневих, системотвірних) чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу та/або особистісні параметри його учасників, які забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства. Їх реалізація сприяє всебічному розвитку кожної особистості, виявленню її творчих здібностей, урахуванню потреб і формуванню загальнолюдських і професійно важливих якостей, базових кваліфікацій, ключових, загальних і професійних компетентностей» [44, с.10].

Важливо зазначити, що в контексті формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації педагогічні умови розглядаються як комплекс взаємопов'язаних обставин, правил та заходів, що цілеспрямовано створюються у закладах вищої освіти для досягнення поставлених виховних цілей. Зокрема, педагогічні умови визначаємо як свідомо створені фактори, що забезпечують ефективність формування громадянської культури здобувачів освіти.

Виходячи з аналізу наукової літератури та потреб практики, встановлено, що для ефективного виховання громадянської культури у майбутніх авіаційних фахівців необхідно створити у закладах освіти відповідне середовище і організаційні заходи. Важливо інтегрувати громадянознавчий компонент у зміст професійної освіти, тобто включити до навчальних програм теми з громадянської освіти, етики, права, історії та культури та застосовувати різноманітні методи і прийоми навчання, що сприяють формуванню громадянської культури. Необхідно приділяти увагу вихованню у майбутніх фахівців авіації цінностей соціальної відповідальності, патріотизму, поваги до прав і свобод. Забезпечення співпраці з інститутами громадянського суспільства, тобто налагодження співпраці авіаційних закладів вищої освіти з іншими суб'єктами громадянського виховання (громадськими організаціями, волонтерськими рухами, органами місцевого самоврядування, профспілками тощо). Така взаємодія дозволяє майбутнім фахівцям долучатися до соціально значущої діяльності поза аудиторією, використовувати ресурси і можливості різних партнерів для набуття громадянського досвіду. Формування мотивації та інтересу майбутніх фахівців до громадянської активності допомагають розвивати лідерські якості та усвідомити значущість громадянської культури і стимулюють їхній особистісний внесок.

Беручи до уваги вищезазначене, нами було обґрунтовано педагогічні умови ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації: формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій; активізація громадської діяльності майбутніх фахівців авіації; інтенсифікація самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації.

2.1. Розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців авіації як педагогічна умова формування їх громадянської культури

Дана педагогічна умова дозволяє інтегрувати громадянські цінності та принципи через професійну культуру авіаційного фахівця в систему їх освіти та виховання. Мета

цієї педагогічної умови –створити сприятливе середовище для розвитку громадянських цінностей та навичок у майбутніх авіаційних фахівців, інтегруючи їх у професійну діяльність.

У дисертаційному дослідженні цінності розглядаються як багатовимірні та інтегративні утворення, що відбивають специфічну взаємодію між суб'єктом та об'єктом. Ця взаємодія осмислюється через призму цілей, інтересів та потреб індивіда, а також відображає об'єктивну значущість суб'єкта до об'єкта та навпаки. Цінності передбачають активне та творче відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта.

Національні цінності, за визначенням І. Лебідь, є складними конструкціями, що проявляються у суб'єктно-об'єктних відносинах. Вони відображають позитивне значення символів, знаків, явищ та міфів, визнаних певною спільнотою. Завдяки своїй емоційній насиченості ці цінності сприймаються індивідами як невід'ємна частина їхньої духовної сутності, спільної з культурною спільнотою [45, с.15].

Цінності та ціннісні орієнтації досліджували українські та зарубіжні вчені. Вітчизняні дослідники: В. Біруля, М. Боришевський, І. Бех, О. Вишневський, М.Жерносек, О.Камінська, О.Сухомлинська, Н.Фролова. Зарубіжні дослідники: В.Віндельбанд, М.Хайдеггер, В.Дільтей, М. Маслоу, Г.Мюнстерберг, Е. Фромм, А.Шопенгауер, М.Шелер, О.Шпенглер, К.Юнг та багато інших.

Академік І. Бех встановив, що поняття «цінність» має широке значення, оскільки охоплює всі аспекти, які є значущими для особистості та визначають її ставлення до світу. У процесі розвитку суспільства формується специфічна система цінностей, яка відіграє ключову роль у трансформації соціальних норм та ідеалів у внутрішні орієнтири особистості. Ці цінності поступово інтегруються у свідомість індивіда, перетворюючись на мотиваційні чинники, що визначають, його поведінку та життєву позицію [6, с.11]. У словнику-довіднику з професійної педагогіки встановлено, що поняття «цінність» можна розглядати як характеристику явищ, процесів або об'єктів, які мають певну значущість для особистості. Вони можуть бути як матеріального, так і духовного характеру та впливати на формування життєвих орієнтирів людини.

Цінності визначаються індивідуальними пріоритетами та відображають те, що людина вважає особливо важливим, надаючи цьому глибокий смисл у власному житті [75, с.202].

У педагогічному словнику «ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей». Формування ціннісних орієнтацій відбувається в процесі соціального розвитку індивіда, зокрема завдяки його участі в колективній діяльності, набуттю трудового досвіду, а також під впливом виховання, освіти та культурного середовища. У цьому контексті виховний процес розглядається як цілеспрямований вплив на становлення або трансформацію системи ціннісних орієнтацій особистості, що дозволяє формувати, моральні, громадянські та професійні якості майбутнього фахівця. Ціннісні орієнтації майбутніх фахівців авіації виступають не лише індикатором їх соціальної та професійної зрілості, але й важливим чинником формування громадянської культури, оскільки визначають глибинні мотиваційні установки, спрямованість поведінки та здатність діяти відповідально у складних професійних і соціальних ситуаціях [16, с.357].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки поняття «ціннісні орієнтації» в соціальній педагогіці та психології трактуються як система моральних, політичних, естетичних, ідеологічних орієнтирів, на основі яких особистість здійснює оцінку соціального оточення, інтерпретує дійсність і визначає власну поведінку. Вони виконують функцію смислових орієнтирів, що забезпечують здатність особистості до осмислення подій і явищ, а також до прийняття рішень відповідно до певної ціннісної позиції [75, с.201].

За О.Яцієм, моральні ціннісні орієнтації формуються на основі загальнолюдських цінностей і моральних норм, які вироблені людством у процесі історичного розвитку та передаються як культурна спадщина [89, с.14].

С. Єрмакова розглядає ціннісні орієнтації як спрямованість суб'єкта на певні види діяльності й цінності, що визначає вибірковість його поведінки в соціальному середовищі [75, с.201].

Ми інтерпретуємо ціннісні орієнтації як інтегративне особистісне утворення, що поєднує когнітивні, емоційні та мотиваційні складові і виступає основою для вироблення свідомого ставлення до соціальних, професійних та громадянських обов'язків. Ця категорія набуває особливої уваги у процесі професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, оскільки саме ціннісна основа дозволяє майбутнім фахівцям орієнтуватися в складному соціокультурному середовищі, приймати відповідальні рішення та дотримуватись етичних норм у професійній діяльності.

У межах дослідження встановлено, що ціннісні орієнтації є важливою характеристикою особистості, оскільки вони відображають взаємозв'язок суспільних та індивідуальних аспектів розвитку людини. Вони формують специфічні способи усвідомлення особистістю навколишнього світу, власного життєвого досвіду, а також визначають її ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього. Сформована система ціннісних орієнтацій сприяє гармонізації внутрішнього світу людини, забезпечує впорядкованість знань, соціальних норм і моделей поведінки, що, своєю чергою, підтримує процес самоствердження та реалізації особистості у суспільстві[22, с. 12-14].

О. Рудіна встановила, що ціннісні орієнтації є одним із ключових аспектів особистості, які визначають її активність, прагнення до саморозвитку та рівень досягнень. Вони впливають на життєві пріоритети людини, її очікування та стратегії поведінки, що, своєю чергою, формує характер взаємодії з навколишнім світом. Саме система цінностей визначає, яким принципам і нормам індивід надає перевагу, що зумовлює його соціальну та професійну самореалізацію [72, с.7].

У контексті нашого дослідження особливу увагу приділено різнорівневому характеру цінностей, які слід формувати у майбутніх фахівців авіації. Український професор Г. Ващенко виокремив п'ять рівнів цінностей, орієнтуючись на сферу морально-етичної самореалізації людини. Він поділив їх на такі групи:

1) *Абсолютні цінності* – універсальні моральні принципи (доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, мудрість, свобода, правда та інші моральні орієнтири), важливі для усіх народів і культур та незмінні упродовж століть.

2) *Національні цінності* – особливості, притаманні окремим народам. Наприклад, почуття національної гідності, патріотизм, історична пам'ять та державотворчі прагнення можуть мати вагоме значення для однієї нації, але бути менш зрозумілими для інших, особливо, тих, які ніколи не стикалися із загрозою втрати суверенітету.

3) *Громадянські цінності* – принципи, що визначають взаємовідносини людей у демократичному суспільстві. Вони охоплюють поняття рівності, прав і свобод людини, її обов'язків перед суспільством, дотримання законів, прагнення до соціальної гармонії.

4) *Сімейні цінності* – фундаментальні норми, що регулюють життя сім'ї та взаємовідносини між поколіннями. До них належать подружня вірність, турбота про дітей, підтримка близьких, збереження традицій та вшанування пам'яті предків.

5) *Особистісні цінності* – індивідуальні моральні орієнтири, які впливають на характер людини, її поведінку, стиль життя та особисті переконання. Система цінностей людини є багаторівневою та взаємопов'язаною. Абсолютні цінності формують основу моральності та впливають на розвиток як національних, так і громадянських цінностей. Водночас національні цінності зміцнюють почуття ідентичності, що є важливим для суспільної стабільності та державотворення. Громадянські цінності, у свою чергу, сприяють розбудові демократичного суспільства, в якому особиста свобода поєднується з відповідальністю перед суспільством. Сімейні цінності забезпечують стабільність у міжособистісних стосунках та вихованні нових поколінь, що є ключовим для сталого розвитку суспільства. Нарешті, особистісні цінності визначають індивідуальну поведінку людини, формуючи її унікальність та впливаючи на всі інші рівні цінностей.

Концепція п'яти рівнів цінностей Г. Ваценка безпосередньо пов'язана з формуванням громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі. Оскільки авіаційна професія вимагає високої відповідальності, дисциплінованості та орієнтації на суспільні інтереси, засвоєння цінностей різних рівнів сприяє формуванню особистості, здатної діяти морально, етично та відповідально як у професійному, так і в громадському житті. Абсолютні моральні принципи є основою професійної культури. Національні цінності зміцнюють громадянську ідентичність фахівця, його відданість своєму народові та розуміння місії захисту національних інтересів, що особливо актуально для військових льотчиків, причетних до безпеки держави. Громадянські цінності формують правосвідомість навички діяти згідно з законом і брати участь у житті громади, що сприяє розвитку соціальної відповідальності майбутнього фахівця авіації, здатності працювати з людьми різного походження в дусі рівності і толерантності. Сімейні цінності виховують у майбутнього фахівця авіації повагу до сім'ї, старших поколінь, почуття обов'язку піклуватися про близьких, тому що ці якості опосередковано впливають і на роботу в колективі і на загальну стабільність суспільства. Особистісні цінності визначають моральний стрижень фахівця, його ставлення до професійного обов'язку, дисципліни, колег і пасажирів. Всебічне ціннісне виховання майбутніх фахівців авіації забезпечує формування особистості, здатної діяти морально, етично та відповідально як у професійному, так і у громадському житті [12, с. 55].

Аналіз наукової праці Л. Корінної дозволив виділити ключові компоненти громадянських цінностей, що є важливими для формування відповідальної та активної особистості:

1) соціальні надії, спільні для громадян, які стосуються майбутнього держави, з огляду на це, виховний процес має формувати реалістичне розуміння соціальних проблем та перспектив їхнього розв'язання;

2) соціальна впевненість, молодь має усвідомлювати цінності суспільства, підтримувати їх та бути впевненою у повазі до людини, свободи волі, справедливості та свободи слова, що є важливим для захисту від соціальних маніпуляцій;

3) громадянська мужність, що полягає у готовності виконувати свої обов'язки та піклуватися про добробут інших;

4) громадянська самоповага – уявлення про себе як про гідну людину, що має право на рівне ставлення;

5) громадянська самооцінка – внутрішня впевненості у власній здатності досягати соціально адекватних цілей;

6) громадянська довіра, зокрема до інститутів держави, що є основою функціонування демократичного суспільства.

Ці компоненти охоплюють когнітивний, емоційний і мотиваційний аспекти громадянської свідомості. Робота над їхнім формуванням у майбутніх фахівців авіації є складовою інтеграції цінностей у навчально-виховний процес авіаційних закладів вищої освіти [42, с.11].

Практична реалізація першої педагогічної умови в освітньому процесі передбачає виконання конкретних виховних завдань. У межах інтеграції цінностей професійної культури у підготовку авіаційних фахівців доцільно:

Ознайомити майбутніх авіаційних фахівців з етичними нормами та принципами даної професії. Це включає в себе знання про відповідальність перед пасажирями, безпеку польотів, дотримання правил повітряного руху та міжнародних авіаційних стандартів. Майбутні фахівці авіації мають усвідомити відповідальність перед пасажирями, важливість дотримання правил і процедур задля безпеки польотів, розуміти значення дисципліни і уважності.

Розвивати у майбутніх фахівців авіації почуття патріотизму та відповідальності перед країною. Наприклад, на заняттях з історії культури авіації слід висвітлювати внесок українських авіаторів у становлення державності, оборону країни, розвиток світової авіації. Залучення майбутніх фахівців авіації до національних свят, музейних

експозицій, благодійних проєктів на підтримку військових або авіаційних ветеранів формує гордість за свою професію і державу.

Сформувати у майбутніх авіаційних фахівців навички ефективної комунікації та командної роботи. У професії майбутнього фахівця авіації злагоджена робота команди є життєво необхідною, тому навчальним планом варто передбачити тренінги з командотворення, проведення імітаційних польотів або ситуаційних ігор, де студенти виконують різні ролі і спільно вирішують поставлені завдання. Такий досвід привчає їх до колективної відповідальності, взаємодопомоги і поваги до колег.

Заохочувати майбутніх авіаційних фахівців до громадської активності поза навчанням. Наприклад, через участь у волонтерських та просвітницьких проєктах, пов'язаних з авіацією або безпекою. Активна волонтерська діяльність розвиває у майбутніх фахівців емпатію, соціальну відповідальність, лідерські здібності та навички організації.

Виконання цих завдань забезпечує практичну реалізацію інтеграції цінностей у підготовку майбутніх фахівців авіації. Важливо, що така робота має проводитися систематично та цілеспрямовано, у тісному взаємозв'язку з професійними дисциплінами.

У межах даного дослідження важливо також виокремити професійні цінності, адже вони становлять основу усвідомлення особистістю себе як компетентного фахівця у певній сфері діяльності. Вони є інтегральним компонентом не лише індивідуальної професійної діяльності, а й колективної взаємодії в межах професійного середовища. Професійні цінності визначають ставлення фахівця до виконання своїх обов'язків, рівень відповідальності за результати роботи та орієнтацію на якісне виконання професійної діяльності відповідно до встановлених стандартів і норм [87, с.226].

Професійні цінності виступають ключовими орієнтирами, що визначають процес вибору, освоєння та реалізації особистістю своєї професійної діяльності. Вони сприяють формуванню професійної майстерності, забезпечують ефективність

виконання трудових завдань і впливають на прийняття рішень у професійному середовищі [86, с.140].

Встановлено, що професійні цінності формують основу усвідомлення особистістю своєї ролі як компетентного фахівця у певній сфері. Вони виступають інтегративним підґрунтям професійної діяльності як на рівні окремого фахівця, так і в межах професійного колективу, визначаючи стандарти взаємодії в соціальному та трудовому середовищі. Професійні цінності слугують орієнтиром для якісного виконання фахових обов'язків, сприяють розвитку відповідальності за результати власної діяльності та забезпечують дотримання етичних і професійних норм [87, с.227].

Ю.Потуй дослідив, що професійні цінності є ключовими орієнтирами, які визначають характер, напрям і регулювання професійної діяльності особистості. Вони не лише впливають на вибір фаху та процес його опанування, а й сприяють професійному розвитку та досягненню суспільно значущих результатів у трудовій діяльності. Професійні цінності виконують роль стратегічних орієнтирів, що мотивують особистість до професійного вдосконалення та ефективної взаємодії з колективом. Відтак одним із важливих завдань вищої освіти є створення сприятливих умов для формування у майбутніх фахівців стійкої системи професійних цінностей, що забезпечує їхню успішну адаптацію до майбутньої професійної діяльності [66, с.334].

Дану педагогічну умову ми зможемо реалізувати, формуючи громадянську культуру через *професійно-орієнтовану освіту*. В основі формування громадянської культури лежить поєднання особистісного розвитку студентів із розвитком професійної компетентності. Зокрема, аксіологічний підхід акцентує на впровадженні у навчання таких цінностей, як відповідальність, патріотизм і демократизм, що дозволяє створити гармонійну систему, де громадянські якості доповнюють професійні навички. Важливим аспектом є впровадження у навчальні програми дисциплін, які висвітлюють етичні, правові та соціальні аспекти професії авіаційного фахівця. Це дозволяє майбутнім фахівцям усвідомлювати власну роль не тільки як фахівців, але й відповідальних громадян держави. Також для реалізації даної педагогічної умови

можемо використовувати *інтерактивні методи навчання*, такі як ділові ігри, кейс-методи та проектна діяльність, що дозволяють студентам не тільки засвоїти професійні знання, але й розвивати критичне мислення, вміння працювати в команді та усвідомлення соціальної відповідальності.

Інтеграція цінностей у позанавчальну діяльність. Науковці наголошують на важливості включення громадянсько-орієнтованих ініціатив у позанавчальну діяльність. Наприклад, організація волонтерських проектів чи участь у програмах професійного розвитку з акцентом на етичні аспекти допомагають студентам розвивати громадянські якості в реальних умовах.

Формування професійної етики як основи громадянської культури. Етичні цінності професії є основою громадянської культури. Під час підготовки авіаційних фахівців важливо зосередити увагу на формуванні відповідальності, чесності, поваги до колег і суспільства як невід'ємних складових професійної діяльності.

Використання освітньо-виховних технологій. Як зазначає О.Сухомлинська, впровадження технологій громадянської освіти в освітній процес сприяє формуванню у студентів цілісного уявлення про роль професійних компетенцій у забезпеченні стабільності суспільства та держави. Зокрема, технології навчання через обговорення актуальних соціальних проблем сприяють розвитку громадянської самосвідомості. Також вона у своїх дослідженнях вказує на те, що сучасні підходи до виховання потребують переосмислення структури навчально-виховного процесу, створення нової логіки його організації та впровадження інноваційних технологій, які мають бути нерозривно пов'язані з визначенням мети виховання [80, с.21].

Вивчення історико-культурної спадщини в контексті професії. Підхід передбачає інтеграцію знань про історію авіації та її роль у розбудові державності до навчальних програм. Це допомагає майбутнім авіаційним фахівцям усвідомити важливість своєї професії для суспільства та підвищити рівень патріотизму.

У результаті інтеграція громадянських і професійних цінностей сприятиме формуванню не лише висококваліфікованих, а й відповідальних фахівців, здатних до активної участі в житті суспільства та держави.

Проаналізувавши праці учених (Р. Вечірко, Я. Черньонков, С. Ісаєнко, В. Гриньова), можемо визначити, що професійна культура – це багатогранне і динамічне явище, яке охоплює високий рівень професійної підготовки і включає в себе не лише технічні знання та навички, а й моральні цінності, духовні якості особистості. Вона є результатом цілеспрямованого розвитку і є невід’ємною частиною цілісної культури суспільства.

С. Ісаєнко у своїй праці виокремлює професійну культуру як культуру особистості як гармонійне поєднання її особистісного зростання та розвитку професійних навичок, що відбувається в процесі самореалізації у певній сфері [38, с.14].

Розуміння професійної культури як культури особистості передбачає врахування її багатогранності. Ця складна система розвитку особистості у сфері професії може бути описана за допомогою різних підходів:

Акмеологічний підхід фокусується на досягненні піку професійного розвитку особистості, акцентуючи увагу на активності та самостійності фахівця. Акмеологічний підхід стверджує, що професійна культура не є статичною, а є безперервним процесом саморозвитку, де особистість прагне до постійного зростання, вдосконалення своєї компетентності та набуття нових знань і навичок.

Особистісний підхід підкреслює унікальність кожної особистості і її індивідуальні особливості. Цей підхід ставить акцент на самоактуалізації та реалізації власного потенціалу в професії.

Психологічний підхід вивчає психологічні основи професійної культури, зокрема, мотивацію, емоційний інтелект, вміння спілкуватися і працювати в команді. Психологічний підхід допомагає зрозуміти, як внутрішні психологічні механізми впливають на професійну діяльність і як розвивати емоційний інтелект для успішної реалізації у сфері професії.

Застосування всіх трьох підходів дає можливість створити цілісну картину професійної культури особистості як складного і динамічного процесу, який відображає не тільки професійні знання і навички, а й особистісний розвиток фахівця.

М. Михайліченко у своїй дисертації визначає громадянську культуру як частину загальної професійної культури, яка включає політичні, економічні, правові, моральні та екологічні аспекти. Визначає рівні сформованості громадянської культури через такі показники: наявність відповідних знань (когнітивний рівень), розвиток емоційно-вольової сфери особистості та результати практичної діяльності, що характеризуються активною участю у громадському житті та дотриманням громадянських норм [53, с.45].

Формування громадянської культури у майбутніх авіаційних фахівців через призму розвитку професійної культури є важливим аспектом підготовки кваліфікованих і відповідальних авіаційних фахівців. Для ефективного впровадження цієї педагогічної умови необхідно створити систему навчально-виховної роботи, яка інтегрує професійні знання, навички та громадянсько-патріотичні цінності:

1. Інтеграція громадянсько-патріотичного виховання в навчальні дисципліни:

- Включення блоків про етику професії авіаційних фахівців, відповідальність перед пасажирами, безпеку польотів, міжнародні норми авіації, екологічну безпеку.
- Використання кейсів та ситуаційних задач, що моделюють реальні сценарії, де майбутні пілоти повинні застосовувати свої знання і громадянські цінності для прийняття рішень.
- Вивчення міжнародних конвенцій та правил авіації, що підкреслюють важливість міжнародного співробітництва та відповідальності перед світовою спільнотою.
- Обговорення етичних дилем у професії майбутніх авіаційних фахівців, наприклад, прийняття рішення про посадку в надзвичайних ситуаціях, коли можливі жертви та інші проблеми.

Освітньо-професійна програма «Льотна експлуатація повітряних суден» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю «Авіаційний транспорт» галузі знань 272 «Транспорт». Дана програма спрямована на

надання практичних знань та навичок, які майбутні авіаційні фахівці зможуть застосовувати в реальній професійній діяльності, але акцент робиться на прагматичному підході до навчання та наданням авіаційним фахівцям навичок, які вони зможуть використовувати у своїй професійній діяльності. ОПП базується на найновіших досягненнях у сфері льотної експлуатації і враховує сучасні наукові дослідження. Це забезпечує актуальність отриманих знань та важлива для формування цінностей професійної культури майбутніх авіаційних фахівців.

Розглянемо як інтеграція цінностей в навчальну програму може бути реалізована:

1) Включення етичних і правових аспектів в навчальний процес, наприклад, вивчення правових норм щодо авіаційної безпеки, етичних стандартів поведінки пілота, відповідальності перед пасажирями, прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

2) Розвиток міжкультурної компетенції. З огляду на міжнародний характер авіаційної безпеки, етичних стандартів поведінки пілота, відповідальності перед пасажирями, прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

3) Залучення практиків з авіаційної галузі. Запрошення досвідчених пілотів і інших спеціалістів для розповіді про їхній досвід, етичні стандарти та цінності професії, що мотивує майбутніх фахівців.

Завдання даної програми: сформувати у майбутніх фахівців авіації ціннісні орієнтації та безпеку, відповідальність, професійну честь і патріотизм; підготувати майбутніх авіаційних фахівців до ефективної роботи у контексті міжкультурних взаємодій; створити умови для розвитку у майбутніх фахівців компетенцій громадянської культури, що є необхідними для успішної кар'єри. Програма має не лише навчати практичним навичкам, але й сформувати у студентів відповідальність, толерантність і професійну етику. Важливо забезпечити зв'язок між навчальними дисциплінами та практичними завданнями, щоб майбутні фахівці авіації змогли застосувати свої знання і навички в реальних ситуаціях. Ця програма спрямована на формування висококваліфікованих спеціалістів в галузі авіації, що будуть здатні до

ефективної і етичної роботи, а також можуть зробити позитивний внесок у розвиток авіаційної галузі.

2. Навчання на тренажерах та в авіаційних симуляторах: створення ситуацій, що стимулюють розвиток громадянської відповідальності та вміння працювати в команді (наприклад, симуляція нештатної ситуації під час польоту). Використання елементів ігрового моделювання, де студенти виконують ролі пілотів, диспетчерів та інших фахівців авіації, що дозволяє набути досвіду співпраці та відповідальності за безпеку польотів. Необхідно впроваджувати проєктно-дослідницьку діяльність, де студенти можуть брати участь у проєктах, спрямованих на розв'язання актуальних проблем авіації, що мають соціальний чи екологічний контекст.

3. Практичні заняття з авіацією: організація екскурсій на аеропорти, авіаційні заводи та інші об'єкти авіаційної інфраструктури, щоб студенти мали можливість ознайомитися з роботою авіації зсередини. Включення студентів в реальні авіаційні проєкти, наприклад, участь в розробці авіаційних правил чи проєктах з поліпшення безпеки польотів. Під час практичних занять необхідно використовувати реальні кейси та приклади, наприклад, аналіз аварій та інцидентів, що демонструють важливість етичної поведінки, безпеки та професійної відповідальності.

4. Робота з досвідченими пілотами та іншими фахівцями авіації: залучення досвідчених пілотів до лекцій та семінарів з етики професії та громадянської відповідальності. Організація зустрічей з відомими пілотами, які розповідають про свій досвід та важливість громадянської відповідальності в їхній професії. Створення менторських програм, де досвідчені пілоти надають студентам настанови та підтримку в розвитку їхніх громадянських якостей.

5. Проведення диспутів, круглого столу та конференцій на тематику громадянської відповідальності в авіації: стимулювання обговорення актуальних проблем авіації та етичних питань в професії майбутніх фахівців авіації. Залучення студентів до висловлювання своїх думок і формулювання пропозицій щодо поліпшення безпеки та громадянської відповідальності в авіації.

6. Використання інформаційних технологій: застосування відеоматеріалів, документальних фільмів та інших ресурсів для візуалізації важливості громадянської відповідальності в авіації. Створення онлайн-платформи для обговорення етичних питань в професії пілота та розвитку громадянської культури.

7. Створення студентського громадянського об'єднання авіаторів: залучення студентів до розвитку громадських проєктів, що спрямовані на підвищення рівня безпеки польотів, розвиток авіаційної галузі та пропаганду громадянської відповідальності.

Важливо, щоб всі ці заходи проводилися в системному та цілеспрямованому режимі, а професійна діяльність майбутніх фахівців авіації стала ефективним інструментом формування їх громадянської культури.

До факторів, що значною мірою впливають на якість підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі, належать:

- міжнародні стандарти та рекомендації: концепції, стандарти та рекомендації ІКАО щодо підготовки авіаційних фахівців;
- законодавча база: Закон України «Про професійний розвиток працівників»;
- програми навчання для технічного обслуговування: програми навчання для фахівців з технічного обслуговування цивільного повітряного судна, розроблені на основі міжнародних стандартів JAR та FAR;
- стандарти якості та управління якістю: міжнародний стандарт якості та управління якістю навчання авіаційних спеціалістів, заснований на стандарті ISO 9001:2015 (ДСТУ ISO 9001:2015) та національних стандартах;
- нормативні документи: Наказ № 286 від 06.03.2019 Міністерства інфраструктури України «Про затвердження правил видачі свідоцтв персоналу з технічного обслуговування повітряних суден (Part-66)»; «Процедура PR АМО.А-126 Частина А Процедура оцінки персоналу, який засвідчує ТО компонентів, двигунів та ДСУ організацій з ТО». Видання 1 та «Процедура PR AML.А-001 Частина А. Сертифікація

персоналу з технічного обслуговування повітряних суден» (Part-66). Видання 2. (Державна авіаційна служба України, 2018).

Оскільки міжнародні стандарти ICAO та IATA щодо підготовки фахівців авіації постійно оновлюються, то у постулаті Чиказької Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (1944 рік), де визначено, що кваліфікація, вміння та рівень професійної підготовки авіаційного персоналу є основою ефективності та безпеки польотів [40]. (Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text)

Концепція виховання громадянської культури майбутніх фахівців авіації забезпечує виконання таких завдань:

1) *Формування ціннісних орієнтацій та громадянської свідомості.* Інтеграція загальнолюдських, національних, громадянських, сімейних та особистісних цінностей у професійну підготовку авіаційних фахівців. Виховання у майбутніх фахівців почуття відповідальності перед суспільством, державою та професійною спільнотою. Розвиток морально-етичних якостей, таких як: чесність, справедливість, гуманізм, патріотизм.

2) *Розвиток правової культури та громадянської компетентності.* Ознайомлення майбутніх фахівців із національним та міжнародним авіаційним законодавством. Формування поваги до прав людини, демократичних принципів, норм професійної етики та правових стандартів у сфері авіації. Розвиток навичок правосвідомої поведінки в професійній діяльності та суспільному житті.

3) *Інтеграція громадянської культури в систему громадянського виховання.* Залучення майбутніх фахівців до освітніх програм, що поєднують технічну та гуманітарну підготовку. Формування готовності майбутніх фахівців діяти відповідально в екстремальних ситуаціях, дотримуватися принципів професійної етики та соціальної справедливості. Використання активних методів навчання (кейси, рольові ігри, симуляції тощо), що сприяють розвитку моральних якостей та здатності ухвалювати етично виважені рішення.

4) *Розвиток соціальної активності та участі у громадському житті.* Стимулювання майбутніх фахівців до участі у волонтерських проєктах, соціальних ініціативах, молодіжних авіаційних асоціаціях. Формування навичок ефективної комунікації, співпраці в команді та відповідального лідерства. Виховання здатності брати участь у суспільному житті, реалізовувати громадянські ініціативи, бути соціально активним членом громади.

5) *Формування екологічної та інформаційної відповідальності.* Виховання усвідомлення впливу авіаційної діяльності на екологічний стан планети та розвиток культури екологічної відповідальності. Підготовка майбутніх фахівців до роботи в умовах інформаційного суспільства, розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Формування відповідальності за збереження та захист інформації, особливо у сфері авіаційної безпеки.

Отже, інтеграція цінностей громадянської культури в освітній процес створює підґрунтя для формування громадянської культури. Реалізація цієї умови означає, що майбутні фахівці авіації навчаються бачити у своїй професії не тільки технічні або комерційні аспекти, а й велике соціальне значення, беруть на себе етичні зобов'язання перед суспільством. У практичному вимірі це досягається через оновлення змісту освіти (включення громадянсько-орієнтовних тем), використання активних методик, що виховують цінності та залучення майбутніх фахівців до діяльності, де ці цінності проявляються. Так формується гармонійна єдність професійних і громадянських якостей: висококваліфікований фахівець авіації, який водночас є свідомим, відповідальним громадянином.

2.2. Громадянська активність як педагогічна умова формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації

Зазначена педагогічна умова передбачає розробку та впровадження факторів, спрямованих на розвиток громадянської активності майбутніх фахівців авіації. Мета

реалізації умови – розвинути в майбутніх авіаційних фахівців почуття відповідальності за свою країну, активне громадянське ставлення, здатність брати участь у вирішенні актуальних проблем суспільства та сприяти розвитку авіації в Україні. Рівень розвитку громадянської активності визначає здатність особистості формулювати громадянські цілі, об'єктивно оцінювати власні можливості, а також ефективно застосовувати свої вміння й навички для їх досягнення.

У Українському педагогічному словнику активність особистості визначається як «здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній налаштованості на діяльність» [16, с. 21].

За С. Прищепою, ефективне стимулювання активності індивіда вимагає врахування неминучого конфлікту між індивідуальною та колективною свободою. У дослідженні це проявляється у залученні студентів до самоврядування, де особисті цілі мають підпорядковуватися загальносуспільним. Проте цей конфлікт можна подолати, якщо розглядати формування громадянської активності як процес інтеріоризації – коли суспільні цінності і цілі стають внутрішніми мотивами особистості. Таким чином, майбутні фахівці «привласнюють» собі суспільні цінності самоврядування, що мотивує їхню активність та забезпечує збалансований підхід, який поєднує діяльнісний і особистісний аспекти розвитку громадянських компетенцій [67, с.1].

Загалом, розвиток громадянської активності має охоплювати і мотиваційно-ціннісний і діяльнісний компонент. Ми поділяємо думку В.Радула, який зазначає, що активність – це багатогранне явище, яке визначається не тільки діями, а й внутрішніми та зовнішніми факторами, що її спонукають. Ці фактори, що впливають на активність, можна поділити на мотиви і мотивацію. Мотиви – це глибоко особистісні переконання

та бажання, що формують напрямок і стиль поведінки людини. Вони виступають як стійкий особистісний фактор, що впливає на її дії. Мотивація – це сукупність зовнішніх чинників, що стимулюють активність людини і спрямовують її у певний бік. Також виокремлює поняття «активність особистості – це єдність відбиття вираження й реалізації зовнішніх та внутрішніх тенденцій у суспільстві» [69, с.88–89].

Поняття «громадянська активність» досліджували науковці: Т.Безверха, М.Боришевський, І.Букреєва, І.Жадан, В.Іванчук, В.Поплужний, С.Прищепа, М.Михайліченко, О.Сухомлинська, Т.Саврасова-В'юн, К. Чорна, Н. Чернуха, С.Рябова, Л. Шангіна та ін.

Більшість науковців сходяться на думці, що громадянська активність – це невід'ємна частина особистості, яка формується на основі особистих цінностей, узгоджених з цінностями суспільства та законодавством. Вона виявляється у діях, поведінці та спілкуванні людини, спрямованих на побудову громадянського суспільства та взаємодією з владою [73].

Простіше кажучи, громадянська активність – це готовність людини брати участь у справах громади та держави, ініціювати суспільні зміни, реалізовувати свої права та обов'язки.

І.Букреєва зазначає, що громадянська активність являє собою доволі складне багаторівневе явище суспільної дійсності, у якій можна виокремити такі складові: високий рівень громадянської свідомості та культури, яка втілюється в активні громадські діяльності; громадянську відповідальність як повагу до громадянських прав та обов'язків; політичну участь, яка спрямована на досягнення рівноваги між державною владою й владою громади [11, с.77]. Таким чином, активний громадянин – це висококультурна, відповідальна людина, яка не лише виконує закони але й ініціативно впливає на розвиток суспільства.

Л.Семенюк визначає ключові компоненти громадянської активності, серед яких когнітивний, мотиваційний, поведінковий, рефлексивний і об'єктивно-результативний аспекти. Крім того, дослідниця звертає увагу на характерні особливості громадянської

активності, такі як: полікультурність, що відображає її складну, багатокомпонентну природу; історичну мінливість, яка демонструє залежність громадянської активності від конкретного історичного контексту; зміни в процесі онтогенезу, які показують розвиток громадянської активності на різних етапах життєвого шляху особистості. Громадянська активність розглядається як багатовимірне явище, що постійно змінюється під впливом історичних, соціальних та особистісних чинників [76, с. 156].

Н.Чернуха та Т.Саврасова-В'юн виокремлюють у структурі громадянської активності студентів чотири основні компоненти: когнітивний, мотиваційний, емоційний та поведінково-вольовий [73, с. 122].

Когнітивний компонент відображає систему знань про сутність громадянської активності та її ключові особливості. До його складових належать: рівень правових і громадянських знань, що забезпечує розуміння основних прав, обов'язків і норм суспільного життя; рівень громадянської свідомості, який визначає здатність особистості усвідомлювати себе як активного члена суспільства; рівень аналітичних і прогностичних знань, необхідних для аналізу суспільних явищ і передбачення наслідків громадянської діяльності.

Мотиваційний компонент відображає сукупність мотивів, які впливають на вибір форм і способів громадянської активності, а також визначають її спрямованість. До цього компонента входять: рівень адекватності мотивації, що характеризує усвідомлення власної громадянської ролі; рівень досягнення поставлених цілей, який свідчить про здатність до ефективної реалізації власних громадянських намірів.

Емоційний компонент розкриває систему особистісних ставлень до суспільних цінностей, громадянських якостей та ставлення до себе як активного суб'єкта громадянської діяльності. Він включає: рівень ціннісного ставлення до суспільних норм і принципів; самооцінку та ставлення до власної громадянської позиції; оцінку громадянських чеснот, таких як: справедливість, відповідальність і толерантність. Формування емоційного компоненту потребує створення ситуацій успіху, переживання почуття причетності, виховання емпатії. Наприклад, участь у волонтерській допомозі

постраждалим під час надзвичайних ситуацій може сильно впливати на емоційно-ціннісну сферу майбутніх фахівців, зміцнюючи почуття солідарності та співчуття.

Поведінково-вольовий компонент характеризується розвитком умінь та навичок, які забезпечують реалізацію громадянської активності. Цей компонент включає: рівень сформованості рішучості та наполегливості, що дозволяють досягати результатів у громадянській діяльності; рівень здатності до лідерства, необхідної для організації суспільно значущої діяльності; відповідальність за результати своєї діяльності; готовність до участі у громадянській діяльності, що відображає інтеграцію всіх перелічених компонентів.

Такий комплексний підхід до структури громадянської активності дозволяє комплексно оцінити її рівень та ефективно планувати педагогічні впливи. З точки зору реалізації педагогічної умови, ключовими є поєднання теорії і практики, тобто майбутні фахівці авіації мають засвоїти знання про громадянське суспільство, бачити цінність такої активності і одночасно мати можливості проявити себе у реальних справах.

Однією із сфер прояву громадянської активності є студентське самоврядування. Студентське самоврядування у закладах вищої освіти має на меті забезпечити виконання студентами своїх обов'язків, захист прав, а також сприяння гармонійному розвитку особистості. Воно формує у студентів навички організації та управління, необхідні для майбутніх лідерських ролей. Діяльність органів самоврядування спрямована на оптимізацію освітнього процесу, підвищення якості освіти, розвиток громадянської культури майбутніх фахівців, а також зростання їхньої соціальної відповідальності. Завдяки самоврядуванню, студенти мають змогу реалізувати свій творчий потенціал, формувати морально-етичні цінності та розвивати ініціативність.

Функціонування студентського самоврядування у закладах вищої освіти регламентується нормативно-правовими актами:

1) Статутом закладу вищої освіти. Цей документ затверджується вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу – загальними зборами

(конференцією) трудового колективу, до складу яких входять обрані представники з-поміж здобувачів освіти, за поданням Вченої ради навчального закладу.

2) Положенням про студентське самоврядування. Даний документ ухвалюється вищим органом студентського самоврядування закладу – загальними зборами (конференцією) здобувачів освіти та затверджується вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу.

3) Актами органів студентського самоврядування. Ці внутрішні документи, прийняті відповідно до законодавства України та вищезазначених нормативних актів. Ці документи визначають структуру, повноваження та порядок функціонування органів студентського самоврядування в закладі вищої освіти [68].

Тема студентського самоврядування привертає значну увагу науковців. Так, Л.Червона [71, с.56] досліджувала теоретичні та практичні аспекти участі студентів у врядуванні університетів в Україні. О. Гулько [19, с.91] зосередила свою увагу на розвитку лідерських якостей студентів у процесі функціонування органів студентського самоврядування. О. Гук та Н. Чернуха [20, с.77] розглянули питання соціалізації молоді в студентському середовищі, К. Трибулькевич аналізувала стратегії та етапи формування студентського самоврядування у закладах вищої освіти України [81, с.258].

Зокрема, К.Трибулькевич у підкреслює, що успішний розвиток студентського самоврядування залежить від низки умов, таких як: зацікавленість адміністрації факультету, викладацького складу та більшості студентів у підтримці його діяльності; чіткий розподіл обов'язків серед керівництва студентського самоврядування з урахуванням особливостей підрозділів; упровадження системного підходу до роботи; забезпечення відкритості його діяльності, а також заохочення переможців через відповідну систему мотивації. Якщо ці умови дотримуються, то студентське самоврядування стає дієвим інструментом згуртування студентів, розвитку їх самостійності та відповідальності. [81, с.280].

Згідно з концепцією Ю.Краценка, студентське самоврядування розглядається як інтегрована система, яка забезпечує студентську участь в управлінні закладом вищої освіти через самоорганізацію та колективну діяльність. Цей механізм дозволяє студентам захищати свої права та інтереси, взаємодіяти з адміністрацією університету, та сприяє формуванню громадянської позиції та всебічному розвитку майбутніх спеціалістів [43, с.16].

Студентське самоврядування відіграє важливу роль у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіації, сприяючи їхній соціалізації, розвитку лідерських якостей та активній участі в суспільному житті.

Студентське самоврядування, як елемент демократизації вищої освіти, слугує платформою для формування моральної свідомості, громадянської відповідальності та соціальної активності молоді. Воно не лише сприяє інтеграції студентів у суспільні процеси, а й формує важливі особистісні якості, такі, як: етичність, усвідомлення обов'язку перед суспільством і здатність до співпраці.

Дослідження підтверджує, що моральний ідеал відіграє ключову роль у формуванні моральної культури студентів. Він діє на різних рівнях – від оцінних суджень і емоційно-вольових стимулів до практичних дій, що дозволяє молоді адаптуватися до соціального середовища, виконувати важливі соціальні ролі та визначати власну громадянську позицію. Виявлено, що різноманітні види діяльності: навчально-пізнавальна, трудова, художня, спортивна та патріотичні – інтегровані в освітній процес, сприяють розвитку моральної свідомості студентів. Особливе значення має створення умов для самореалізації молоді через участь у колективних проєктах, спілкуванні та вирішенні соціальних проблем, що підвищує їхню моральну активність і стимулює самовдосконалення. На основі аналізу встановлено, що включення морального виховання до освітнього середовища є необхідним для формування особистісних і професійних компетенцій майбутніх фахівців. Студентське самоврядування забезпечує ці умови, слугуючи школою розвитку етичних цінностей, навичок управління, комунікації та громадянської активності, які є невід'ємними

складовими громадянської культури. Тобто студентське самоврядування та інші форми позанавчальної активності виступають важливими механізмами соціалізації молоді. Їх необхідно активно використовувати у виховній роботі, оскільки вони сприяють формуванню морально свідомих, соціально відповідальних громадян і професіоналів [60, с.291].

Положення про курсантське та студентське самоврядування Української державної льотної академії визначає основні правові та організаційні принципи роботи органів самоврядування у Академії. Курсантське та студентське самоврядування є невід'ємною частиною життя академії, надаючи курсантам та студентам право та можливість впливати на процеси навчання та побуту, захищати свої права та інтереси, а також брати участь в управлінні академією. Курсантське та студентське самоврядування прагне створити сприятливі умови для розвитку особистості, навчання побуту, а також залучити курсантів та студентів до активної участі в управлінні академією. Основні завдання самоврядування: сприяння самореалізації, формування лідерських якостей, поліпшення якості освіти, задоволення потреб та інтересів курсантів і студентів, а також участь в оцінці та покращенні освітніх програм [64, с.5].

Одним із основних принципів ефективного функціонування студентського самоврядування є добровільність участі. Вона базується на демократичних засадах, що передбачають повагу до прав і свобод студентів. Проте в деяких випадках трапляються ситуації, коли студентів примусово залучають до діяльності студентського самоврядування. Така практика суперечить базовим принципам демократичного управління та може негативно впливати як на ефективність роботи самоврядування, так і на формування громадянської культури. Залучення до студентського самоврядування повинно бути свідомим вибором студента. Примусова участь нівелює його особисту ініціативу та суперечить концепції формування громадянської культури, яка базується на вільному волевиявленні. Присутність не зацікавлених членів у складі студентського самоврядування знижує його ефективність. Як вказує В.Андрущенко, успіх

самоврядування залежить від мотивації учасників, їхньої ініціативності та відданості спільним цілям [1, с.3].

Освіта та виховання відіграють ключову роль у формуванні громадянської культури. Освітній простір закладу вищої освіти є ідеальним середовищем для розвитку цієї якості. Участь у студентському самоврядуванні дає можливість майбутнім фахівцям набути досвіду громадянської поведінки, що, в свою чергу, сприяє формуванню таких якостей, як: громадянськість, гуманізм, ініціативність, відповідальність та справедливість.

Участь у студентському самоврядуванні сприяє глибшому осмисленню життя, допомагає майбутнім фахівцям визначати життєві пріоритети та цілі, а також формує відчуття єдності з ровесниками. Це, у свою чергу, сприяє розвитку ціннісного ставлення як до самого себе, так і до оточуючих. Студентське самоврядування можна розглядати як багатогранний феномен, що функціонує на основі таких принципів: дотримання законності, демократичного вибору, ротації кадрів, відкритості, відповідальності, автономності, ініціативності, активної участі, структурованої організації та підзвітності колективу. Важливим аспектом є його практична користь для кожного учасника, навчальної спільноти та суспільства в цілому, що відповідає загальнолюдським цінностям демократії та гуманізму. Вплив студентського самоврядування виходить за межі академічного середовища, формуючи активних громадян із чіткими демократичними цінностями.

Військова агресія, що розпочалася ще з 2014 року істотно вплинула на рівень громадянської активності в Україні. Громадські ініціативи зосереджувалися як на подоланні наслідків військового конфлікту, так і на вирішенні внутрішніх соціальних та економічних питань. У цей період значного розвитку набули такі форми громадянської активності, як благодійна допомога, волонтерська діяльність, бойкот продукції країни-агресора, подання електронних петицій та організація протестних заходів.

Події, що розпочалися 24 лютого 2022 року з повномасштабного вторгнення росії в Україну, стали потужним поштовхом для активізації громадянської свідомості української молоді та вимагають від кожного громадянина активної позиції та відповідальності. У цих умовах волонтерська діяльність набуває не лише практичного, але й глибокого виховного значення, оскільки формує цінності, що є основою громадянської культури: патріотизм, соціальну відповідальність, взаємодопомогу, толерантність і солідарність. Для майбутніх авіаційних фахівців волонтерство стає важливим проявом громадянської активності та ефективним інструментом формування громадянської культури. Волонтерська діяльність надає можливість застосовувати набуті знання та навички в реальних умовах, розвивати організаторські здібності, вдосконалювати комунікативні та командні навички. Для майбутніх фахівців авіації, що стоять на порозі професійної кар'єри, волонтерство – це можливість стати не тільки кваліфікованими фахівцями, але й справжніми патріотами, здатними до активної громадянської позиції. Волонтерство зараз трактується як форма прояву громадянської культури, це не просто допомога, а активна форма участі громадян у суспільному житті, яка допомагає вирішувати актуальні проблеми; як «діяльність, яка є не примусова, ґрунтується на прагненні допомогти; як справа, зроблена без попередньої думки про фінансову винагороду; як робота, а не гра». Також це прояв особистих поглядів та цінностей, що сприяють покращенню якості життя і виражається в спільній діяльності громадян в різних асоціаціях, демонструючи ідею милосердя та добротності. «Волонтерство – це прояв людської доброти, що допомагає тим, хто потребує, через соціальну підтримку, заступництво та захист» [4, с.129].

Волонтерська діяльність стає для студентів природним шляхом інтеграції в суспільство, допомагає будувати міцні соціальні зв'язки, приєднуватися до різних спільнот, «оволодіння студентською субкультурою через організовану діяльність чи особистісно-орієнтоване виховання» [5, с.92].

Законодавче визначення волонтерства в Україні останніх років підтверджує його зростаючу роль у суспільстві. Закон України «Про соціальні послуги» визначає

волонтера як особу, яка добровільно здійснює неприбуткову, суспільно корисну діяльність. Волонтерська діяльність трактується як систематична та вмотивована благодійна робота фізичних та юридичних осіб, спрямована на надання допомоги громадянам та суспільству в цілому. Виключенням є одноразова або випадкова допомога, зумовлена особистими стосунками. Це законодавче положення сприяло дискусіям щодо трактування волонтерської діяльності як у теоретичному, так і в практичному планах [31].

Волонтерська діяльність регулюється також законом України «Про волонтерську діяльність». У загальних положеннях подано визначення «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [29].

Сьогодні волонтерство розглядається як форма громадянської активності, спрямована на участь у суспільно важливих справах, спосіб спільної взаємодії та ефективний інструмент для вирішення актуальних соціально-педагогічних питань. У нашому дослідженні ми розглядаємо волонтерство як засіб формування громадянської культури. Це діяльність, яка здійснюється добровільно, базується на прагненні допомогти іншим, не передбачає фінансової винагороди, а також характеризується серйозністю підходу. Волонтерство є свідомим вибором, що відображає цінності та переконання особистості, і часто проявляється через спільну роботу в різноманітних організаціях, спрямовану на покращення якості життя. Воно також сприймається як національна ідея, що втілює принципи милосердя, доброчинності та філантропії, пов'язаної з підтримкою, захистом та допомогою тим, хто цього потребує.

Волонтерство як соціальний феномен досліджували такі науковці: О.Балакірева, М. Шульга, І.Бекешкіна, С.Головаха, В. Степаненко та інші. Мотиваційно-ціннісні аспекти студентської волонтерської діяльності аналізували К.Алексейченко, Д.Базиліук, Н.Гевчук, С.Демида, Л.Коломієць, Л.Матвієнко [15, с.28]

Наукові роботи, присвячені волонтерству в контексті університетських спільнот, належать Р. Драпушку, П. Горінову, М. Моторній, Н. Поліщук [25].

У психологічній науці акцентується увага на різних аспектах волонтерської діяльності, зокрема на її сутності та складових: О. Безпалько, Н. Заверинко, І. Зверева, Т. Лях та інші.

Згідно з дослідженням Н.Яремчук, волонтером є особа, яка на добровільних засадах бере участь у благодійній, безоплатній та вмотивованій діяльності, що спрямована на суспільне благо. Ця діяльність розглядається як ефективний механізм для сприяння соціальному, культурному, економічному й екологічному розвитку [88, с.15]. Волонтерство стимулює активність, ініціативність і формування системи загальнолюдських цінностей, що є важливим елементом культурного простору.

Студенти стали однією з найбільш активних груп, залучених до волонтерської діяльності. Вони організували гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним особам, брали участь у пошуку і транспортуванні необхідних ресурсів для військових і цивільного населення, проводили освітні та психологічні тренінги для дітей і дорослих, які постраждали від збройної агресії. Така діяльність сприяла не лише вирішенню нагальних суспільних проблем, але й формуванню усвідомленню власної ролі у зміцненні демократичного суспільства.

Волонтерство серед студентів стало потужним механізмом інтеграції громадянської культури у їхнє життя. Цей процес включає:

Розвиток громадянської відповідальності. Участь у волонтерській діяльності навчає студентів брати на себе відповідальність за добробут громади, проявляти ініціативу та діяти в умовах кризових ситуацій.

Формування соціальної єдності. Спільна волонтерська діяльність об'єднує студентів із різних регіонів і середовищ, що сприяє подоланню стереотипів, зміцненню почуття національної ідентичності та розумінню важливості спільної мети.

Виховання морально-етичних цінностей. Волонтерство допомагає формувати такі риси, як: емпатія, толерантність, альтруїзм, що є фундаментом громадянської культури.

У контексті подій після 24 лютого 2022 року волонтерська діяльність серед студентів виконує також важливу функцію соціальної стабілізації. Вона дозволяє

молоді відчуті себе частиною великої спільноти, яка здатна впливати на суспільні процеси, долати виклики та підтримувати національну ідею.

Науковці, які вивчають мотивацію волонтерської діяльності, виділяють як альтруїстичні, так і прагматичні причини, що спонукають до такої активності. Згідно з теорією набутих потреб Д.Макклелланда, мотивація людей, які беруть участь у волонтерських проєктах, поділяється на три основні типи: потреба у причетності, прагнення досягнень та бажання визнання. Е. Кларі, у свою чергу, звертає увагу на можливість егоїстичного характеру мотивації волонтерів [10, с.109].

Волонтерська діяльність є важливим компонентом формування громадянської культури серед майбутніх фахівців авіації. Залучення студентів до волонтерства сприяє розвитку соціальної відповідальності, патріотизму та активної громадянської позиції.

Волонтерська діяльність студентів авіаційних спеціальностей не лише сприяє розвитку їхніх професійних навичок, але й формує цінності, необхідні для відповідального громадянина. Залучення до волонтерства допомагає майбутнім фахівцям усвідомити свою роль у суспільстві та вплив на його розвиток.

Волонтерство формує у молоді такі цінності, як: солідарність, відповідальність, співчуття та формування активної громадянської позиції. Відчуття причетності до суспільно корисної діяльності зміцнює усвідомлення власної ролі у розвитку громади та країни в цілому. Крім того, волонтерська діяльність допомагає студентам усвідомити важливість демократичних принципів та суспільної взаємодії, що сприяє гармонізації відносин у громаді. Участь у таких ініціативах розвиває морально-етичні якості, які є фундаментом громадянської культури та готує молодь до активної участі у житті суспільства.

Волонтерська діяльність студента є елементом соціалізації, тому що сприяє зануренню у систему соціальних ролей, норм та моделей поведінки, що характерні для певного суспільства. Вона надає можливість знайомитися як із загальнокультурними цінностями, так із особливостями субкультур, притаманних окремими соціальними групами. Волонтерська діяльність є важливим засобом інтеграції студентів у суспільне

життя, сприяючи формуванню їх соціальності через включення в соціальні зв'язки та участь у різноманітних соціальних спільнотах. Залучення до волонтерської роботи допомагає інтеріоризувати студентську субкультуру, активно взаємодіяти з різними соціальними групами та адаптуватися до вимог сучасного суспільства [5, с.94].

Реалізація професійного та особистісного потенціалу майбутніх фахівців забезпечується їх активною участю в різних формах позааудиторної роботи. Така діяльність має на меті створення сприятливих умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку студентів у вільний від навчання час. Важливими аспектами цього процесу є підготовка молоді до професійної діяльності, запровадження інноваційних форм і методів організації позааудиторної роботи, а також задоволення освітніх потреб студентів через залучення їх до волонтерських ініціатив. Це сприяє самореалізації студентів, враховуючи їхні індивідуальні інтереси та запити і водночас стимулює розвиток таких важливих якостей, як духовність і милосердя. Вона створює платформу для формування внутрішньої мотивації до активної участі в суспільному житті та розвиває здатність вирішувати складні соціальні й професійні завдання.

Позааудиторна діяльність відіграє значну роль у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі. Вона є важливим компонентом освітнього процесу, що забезпечує не лише професійний, але й соціально-культурний розвиток майбутніх фахівців. Формування громадянської культури через позааудиторну діяльність базується на залученні студентів до участі у волонтерських, патріотичних, наукових, творчих та спортивних заходах. Ці види діяльності сприяють розвитку відповідальності, ініціативності, навичок командної роботи, лідерських якостей і соціальної активності. Залучення до таких заходів дозволяє студентам усвідомлювати свою роль у суспільстві, формує відчуття обов'язку та сприяє інтеграції в соціокультурний простір. Особливе значення позааудиторна робота має для майбутніх авіаційних фахівців, оскільки специфіка їхньої діяльності потребує високого рівня організованості, етики, відповідальності й здатності приймати виважені рішення

у складних умовах. Крім того, активна участь майбутніх фахівців авіації у громадянських ініціативах, волонтерських програмах чи заходах, спрямованих на популяризацію авіаційної науки, допомагає створити умови для розвитку громадянської свідомості та закріплення морально-етичних принципів, які є основою громадянської культури. Тобто позааудиторна діяльність є важливим засобом не лише для самореалізації студентів, але й для формування їхніх громадянських цінностей, відповідальності та етичних орієнтирів, що вкрай важливо для майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Позааудиторну виховну роботу досліджували Г. Андрєєва, В.Базилевич, О. Винославська, Н. Волкова, Н. Василенко, В. Герасимчук, Г. Дмитренко, І. Дзевульська, І. Бех, О.Винославська, Н. Волкова, Н. Лавриченко, О. Олексюк, Н. Опалко, А. Ржевська, С. Шаргородська та ін.

Позааудиторна робота майбутніх фахівців є ключовим компонентом освітнього процесу, що створює умови для гармонізації внутрішніх і зовнішніх чинників особистісного розвитку. У ній переважає аспект самореалізації, що забезпечує студентам можливість задовольняти ті потреби, які залишаються поза межами аудиторної діяльності. Вона виступає як простір для розвитку відповідальності, самовиховання та творчої самореалізації. Важливим аспектом є посилення ролі позааудиторної роботи в структурі навчально-виховного процесу. Вона сприяє формуванню професійної культури, моральних орієнтирів і здатності до самоактуалізації, що є основою для виховання громадянської культури. Особливу увагу слід приділяти створенню організованих форм цієї діяльності, таких як студентські клуби, дискусії, конференції, що розвивають критичне мислення та активну громадську позицію.

Серед ефективних видів позааудиторної роботи можна виділити науково-дослідну діяльність, участь у соціальних проєктах, педагогічну практику, організацію культурно-просвітницьких заходів. Важливо, щоб ці форми діяльності сприяли не лише

професійному становленню, а й розвитку соціальної відповідальності, здатності до співпраці та взаємодії у колективі.

Позааудиторна робота є потужним інструментом формування громадянської культури майбутніх фахівців. Вона сприяє розвитку соціально активної, професійно компетентної особистості, здатної реалізовувати свій потенціал у суспільстві. Це зумовлює необхідність удосконалення її організації та залучення студентського активу до процесу управління діяльністю [60, с.400].

Одним із основних аспектів удосконалення системи виховання у закладах вищої освіти є якісне педагогічне планування. Саме воно забезпечує узгодження цілей виховної діяльності з інтересами, потребами та особливостями студентів, що дозволяє досягати прогнозованих позитивних результатів. Ефективність виховного процесу залежить від отримання низки важливих умов. По-перше, формування моральних якостей особистості здійснюється через активну діяльність та спілкування, в соціальне середовище. По-друге, зовнішні педагогічні впливи мають бути співвіднесені з індивідуальними особливостями студентів, враховуючи їхні темперамент, здібності та досвід. По-третє, ключову роль у самовизначенні особистості відіграють її потреби, мотиви та внутрішні рушійні сили, які визначають напрям її діяльності та взаємодії.

Отже, результативність позааудиторного виховання значною мірою залежить від врахування індивідуальних особливостей студентів, створення умов для їхнього активного спілкування та гармонійного розвитку, а також від здатності педагогів грамотно планувати й реалізовувати виховну діяльність.

Профспілковий комітет студентів та курсантів відіграє важливу роль у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Його діяльність регламентується Конституцією України, Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» «Про вищу освіту» та положеннями про студентські профспілкові організації. У даному законі, у загальних положеннях подано визначення «професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує

громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання)» [30].

Відзначаючи значущість профспілкових організацій у формуванні соціальної захищеності студентів та розвитку громадянської культури О.Мельничук підкреслює, що профспілки відіграють важливу роль в освітніх правовідносинах, забезпечуючи реалізацію студентами їх конституційного права на участь у професійних спілках. Це, у свою чергу, сприяє зростанню рівня соціального захисту молоді, підвищує їхню обізнаність щодо власних прав та сприяє покращенню загального рівня життя студентів [52, 14].

Г. Ільтьо вказує на ключову роль профспілок серед студентських організацій як складової молодіжного громадського руху. Вчений акцентує увагу на тому, що основними завданнями профспілок є вирішення соціальних проблем студентства та захист їхніх інтересів перед адміністрацією закладів освіти і державними органами [37, с. 24]

О. Скромна наголошує на актуальності діяльності профспілкових організацій, особливо в умовах сучасного соціально-економічного стану України. Авторка зазначає, що профспілки є важливим інструментом вираження інтересів і потреб студентської молоді, а також дієвим механізмом для вирішення складних соціальних і економічних питань [74, с.4].

Діяльність студентських профспілок можна розглядати як потужний механізм соціального захисту, самореалізації молоді та активації громадянської свідомості. Вони забезпечують студентам можливість не лише відстоювати свої права, а й активно впливати на формування політики закладів освіти та держави в цілому, що є важливим елементом у розбудові громадянського суспільства.

Основним чинниками впливу профспілкового комітету на формування громадянської культури вважаємо:

1) Захист прав та соціальна підтримка відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Ця діяльність навчає майбутніх фахівців захищати свої права, стимулює їхню активну участь у громадському житті.

2) Організація освітніх і виховних заходів. Профспілковий комітет створює можливості для самореалізації студентів через участь у культурних, соціальних і спортивних заходах, які є важливими для формування соціальної активності та відповідальності. Згідно з положенням про первинну профспілкову організацію, профспілка сприяє: проведенню круглих столів, дискусій, семінарів, спрямованих на формування громадянської свідомості; організації волонтерської діяльності та допомоги соціально вразливим категоріям населення.

3) Формування лідерських якостей через залучення студентів до профспілкової діяльності майбутні фахівці здобувають досвід роботи в команді, вміння приймати рішення і нести відповідальність за їх виконання громадянської відповідальності та активної життєвої позиції.

4) Підтримка студентського самоврядування. Згідно зі статутами та положеннями профспілкові комітети активно взаємодіють зі студентським самоврядуванням, створюючи платформу для демократичної взаємодії студентів із адміністрацією закладів освіти.

Діяльність профспілкових комітетів сприяє формуванню у майбутніх фахівців громадянської культури через захист їхніх прав, організацію виховної роботи, розвиток лідерських якостей та підтримку студентського самоврядування. Ці механізми допомагають майбутнім фахівцям стати соціально-відповідальними і свідомими громадянами.

Активна участь у студентських громадських організаціях сприяє усвідомленню й утвердженню себе як "ми". Спочатку "ми" – це студент одного факультету, академії, потім "ми" – представник професії.

Показниками розвитку громадянської активності майбутніх фахівців авіації є: свідоме прагнення до суспільно корисної роботи; розуміння суспільної важливості особистої участі; почуття відповідальності, активна громадянська позиція.

2. 3. Самоорганізація особистості майбутніх фахівців авіації

Самоорганізація є ключовим чинником у розвитку громадянської культури майбутніх фахівців авіації, оскільки включає здатність особистості до самостійного планування, контролю, управління навчальною діяльністю та соціальних орієнтирів. Саме через механізми самоорганізації формуються відповідальність, дисципліна, мотивація до професійного зростання та готовність до активної громадянської участі. Мета полягає у створенні таких освітніх і виховних умов, які б сприяли розвитку у здобувачів вищої авіаційної освіти здатності до самостійного планування, регулювання та контролю власної діяльності в навчальному, професійному та соціальному середовищах, з метою формування високого рівня громадянської відповідальності, етичної самосвідомості, професійної зрілості та активної громадянської позиції. Це важлива педагогічна умова, яка сприяє інтеграції теоретичних знань і практичних умінь у навчальний процес та передбачає використання методів, які дозволяють майбутнім фахівцям в умовах максимально наближених до реальних навчатися приймати рішення, брати відповідальність за свої дії та враховувати суспільні, етичні та професійні норми.

Проблеми самоорганізації у закладах вищої освіти досліджували: М.Боришевський, Л. Журавська, В. Лозовецька, С. Літвінчук, С. Сисоева, І. Оленюк (студентів технічного напрямку), І. Грек, Л. Мельник, Ю. Іванеко (розкриває важливість дистанційного навчання як засіб самоорганізації), Н. Мирончук (основи самоорганізації у професійній діяльності) С. Хатунцева (проблема самоорганізації), Г. Щокін та інші дослідники.

Самоорганізація є фундаментальним процесом, що безпосередньо впливає на формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців. Даний аспект

сприяє розвитку соціальної відповідальності, етичної свідомості та професійної зрілості, необхідних для успішної діяльності в авіаційній галузі.

Категорії з префіксом «само» (самовизначення, самопізнання, самоактуалізація, самовираження, самооцінка, самореалізація) відображають внутрішні механізми особистісного розвитку, що формують ядро індивідуальної ідентичності та потребують наукового аналізу. Ці явища неподільно пов'язані з рефлексивним «Я» особистості, що виявляється у процесі її становлення як суб'єкта професійної та громадянської діяльності [69, с.100]

Самоорганізація особистості – це здатність до самостійного визначення цілей, планування, прийняття рішень, самоконтролю та саморефлексії, що сприяє ефективному професійному та особистісному розвитку. У контексті підготовки майбутніх фахівців авіації, самоорганізація є важливою умовою формування громадянської культури, оскільки забезпечує внутрішню мотивацію до отримання професійних та етичних настанов, відповідальність за прийняті рішення та готовність до активної участі в суспільному житті [9].

Самоорганізація як основа громадянської культури дозволяє здобувачам вищої освіти самостійно керувати своїм часом, ресурсам та зусиллями для досягнення навчальних і професійних цілей. Вона охоплює планування навчального процесу і самостійного опанування матеріалу; розробку індивідуальних стратегій розв'язання професійних завдань; управління стресом та адаптацію до швидких змін умов. Фактори, такі як моделювання професійних ситуацій, сприяють активному розвитку цих навичок. Наприклад, симуляції кризових ситуацій вимагають від студентів швидких, чітких і обґрунтованих рішень, що стимулює їхню здатність до організації власних дій.

Громадянська культура включає в себе систему цінностей, норм поведінки, правову свідомість та активну громадянську позицію, що формуються в процесі професійної підготовки. Самоорганізація сприяє усвідомленню майбутнім фахівцям

своїї ролі в суспільстві, розвитку критичного мислення та здатності до самостійного вирішення професійних і соціальних завдань.

Самоорганізація як здатність особистості самостійно планувати, управляти та контролювати свою діяльність відіграє ключову роль у формуванні громадянської культури. Для майбутніх фахівців авіаційної галузі ця якість є важливою складовою як професійної, так і громадянської підготовки, адже вона сприяє розвитку відповідальності, соціальної активності та етичної свідомості. Самоорганізація майбутніх фахівців є свідомим процесом, що включає здатність ефективно управляти собою в умовах навчання. Вона проявляється через низку важливих особистісних характеристик, таких як: цілеспрямованість, активність, внутрішня мотивація, самостійне планування та відповідальність за власні дії. Важливими аспектами самоорганізації є також здатність до швидкого ухвалення рішень, критичний аналіз результатів своєї діяльності та усвідомлення почуття обов'язку. Цей процес сприяє формуванню не лише навчальних, але й професійних компетенцій, оскільки забезпечує розвиток автономності, дисциплінованості та здатності до самооцінки, що є основою для успішної самореалізації.

Виходячи із досліджень науковців, Т.Плчинда зазначає, що самоорганізація є ключовою складовою самостійної роботи, яка виступає специфічною формою навчальної діяльності та засобом самоосвіти. Цей процес ґрунтується на усвідомленості, внутрішній мотивації та особистісній активності майбутнього фахівця, що забезпечує ефективність його навчання та професійного розвитку. У контексті підготовки майбутніх авіаційних фахівців самоорганізація забезпечує розвиток таких компетентностей: оперативність (здатність швидко приймати рішення в умовах обмеженого часу); відповідальність (усвідомлення значущості своїх дій у професійному середовищі); самостійність (здатність працювати автономно, враховуючи зовнішні обставини та вимоги) [63, с.252].

Тобто ми бачимо, що самоорганізація є невід'ємною частиною успішної самостійної роботи, яка сприяє формуванню професійної та громадянської зрілості

студентів. Для майбутніх авіаційних фахівців розвиток самоорганізації має важливе значення, оскільки вона забезпечує здатність діяти автономно, відповідально та ефективно у складних умовах професійної діяльності. Інтеграція цієї навички у навчальний процес створює основу для підготовки висококваліфікованих, соціально відповідальних і етично свідомих фахівців.

Ми враховуємо думку С.Сисоевої, що у сучасному суспільстві здобувач вищої освіти має володіти низкою ключових якостей, які дозволяють йому адаптуватися до динамічних змін та забезпечити успішну професійну й особистісну реалізацію. Майбутній фахівець має бути здатним самостійно шукати необхідні знання, опановувати нові навички та застосовувати їх для вирішення проблем у різних життєвих ситуаціях. Він має вміти критично оцінювати реальні труднощі, шукати шляхи їхнього подолання та генерувати нові ідеї. Ефективна робота з інформацією передбачає вміння збирати факти, аналізувати їх, формулювати гіпотези, узагальнювати дані та пропонувати аргументовані рішення. Отже, майбутній фахівець має постійно працювати над самовдосконаленням, розвитком інтелекту, підвищенням культурного рівня та вдосконаленням своїх здібностей [61, с.232].

Зазначені якості не тільки забезпечують професійний успіх, але й формують основи громадянської культури. Вони сприяють усвідомленню особистістю своєї ролі у суспільстві, розвитку відповідальності за соціальні процеси та активної участі в них. У контексті підготовки майбутніх авіаційних фахівців ці якості допомагають сформувати гармонійно розвинених особистостей, здатних діяти в інтересах суспільства та відповідально виконувати свої професійні й соціальні обов'язки.

Самоорганізація допомагає розвивати відповідальність за свої дії, що є основою громадянської культури. Науковці зазначають, що студенти, які володіють високим рівнем самоорганізації, краще усвідомлюють свою роль у суспільстві та діють відповідно до його норм і цінностей [36, с.63].

Здобувачі вищої освіти з високим рівнем самоорганізації здатні самостійно оцінювати свої вчинки та їхній вплив на інших людей, що сприяє формуванню етичних

стандартів поведінки. Це підтверджують дослідження, які визначають зв'язок між рівнем самоорганізації та здатністю до прийняття моральних рішень у складних ситуаціях. Так на думку О. Крегера та Дж. Тьюсона, організованість є ключовою характеристикою, яка визначає ефективність діяльності людини. Вони вважають, що організовані люди відрізняються високою надійністю, результативністю, точністю та уважністю. Здатність до організованості дозволяє виконувати у три рази більше завдань, ніж це робить неорганізована особистість. Самоорганізованість дозволяє не лише впорядковувати свої дії, але й ефективно управляти часом і справами, досягаючи поставлених цілей [39, с.287].

Організованість можна розглядати як базову якість, яка суттєво впливає на здатність людини до самореалізації, особливо у професійному контексті. Для майбутніх авіаційних фахівців ця риса набуває ще більшої значущості, оскільки професійна діяльність у цій галузі вимагає чіткості, відповідальності та вміння управляти своїм часом і ресурсами [26, с.99].

Навички самоорганізації стимулюють участь у громадських ініціативах, проєктах і волонтерських заходах, що є важливим аспектом громадянської культури. Наприклад, студенти, які здатні ефективно організовувати свій час, активніше беруть участь у заходах, спрямованих на вирішення соціальних проблем [51, с.94].

Розвиток самоорганізації сприяє становленню особистості, здатної до самостійного ухвалення рішень, які відповідають громадянським цінностям. Такі студенти виявляють вищу готовність до вирішення соціально значущих питань і участі в громадянських рухах. Самоорганізація виступає важливим фактором у розвитку громадянської культури, оскільки вона сприяє формуванню соціальної відповідальності, етичної свідомості та активної громадянської позиції. Інтеграція методик, які розвивають самоорганізацію у навчальний процес, дозволяє готувати фахівців, здатних діяти не лише професійно, але й відповідально у суспільному житті.

Важливою складовою реалізації даної педагогічної умови є формування уміння професійної самоорганізації, яке розглядається як здатність здобувача освіти ефективно

реагувати на сучасні професійно-педагогічні виклики, самостійно планувати й здійснювати діяльність, спрямовану на вдосконалення власних якостей, рис характеру та фахових компетентностей.

У контексті підготовки майбутніх фахівців авіації це уміння передбачає не лише опанування професійно значущих знань, а й здатність до саморефлексії, цілеспрямованого самовиховання, адаптації до умов високої відповідальності та динамічних змін, які притаманні авіаційній сфері. Розвиток такого уміння забезпечує інтеграцію теоретичних знань із практичним досвідом, сприяє становленню особистості, здатної до професійного самовдосконалення та відповідальної участі у громадському житті, що й становить сутність громадянської культури [24, с.7].

Рефлексія виступає важливим механізмом формування особистості, забезпечуючи інформативний зворотній зв'язок у процесі пізнання себе, своєї діяльності та взаємодії з іншими. У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців авіації рефлексивний компонент відіграє ключову роль, оскільки ґрунтується на принципах самопізнання, самовдосконалення, самоорганізації, саморегуляції та самореалізації. Самопізнання дозволяє здобувачам освіти об'єктивно оцінювати власні професійні здібності, потенціал і обмеження, що створює основу для ефективної самоорганізації. У свою чергу, самоорганізація передбачає упорядкування та мобілізацію внутрішніх ресурсів, необхідних для конструктивного планування навчальної та професійної діяльності, прийняття обґрунтованих рішень у складних ситуаціях, а також забезпечення особистої відповідальності за їх реалізацію.

Застосування рефлексивного підходу в освітньому процесі сприяє розвитку здатності курсантів критично осмислювати результати власної діяльності, аналізувати допущені помилки, визначати напрями подальшого професійного та особистісного зростання. Рефлексія в системі формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є не лише засобом самопізнання, а й чинником саморозвитку, що сприяє формуванню стійких моделей поведінки, орієнтованих на відповідальність, етичність і соціальну активність [70, с.37].

Самоорганізація є ключовим компонентом у формуванні громадянської культури, оскільки сприяє розвитку ключових особистісних якостей, необхідних для активної участі у суспільному житті. Здатність до самоорганізації дозволяє індивіду ефективно управляти своєю діяльністю, планувати час, приймати обґрунтовані рішення та адаптуватися до змін у соціокультурному середовищі. У контексті підготовки майбутніх авіаційних фахівців зазначені процеси є фундаментальними для становлення професійної та громадянської зрілості. Самоорганізовані фахівці здатні критично мислити, аналізувати інформацію, ефективно взаємодіяти у професійному середовищі та дотримуватися етичних норм. Таким чином, самоорганізація виступає не лише інструментом особистісного та професійного розвитку, але й ключовим складовим процесу формування громадянської культури. Її інтеграція в освітній процес є необхідною умовою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних успішно виконувати професійні обов'язки та діяти відповідально у сучасному глобалізованому світі.

На нашу думку, інтенсифікація самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації забезпечується такими факторами:

Розвиток внутрішньої мотивації та самосвідомості. Формування внутрішньої мотивації до саморозвитку та самореалізації є основою самоорганізації. Це досягається через створення навчального середовища, яке стимулює особистісне зростання, сприяє усвідомленню власних цілей та цінностей. Важливу роль у цьому відіграє підтримка викладачів та наставників, які сприяють розвитку рефлексії та самопізнання майбутніх фахівців [23, с.17].

Інтеграція міждисциплінарного підходу. Застосування міждисциплінарного підходу в навчальному процесі дозволяє майбутнім фахівцям побачити зв'язки між різними галузями знань, що сприяє розвитку системного мислення та здатності до самостійного прийняття рішень. Це особливо актуально для авіаційної галузі, де необхідно поєднувати технічні, гуманітарні та соціальні аспекти діяльності.

Організація рефлексивно-творчої діяльності. Розвиток рефлексії та творчого мислення є важливими складовими самоорганізації. Це досягається через залучення майбутніх фахівців до науково-дослідної роботи, проєктної діяльності, участі в конференціях та семінарах, що сприяє формуванню навичок самостійного аналізу та оцінювання власної діяльності [65, с.155].

Створення сприятливого освітнього середовища. Формування освітнього середовища, яке підтримує ініціативу, відповідальність та самостійність майбутніх фахівців є необхідною умовою для розвитку їхньої самоорганізації. Це включає в себе надання можливостей для участі в студентському самоврядуванні, волонтерських проєктах, соціальних ініціативах, що сприяє формуванню громадянської культури та активної життєвої позиції.

На нашу думку процес самоорганізації особистості майбутнього фахівця авіації слід розглядати з позицій акмеології, як процес досягнення успіху у діяльності та формування громадянської зрілості.

Ми враховуємо акмеологічні фактори професіоналізації майбутнього фахівця, обґрунтовані В.Сластеніним, тобто основні чинники, які мають характер рушійних сил, головні детермінанти досягнення вершин особистісно-професійного розвитку. Найважливішими акмеологічними факторами професіоналізації учений вважає: прагнення особистості до самореалізації, високі особистісні та професійні стандарти, високий рівень професійного сприйняття і мислення, престиж професіоналізму тощо.

Дійсно, потреба майбутнього авіаційного фахівця змінюватися, розвиватися з'являється у зв'язку зі зміною вимог і очікувань суспільства до нього, зміною рівнів розвитку, тобто вона не з'являється автоматично з необхідності розв'язувати протиріччя, які виникають між вимогами суспільства до майбутнього фахівця і наявним рівнем його розвитку як особистості і професіонала. Зовнішні чинники або стимулюють роботу над собою, спонукаючи розвиватися, або змушують майбутнього фахівця використовувати різні техніки, що знімають ці протиріччя, насамперед – у його свідомості.

У цьому контексті важливою умовою оптимізації самоорганізації особистості є цілепокладання особистісно-професійного розвитку, сприяння розвитку громадянської спрямованості майбутнього фахівця авіації.

З позицій акмеології, цілепокладання – це процес сенсоутворення, що сприяє цілісному розвитку особистості фахівця, закріпленню і накопиченню прогресивного життєвого досвіду, формуванню соціально-професійної зрілості, як провідної характеристики високого рівня громадянської культури.

Цілі розрізняються за джерелом і способом утворення, а також за масштабом значення і обсягом часу.

За джерелом і способом утворення цілей розрізняють: внутрішні або ініціативні (формується людиною або соціальною системою самостійно в процесі їх діяльності); зовнішні (задаються зовні, як це має місце у випадку педагогічних систем, для яких цілі задаються суспільством).

Зовнішні і внутрішні цілі розрізняються між собою за способом зв'язку цілей з потребами (індивідуальними або груповими), що спонукають особистість до досягнення цих цілей.

Якщо цілі, що задають ззовні, звичайно формулюються у вигляді вимог, норм поведінки, наказів тощо в межах певного суспільства чи соціальної групи і начебто накладаються на існуючі потреби і мотиви окремої людини, то ініціативні внутрішні цілі формуються на основі ціннісних орієнтацій, установок, потреб і мотивів. Інакше кажучи, у першому випадку зв'язок між цілями і потребами (мотивами) утворюється у напрямку від цілей до мотивів – “ціль визначає мотив”; у другому – у напрямку від потреб і мотивів до цілей і в цьому випадку мотиви трансформуються в цілі, тобто мотиви стають цілями.

За масштабом значення і часового обсягу цілей розрізняють:

- ціль-ідеал (ідеал – це той кінцевий бажаний результат, якого можна лише прагнути, постійно наближаючись (досягнення акме);
- стратегічні цілі (довгостроковий бажаний результат);

- тактичні цілі (визначають як проміжний бажаний результат у близькому майбутньому;
- оперативні цілі (визначаються як бажаний результат в даний момент – досягнення певного успіху).

Педагогічне цілепокладання представлено декількома напрямками: загальнопедагогічним, дидактичним та виховним. В межах процесу професійної освіти зовнішнє спрямування здійснюється засобом реалізації педагогічних технологій. Як зазначають науковці, зокрема С.Сисоєва, ціль (завдання) педагогічної технології полягає у проектуванні бажаного навчально-виховного середовища, яке б сприяло суб'єкт – суб'єктним відносинам учасників процесу, а це в свою чергу реалізації особистісно-орієнтованого підходу у освітньому процесі.

Як вже зазначалося, внутрішнє (особистісне) цілепокладання професійного розвитку пов'язане з формуванням професійно-особистісної спрямованості майбутнього фахівця. Згідно акмеологічного підходу особистісна спрямованість є одним з важливих чинників досягнення вершини в професійній діяльності.

Становленню позитивної мотивації до самоорганізації особистості і розвитку громадянської культури у майбутніх фахівців авіації сприяє професійна самоідентифікація.

Самоідентифікація є важливою умовою становлення і збереження ідентичності людини, однак, на відміну від процесу ідентифікації, де людина порівнює себе з іншими, у процесі самоідентифікації відбувається співвіднесення себе з самим собою. В результаті цього формується уявлення про себе як унікальної особистості. Результатом самоідентифікації є формування «Образу Я» людини.

Самоідентифікація як психологічний механізм формування ідентичності виконує досить важливі функції: відбір нових особистісних та соціальних цінностей в структуру ідентичності; переструктурування ідентичності відповідно до особливостей нових елементів, що увійшли до її структури; визначення індивідом значення та цінності нових елементів ідентичності та співставлення їх з попередніми соціальними

цінностями, що також входять до структури ідентичності. Таким чином, самоідентифікація забезпечує стабілізуючу і водночас перетворюючу функцію у становленні і розвитку громадянської культури, оскільки в такий спосіб змінюється ієрархія соціальних пріоритетів у структурі ідентичності.

Вважаємо, що формування професійної «Я-концепції» базується на загальній «Я-концепції», в процесі професійного самовизначення особистості, засвоєнні функціонально визначених професійних ролей, входження особистості до професійного та громадянського середовища та динаміці оцінки себе як фахівця і громадянина.

Як і загальна, професійна «Я-концепція» особистості містить три основних компоненти: когнітивний (уявлення про свої здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи та професійною діяльністю), емоційно-оцінний (самовідношення до себе як до професіонала, емоційна ідентифікація з соціальним середовищем) та поведінковий (прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності, підвищення свого соціального статусу).

На думку М.Михайліченка, самооцінка є важливою детермінантою професійної самосвідомості. Науковці відзначають, що на адекватну самооцінку впливають не тільки результативність діяльності, але й соціальні фактори, оціночні судження та відношення інших [53].

Здатність до самоорганізації забезпечує своєчасність, ритмічність, послідовність зміни життєвих циклів. Тобто, визначає продуктивність і оптимальність життєдіяльності людини.

Особистість структурує своє існування, виокремлює у часі життя певні заняття, і види діяльності, надаючи їй суб'єктивно та об'єктивно необхідного часу. У той же час, вона розвиває певні здібності коригування часу: планування, фокусування зусиль у даний момент часу, здатність підтримувати розширену лінію діяльності в ціннісному та вольовому аспектах, здатність підтримувати психічні резерви до кінця діяльності тощо.

Внутрішніми умовами для досягнення професійного «акме» є мотивація, активність, цілеспрямованість, здатність мобілізувати професійні можливості, зосередитись на цілях, бажанні зберегти та примножити свої досягнення. Зовнішні умови вияву «акме» у професійному розвитку є сприятливим середовищем, яке заохочує особистість до розкриття її справжніх професійних можливостей, а також присутність подій, які можуть бути імпульсом до кульмінації професійного розвитку.

Слід також відзначити, що в акмеології становлення розвиток і самоорганізація особистості пов'язується з формуванням сенсу (смислу) життя і діяльності. Так Л.Коган поняття “смысл” розглядає через ціннісне самовизначення людини, звертає увагу на той факт, що вона може одночасно належати різним “мікросередовищам”, які можуть мати на нього різновекторні впливи. Тому кожна особистість змушена постійно знаходитись в ситуації оцінки і вибору певних установок і ціннісних орієнтацій з числа тих, що пропонуються з боку цих груп і середовищ.

У структурі ціннісного «Я» майбутніх фахівців існує якісна трансформація та ускладнення ціннісного «Я», пов'язаного зі становленням світогляду. Існує більш глибоке розуміння свого ціннісного «Я», що виявляється у зміні особистісних орієнтацій на перспективу. Переосмислення різних життєвих смислів визначають домінування у полі ціннісного «Я» нових моральних цінностей. Студенти надають пріоритет новим ціннісним світоглядним орієнтаціям, що демонструють зростання усвідомленості своєї унікальності та самоцінності.

Отже, самоорганізація виявляється у вигляді двох фундаментальних системотвірних процесів: 1) засвоєння соціалізації: а) цілеспрямованого, такого, що здійснює організацію, соціалізуючого впливу (виховання, навчання, соціальні, емоційні та моральні взаємини (спільна діяльність, спілкування, громадська думка тощо)), та б) стихійного соціалізуючого впливу (засоби масової інформації, культура, випадкові спілкування тощо); 2) особистісного самотворення – свого власного внеску у формування, розвиток та становлення особливих людських якостей (особистість,

суб'єкт діяльності, індивідуальність особистості), що вноситься соціотвірними діями особистості.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційного дослідження було теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено значущість впровадження трьох взаємопов'язаних педагогічних умов: 1) формування ціннісних орієнтацій, 2) розвиток громадянської активності, 3) самоорганізація особистості майбутніх авіаційних фахівців. Кожна з цих умов має власну структурну й змістову специфіку, але разом вони утворюють цілісну педагогічну систему, спрямовану на інтеграцію громадянських і професійних цінностей в освітній процес закладів вищої авіаційної освіти.

По-перше, визначено, що розвиток ціннісних орієнтацій є важливим способом формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, оскільки саме цінності слугують внутрішнім орієнтиром для прийняття особистістю морально й соціально значущих рішень. Обґрунтовано, що стійка система ціннісних орієнтацій формується в процесі педагогічного впливу, особистісного самовизначення, активної соціалізації та професійного саморозвитку. Зміст ціннісного виховання в авіаційній освіті має ґрунтуватися на формуванні таких якостей, як: патріотизм, відповідальність, моральність, професійна етика, взаємоповага, безпека, законність і міжкультурна комунікація.

По-друге, було концептуалізовано та розкрито громадянську активність як цілеспрямовану, свідому, відповідальну поведінку особистості, яка виявляється у ставлення до суспільних, професійних і державних процесів. Визначено, що громадянська активність реалізується у формі участі в соціальних проєктах, студентському самоврядуванні, волонтерських проєктах, захисті громадських інтересів. Розвиток громадянської активності тісно пов'язаний з формуванням правової та

моральної свідомості, що вимагає від майбутніх фахівців авіаційної галузі високого рівня етичної та громадянської зрілості.

По-третє, самоорганізація особистості розглядається як педагогічна умова, яка дозволяє майбутнім авіаційним фахівцям ефективно управляти власною освітньою та професійною діяльністю, приймати виважені рішення, бути відповідальним й автономними у виконанні службових обов'язків. Встановлено, що процес формування самоорганізаційних умінь включає: самопізнання, самооцінку, саморефлексію, самоконтроль і самореалізацію. Згідно з дослідженнями Т. Плачинди, С. Сисоєвої, І. Лебедика, самоорганізація є провідною ознакою професійної зрілості, що забезпечує адаптацію до динамічного середовища авіаційної діяльності.

Таким чином, аналізуючи педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців, можемо зазначити, що громадянська культура майбутнього фахівця авіації – це інтегрований особистісний потенціал, що включає ціннісні орієнтації, громадянську активність, здатність до відповідального вибору, самоуправління та критичного мислення. Формування громадянської культури не може відбуватися стихійно – воно потребує цілеспрямованої реалізації педагогічних умов, інтегрованих у професійну підготовку виховну та громадську діяльність. Ключовими детермінантами ефективності формування громадянської культури є розвиток внутрішньої мотивації, рефлексивного мислення, досвіду соціальної взаємодії, формування особистісної відповідальності та професійної ідентичності. Педагогічні умови, розроблені в межах даного дослідження, можуть бути ефективно реалізовані в умовах авіаційних закладів вищої освіти, за умови належного методичного супроводу, підготовки викладачів та активного залучення майбутніх фахівців авіації до навчально-виховного процесу.

Загалом розгляд зазначених педагогічних умов засвідчив, що формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є багатовимірним і поетапним процесом, що потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки, дидактичного оновлення та особистісного орієнтованого підходу. Усі три умови взаємопов'язані між

собою та утворюють цілісну систему формування громадянської культури, орієнтовану на підготовку соціально активного, професійно відповідального, етично свідомого фахівця, здатного ефективно діяти у глобалізованому й мультикультурному середовищі сучасної авіаційної галузі.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Андрущенко В. Освіта як чинник формування демократичного світогляду студентів. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. № 119. С. 3–11.
2. Артюшкина Л. М., Поляничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема: монографія. Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
3. Бахтіярова Х. Ш., Арістова А. В., Волобуєва С. В. Інноваційні технології навчання: навч. посіб. для студ. вищих технічних навчальних закладів. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
4. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності. *Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху в Україні*. Київ : ВГЦ «Волонтер». 2001. С. 128–137.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. Київ : Логос. 2003. С. 134.
6. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
7. Бех І.Д. Компетентнісний підхід як освітня стратегія. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).
8. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 12 (17, 18). С. 5–7.

9. Бикова О., Радул В. Рефлексивність як умова формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців. Матеріали конференцій МЦНД. Дрогобич, 31.01.2025. С. 416–423. URL : https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/533?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.05.2025).
10. Бондаренко А., Вдовцов Ю. Посібник по роботі з волонтерами. Київ. 2021, 164 с.
11. Букреева І. Громадянська активність української студентської молоді: особливості виявлення та тенденції розвитку. *Соціологічні студії*. 2013. № 2. С. 77–82.
12. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників молоді і батьків. Т.1. 3-є видання. Полтава. 1994. 191 с.
13. Волович В. І., Тарасенко В. І., Захарченко М. В. та ін. Соціологія : короткий енциклопедичний словник. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.
14. Gaba D. The future vision of simulation in health care. *Quality and Safety in Health Care*, 13, 2004. 2-10. doi:10.1136/qshc.2004.009878. URL : <https://bpb-us-e2.wpmucdn.com/sites.uci.edu/dist/2/2095/files/2015/03/Gaba2004.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).
15. Гевчук Н., Базилюк Д. Визначення мотиваційної складової волонтерської діяльності у майбутніх фахівців соціальної сфери. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : соціально-педагогічна. 2023. № 38. С. 28–34.
16. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 336 с.
17. Горобець Д. В. Організаційно-педагогічні умови управління розвитком педагогічного коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. Луганськ, 2010. 295 с.
18. Губарева С., Дорохова А. Роль симуляційних методів навчання в становленні гармонійної комунікативної особистості студента-медика. Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів: матеріали І навч.- метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ, Харків, 30 листопада 2016 р. Харків: ХНМУ. С. 41–44.

19. Гулько О. М. Лідерство і лідерські якості здобувачів вищої освіти: аналіз понять і стану розвитку у процесі здійснення студентського самоврядування. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*: збірник наукових праць. 2019. № 2 (14). С. 91-97.
20. Гук О. Ф., Чернуха Н. М. Соціалізація студентської молоді: вектори успіху. *Публічне урядування*. 2017. № 10 (5). С. 75-88.
21. Демченко Н. І. Розвиток професійної культури інженерів авіаційної галузі у післядипломній освіті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021.
22. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2008. 124 с.
23. Дорошенко Т. М. Формування готовності майбутніх менеджерів авіаційної галузі до професійної самореалізації: автореф. дисер. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кропивницький, 2020. 21 с.
24. Дуднік Н. Ю. Формування у майбутніх учителів умінь професійної самоорганізації : автор. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.
25. Драпушко Р., Горінов П. Волонтерство університетської спільноти : допомога київських драгоманівців країні в часи війни. Україна молода. 2023.
26. Друганова О., Наливайко О. Шляхи формування здатності до самоорганізації й самовдосконалення як основи успішної навчальної та подальшої професійної діяльності сучасного здобувача вищої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2023. № 3 (42). С. 99–116.
27. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
28. Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кривий Ріг, 2002. 233 с.

29. Закон України Про волонтерську діяльність. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 42. ст. 435. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

30. Закон України Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності. Відомості Верховної Ради України (ВВР) 1999. № 45. ст. 397. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

31. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T192671?an=1> (дата звернення: 03.05.2025).

32. Заїка Л. А. Формування професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління із застосуванням технології імітаційного моделювання : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 305 с.

33. Зубко А. М. Організаційно-педагогічні умови удосконалення навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 22 с.

34. Зубченко С. О. Студентське самоврядування як фактор оптимізації навчального процесу у вищій школі. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2014. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/studentske-samovryaduvannya-yak-faktor-optimizacii-navchalnogo> (дата звернення: 03.05.2025).

35. Зверєва І., Лактіонова Г. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів. Київ : Наук. світ, 2001. 49 с.

36. Іванєко Ю. Дистанційне навчання як засіб розвитку самоорганізації студентів. Проблеми сучасної психології. 2020. Вип. 49. С. 60–83. URL : <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/206849/206801> (дата звернення: 03.05.2025).

37. Ільтьо Г. Роль молодіжних організацій в розвитку партійної системи та громадянського суспільства України. Вісник Національного технічного університету

України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 24-27.

38. Ісаєнко, С. А. Формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей (на прикладі навчальної дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» : методичні рекомендації. Київ : ДЕТУТ, 2009. 74 с.

39. Kroeger, O., & Thuesen, J. M. Type talk at work: How the 16 personality types determine your success on the job. New York: Dell Publishing, 1992. 329 p.

40. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. Редакція від 06.10.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення: 03.05.2025).

41. Концепція громадянського виховання студентської молоді : Рішення колегії МОН від 25 червня 2009 р., протокол № 7/2–4. URL : <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2025).

42. Корінна Л. В. Формування громадянських цінностей старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Житомир, 2004. 20 с.

43. Кращенко Ю. П. Інститут студентського самоврядування освітньо-виховного середовища вищої школи – роль у професійному зростанні майбутнього спеціаліста. *Проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава освітній вимір : 2008. С. 176–179.

44. Литвин А. Типологія поняття «умови» в науково-педагогічних дослідженнях. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 5. С. 9–28.

45. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2002. 21 с.

46. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку. Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку: електр. журнал. 2010. Вип. № 1. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical.c. (дата звернення: 03.05.2025).

47. Лозова В. І. Наукові підходи до педагогічних досліджень : монографія. Харків : «Апостроф», 2012. 348 с. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a07b71a-e9b8-4c24-bbcb-c6fd1932817b/content> (дата звернення: 03.05.2025).

48. Локшина О. І. Європейська довідкова система як інструмент упровадження компетентнісного підходу в освіту країн-членів Європейського Союзу. Педагогіка і психологія: вісник АПН України. 2007. № 1. С. 131–142.

49. Лях Т. Л. Види мотивації до волонтерської діяльності. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. С.37-41. URL : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1209/> (дата звернення: 03.05.2025).

50. Maslow, A. H. Motivation and Personality [Electronic resource]. – New York: Harper & Row, 1954. 411 p. Access mode: <https://archive.org/details/MotivationAndPersonality-A.H.Maslow>. Date of access: 17.03.2025.

51. Мегем Є. Самоорганізація учіння студентів у проектно-технологічній підготовці як засіб їхнього особистісного росту. Наукові записки. Серія : Педагогіка. 2007. № 8. С. 94–98. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/samoorganizatsiya-uchinnya-studentiv-u-proektno-tehnologichniy-pidgotovtsi-yak-zasib-yihnogo-osobistisnogo-rostu/viewer> (дата звернення: 03.05.2025).

52. Мельничук О. Ф. Роль громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 13-16.

53. Михайліченко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : дис. ... к. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 229 с.

54. Мороз І. В. Педагогічні умови застосування кредитно-модульної системи навчання студентів економічних факультетів ВНЗ : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Житомир, 2004. 20 с.

55. Найн А. Педагогічні інновації та науковий експеримент. Методологія педагогіки. 1997. Ч.1. Вип. 4. С. 78–86.

56. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.10.2008 року № 944 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів № 123 м. Харкова». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS8458> (дата звернення: 03.05.2025).

57. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт. 1999. Т. 2. 910 с.

58. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики). Київ : «К.І.С.». 2004. С. 5–15.

59. Особистість студента і соціокультурне середовище університету в суспільному контексті. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Київ, 2 червня 2017 р. 153 с.

60. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / за ред.. З. Н. Курлянд та ін.. 3-тє вид., перероб. І доп. Київ, 2007. 495 с.
https://library.udpu.edu.ua/library_files/416808.pdf С 358

61. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / за ред. С.О. Сисоевої. Київ : ВІПОЛ, 2001. С. 232–233.

62. Пеньковець О. В. Модель формування професійної компетентності з інформаційних технологій у майбутніх учителів природничо–математичного профілю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Педагогічні науки. № 83. 2011. С. 195–199.

63. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості: монографія. Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2014. 533 с.

64. Положення про курсантське та студентське самоврядування Української державної льотної академії. Затверджено Конференцією курсантів та студентів УДЛА

протокол № 3 від 12.12.2018 року. 26 с. URL : https://www.glau.kr.ua/images/docs/Pologennya_samovryaduvannya.pdf (дата звернення: 03.05.2025).

65. Полонський О. В. Розвиток науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення дисциплін професійного циклу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Полтава. 2023. 277 с.

66. Потуй Ю. П. Професійні цінності: сутність і роль у формуванні особистості сучасного фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. № 33. С. 331–337.

67. Прищеп С. М. Особистісна активність як основа життєдіяльності школяра. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2156/1/Стаття%20про%20особистісну%20активність.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).

68. Про затвердження Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах : Наказ від 03. 04. 2001 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0166290-01#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

69. Радул В. В. Соціально-професійні проблеми сучасної педагогічної науки : монографія. Харків : Мачулін, 2019. С. 332.

70. Рацул А. Зміст професійної компетентності вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Випуск 88. С. 32–38.

71. Розвиток інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства: колективна монографія / С. Калашнікова та ін. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. 205 с.

72. Рудіна О. М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2002. 20 с.

73. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf (дата звернення: 03.05.2025).

74. Скоромна О. П. Державна молодіжна політика щодо підтримки студентської молоді та студентської сім'ї. Соціальна педагогіка : теорія та практика. 2013. № 2. С. 4–13.
75. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
76. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості. Одеса: СВД Черкасов, 2004. 331 с.
77. Соціологія: словник термінів і понять / за ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 371 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/SOCIOLOGIA_SL_2006.pdf (дата звернення: 03.05.2025).
78. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі „школа – вищий заклад освіти” : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 282 С.
79. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Шлях освіти. 1999. № 1(11). С. 41–45.
80. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості й школа в Україні. Шлях освіти. 1999. № 4. С. 21-25.
81. Трибулькевич К. Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917-2010 рр.) : монографія. Одеса : КУПРІЄНКО СВ. 2016. С. 454.
82. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. В. Федоренко, В.О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
83. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: «Академвидав», 2006. 354 с.
84. Чернуха Н., Саврасова-В'юн Т. Громадянська активність студентів: психологічна характеристика проявів розвитку. *Освітологія*. 2014. № 3. С. 122 - 125.

85. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні : дис. ... канд. пед. наук :13.00.01. Київ : Ін-т педагогіки АПН України, 1996. 249 с.

86. Шиделко А. В. Профорієнтація і профвідбір : аксіологічні аспекти : навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 145 с.

87. Шолох О. А. Ціннісне ставлення особистості до майбутньої професії як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Педагогічні науки». 2017. № 142. С. 225–230.

88. Яремчук Н. Я. Підготовка студентів класичного університету до виховної діяльності у загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2007. 20 с.

89. Яцій О. М. Педагогічне стимулювання морального самовиховання майбутніх учителів: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Одеса, 1996. 22с.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЇ

Для проведення дослідження частково використано елементи експерименту «екс – пост – факто», особливістю якого є «вирівнювання» груп здобувачів вищої освіти, залучених до дослідження. Таке «вирівнювання» ми здійснювали, ураховуючи наступну інформацію: рік та місце народження; спеціальність (спеціалізацію); соціальне походження; мету студента в оволодінні спеціальністю.

У процесі експерименту ми використали результати ряду діагностичних досліджень формування громадянської культури та її складників з нашою безпосередньою участю. Під час цієї діяльності, ми працювали із значною кількістю респондентів різного рівня та різних освітніх закладів. Зокрема, було досліджено аспект проблеми формування громадянської культури як особистісно-професійної характеристики розвитку особистості майбутніх фахівців авіації, та як фактор зворотнього їх впливу на удосконалення фахових компетенцій викладачів.

У попередніх розділах дослідження з'ясовано, що культура, зокрема, громадянська, є не тільки джерелом суто спеціальної освіти й виховання, а й універсальним засобом самоорганізації особистості, формування її ціннісних орієнтацій, виявом громадянської активності, удосконалення професійної майстерності викладачів закладу вищої освіти, оскільки формування культури взагалі та загальнолюдських цінностей, осмислення та збереження духовного досвіду сприяє розширенню соціального та професійного досвіду, що є здатністю до самовизначення у світі культури, усвідомлення необхідності формування громадянської культури як особистісно-професійної характеристики майбутнього фахівця авіації.

Для здійснення цілеспрямованого впливу на формування громадянської культури студентів закладу вищої освіти потрібно впровадити такі форми освітньої та виховної роботи, які передбачають розвиток і саморозвиток студентів, усвідомлення громадянських цінностей, внутрішніх виявів особистості в професії. Цей процес можна

організувати завдяки активному залученню студентів до різноманітних видів діяльності, яка спрямована на формування окремих елементів громадянської культури, що у сукупності утворюють цілісність громадянської культури особистості [58, с.85].

Досліджуючи особливості формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації у процесі реалізації педагогічних умов, ми використовували відому в науковій літературі загальну схему й критерій підтвердження або спростування гіпотези в будь-якому соціальному або педагогічному експерименті:

Експериментальна група: $X_2 - X_1 = A$

Контрольна група: $X_2 - X_1 = B$

Де X_1 – стан системи об'єкта, що досліджується до дії педагогічного стимулу в експериментальній групі;

X_2 — стан цієї ж системи після дії стимулу і відповідних змін, зумовлених дією останнього;

X_1 та X_2 — означають вихідний та кінцевий стани аналогічної системи в контрольній групі.

Формальним критерієм підтвердження або спростування гіпотези у такому випадку є наявність чи відсутність відмінності між станом експериментальної і контрольної груп.

3.1. Формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій

Особистість живе у світі речей, предметів, явищ, відносин тощо. З усього різноманіття в процесі життєдіяльності вона виокремлює те, що має для неї певну цінність, сенс, дозволяє задовольнити потреби й інтереси, реалізувати себе. У процесі задоволення своїх потреб, інтересів, цілей особистість враховує все, що оточує її, все, з чим зустрічається, про що має певне уявлення, в результаті оцінювання відносить або

до групи корисного, потрібного, важливого, або до іншої групи – непотрібного, некорисного, шкідливого тощо [1, 87].

Відбувається особистісна диференціація об'єктів за їх значимістю, цінністю.

Цінності особистості утворюють певну систему орієнтацій як сукупність значимих явищ, предметів, якостей. Суб'єкт лише відносно вільний у виборі цінностей для власної ціннісної системи. Цей вибір детермінується насамперед ціннісними нормами, що існують в суспільстві, соціальній групі тощо. Орієнтуючись на цінність, суб'єкт орієнтується одночасно і на оцінку «своєї оцінки» з боку суспільства, референтної групи. Ціннісне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковується орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на вироблені суспільством ідеали, погляди, уявлення і норми, які панують в ньому.

Цінності особистості – це не тільки вибіркове відображення матеріальних і духовних цінностей суспільства у свідомості індивіда. Ними можуть бути навіть такі, що здаються, зовнішніми стосовно індивіда компонентами його середовища: одяг, житло, діти – все це може бути цінностями людини. Відповідно, цінності особистості не є просто варіантом ціннісного інваріанта суспільства, якщо під варіантом розуміти більш обмежений список цінностей або їх іншу ієрархічну організацію. Цінності особистості скоріше є конкретизацією цінностей суспільства, причому вид цієї конкретизації, її ступінь залежать як від позиції особистості в соціальній системі, так і від рівня її розвитку.

Слід відзначити ще одну важливу характеристику цінностей їх зв'язок з ідеалами. Образи художньої, публіцистичної літератури, герої кінострічок тощо досить часто використовуються в емпіричних дослідженнях як носії найважливіших цінностей, переважно якостей, властивостей особистості. Саме ці образи нерідко є засобом представлення педагогічного зразка для засвоєння – моделями ідеального способу поведінки, ідеального стилю життя.

На процес формування цінностей впливають всі значущі чинники людського існування: біологічні, соціальні, культурні тощо. Їх індивідуальне поєднання

обумовлює особистісний характер цінностей людини, який, проте, «вибудовується» на загальнолюдських цінностях. Загальнолюдські цінності – це в той же час й індивідуальні, особистісні цінності, якщо вони стали частиною внутрішнього світу особистості, набули особистісного смислу.

Будучи соціальними за своєю природою, цінності втілюються в структуру особистості, де відбувається їх трансформація. Деякі цінності залишаються для особистості цінностями суспільства, тобто вони загалом чужі для неї. Інші суспільні цінності певною мірою стають власними цінностями особистості. Існує й категорія цінностей, що виробляється самою особистістю (самоактуалізація, самовдосконалення, самостереження, самоконтроль тощо). Такі цінності не нові для людства, але вони унікальні для окремої особистості.

Очевидно, що особистісний підхід дозволяє виділити два ціннісних рівні в структурі особистості – зовнішній і внутрішній. На зовнішньому рівні містяться різні суспільні норми, які супроводжують особистість з дня її народження.

Відповідно, майбутній фахівець авіації входить у світ готових, усталених норм. Саме тому деякі норми тяжіють над ним і заважають певною мірою її особистісному розвитку.

Норма виступає соціальною характеристикою поведінки особистості. Цінності тісно пов'язані з нормами. Найчастіше вони навіть ототожнюються (коли мова йде про соціальні норми). У такому випадку норма розглядається як різновид цінності (соціологи виділяють «цінності-норми»). Але норма є формалізованим регулятором поведінки людей, який вони одержують ззовні: з традиції, морального кодексу, релігійних настанов, мовних правил, етикету, юридичного закону тощо. Люди мусять підкорятися такій нормі навіть, якщо не розуміють її смислу, доцільності, відповідності власним інтересам. Цінність, навпаки, – це внутрішній, емоційно сприйнятий і засвоєний особистістю орієнтир її поведінки. Саме тому цінність виступає як власна духовна інтенція, а не надособистісний, відчужений регулятор поведінки [5, с.14].

Емоційність ціннісного ставлення призводить до потреби усвідомлення своїх ціннісних позицій, глибинних мотивів своєї поведінки, до спроби змінити власну ієрархію цінностей, якщо виявиться, що вона не задовольняє – або перестала задовольняти – свідомі установки поведінки особистості.

Внутрішній діалог особистості майбутніх фахівців авіації схожий на оцінку поведінки інших людей і виступає вже не діалогом суб'єкта й об'єкта, а внутрішньо особистісним спілкуванням, в процесі якого і усвідомлюється система цінностей цілісної особистості.

Цінності – деякі ідеальні цілі суспільства, соціальних груп чи особистості. Цінності задають напрям діям і помислам людей, служать зразками для оцінки та порівняння бажаного і дійсного. Цінності розглядаються як один із елементів «соціальної складової» процесу соціального пізнання [26].

Поруч із поняттям «цінність» існує ряд схожих понять, це — соціальні чи особистісні цінності, і навіть ціннісні орієнтації.

Ціннісні орієнтації – система фіксованих установок, що характеризується вибіркоким ставленням особистості до цінностей. Ціннісні орієнтації особистості притаманні усвідомленість, стійкість, позитивна емоційна забарвленість.

Цінності можна розглянути як елементи когнітивної структури особистості, так і елементи її мотиваційно-потребнісної сфери, тобто цінності виконують подвійну функцію, що зумовлено двоїстим характером системи цінностей, що визначається одночасно індивідуальним та соціальним досвідом. Таке «подвійне» становище і функціонування цінностей можна пояснити також їх смисловою природою.

Складна ієрархічна будова системи цінностей загалом визначається різноманіттям суспільних умов розвитку та життєдіяльності особистості. Критерії ранжирування ціннісних орієнтацій особистістю неоднозначні – їх перевага може бути зумовлена як його уявленнями про їхню абсолютну значущість для суспільства, так і їх суб'єктивну актуальну важливість для самого індивіда.

Цінності розглядаються як уявлення про цілі, які є основними керівними принципами в житті людини. Вони являють собою деякі критерії вибору та оцінки студентом своїх дій, а також оцінки інших та подій. Цінності виступають як критерії, за якими майбутній фахівець авіації будує своє ставлення до світу, включаючи ставлення до самого себе (самовідношення).

Орієнтуючись у широкому спектрі соціальних цінностей, особистість обирає ті, які найтісніше пов'язані з його домінуючими потребами. Предмети цих потреб, усвідомленими особистістю, стають її провідними життєвими цінностями. Вибіркова спрямованість ці цінності відбиваються в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтації не мають тієї визначеності, яка властива сформованим належним чином цілям і планам. Завдяки цьому вони виконують гнучкішу регулятивну функцію. Їх предмет – певна сфера життєдіяльності майбутніх фахівців авіації, лінія поведінки, розрахована на період, який заздалегідь важко встановити для безпосередньої реалізації очікувань, відповідних ієрархії цінностей, що склалася. У цьому слід особливо відзначити, що індивідуальні ціннісні орієнтації грають роль механізму, що підвищує «фрустраційну толерантність» особистості майбутніх фахівців авіації, оскільки, якщо життєві цілі й плани не реалізуються, наявність ціннісних регуляторів забезпечує стійкість особистості момент «кризи нереалізованості».

Проблематика ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців авіації вимагає свого істотного переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, що передбачають одночасну самореалізацію особистості в різних локусах культурного простору, що підкоряються різним культурним нормам і задаються, відповідно, різними цінностями, які далеко не завжди узгоджуються між собою. Отже, ключ до розуміння ціннісних орієнтацій слід шукати не у суб'єкт-об'єктних, а інтерсуб'єктивних відносинах особистості майбутніх фахівців авіації.

Для організації дослідно-експериментальної роботи сформували дві групи студентів-майбутніх фахівців авіації – експериментальну та контрольну. До експериментальної групи увійшли студенти, які брали активну участь у розвитку

громадянської культури особистості, до контрольної – студенти, які такої активності не демонстрували. Діагностичний зріз 2024 р. проведено зі студентами вибіркової сукупності 2022 р.

Таблиця 3.1.1

Узагальнене значення індексів громадянської культури групи майбутніх фахівців авіації, які інтенсивно розвивають і які не розвивають ціннісні орієнтації особистості (в абс. вел.), станом на грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які активно розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н = 23 особи)	Майбутні фахівці авіації, які активно не розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н = 23 особи)
4,18	2,77

Подані в таблиці 3.1.1 дані засвідчують, що активна участь студентів – майбутніх фахівців авіації в розвитку ціннісних орієнтацій особистості є ефективною умовою формування їхньої громадянської культури.

Показники цієї залежності ми спостерігали за допомогою даних частотних розподілів студентів за значеннями індексу громадянської культури та її критеріїв.

Значення рівня громадянської культури студентів ми фіксували числовими індексами, що дозволило здійснити порівняльний аналіз їх змінюваності.

Числове узагальнене значення індексу громадянської культури групи студентів-майбутніх фахівців авіації, які активно розвивають ціннісні орієнтації особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти, становить 4,18, а тих студентів, які менш інтенсивно розвивають ціннісні орієнтації особистості, – 2,77. Для експериментальної групи студентів це значення потрапляє в числовий інтервал на шкалі вимірювань 4,1–4,51 (оптимальний та зрілий рівні), а для контрольної – 2,51–3,0. (переважно – базовий рівень) (Таблиці 3.1.2 — 3.1.4).

Таблиця 3.1.2

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу професійної самореалізації особистості (Іпс) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз	1	7	3	4	5	3			
	2 зріз		1	3	2	4	9	3	1	
Студенти, які не розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз	2	8	3	5	4	1			
	2 зріз		1	5	3	9	2	1	2	
Шкала інтервалів (Іс)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Будемо розглядати, як взаємодіють між собою педагогічні умови та критерії формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Так, для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної самореалізації також потрапляє у проміжок – 4,0 – 4,51, а студентів контрольної групи – 3,0 – 3,51.

З погляду вивчення засобів інтенсивного розвитку ціннісних орієнтацій особистості майбутніх фахівців авіації найбільш значущими є внутрішньо особистісні зміни, які невіддільно впливають на їхні процеси розвитку ціннісних орієнтацій.

Уважаємо, що сутністю розвитку ціннісних орієнтацій студентів в процесі формування громадянської культури є критерій професійна самореалізація, оскільки ціннісні орієнтації пов'язані з потребою бути значущим, незалежним, відстояти особисту гідність, «проявити» себе та стати предметом уваги інших; набутти впевненості, мати чітко визначені особистісні життєві та професійні орієнтири та досягати їх.

Необхідність саморозуміння, самоактуалізації, самореалізації та інших явищ збільшується при розширенні знань студента про світ та самого себе, а також розвитком суб'єктивних можливостей та ускладненням завдань щодо світу та кар'єри.

Самовизначення особистості тісно пов'язане з самореалізацією, самоствердженням, самоактуалізацією, самоусвідомленням особистості, самоставленням, соціальною ідентичністю, самопроєктуванням, та життєвим спрямуванням, внутрішньо особистісними конфліктами та кризами ідентичності.

Принцип саморозвитку показує пріоритет «майбутнього» над «минулим», пояснюючи причинно-наслідкові зв'язки системних явищ: причини поведінки системи знаходяться в «майбутньому», «минуле» відіграє роль передумов, які лише надають конкретності часовій еволюції цільової причини.

Самореалізація – це двобічний процес: з одного боку, особистість у процесі самореалізації вдосконалюється, а з іншого боку, впливає на навколишнє середовище, змінюючи його та удосконалюючи суспільство. Дослідники приписують до основних сфер самореалізації особистості професійну сферу та сферу особистого життя.

Виходячи з цього, вони відрізняють два види самореалізації: особистісну та професійну [28].

Професійна самореалізація майбутніх фахівців авіації – це складний організований та багатоетапний процес поступової трансформації професійного потенційного на реальне, що відбувається протягом усього життя особистості. Найважливіші особисті фактори, що впливають на професійну самореалізацію, такі: самоефективність, яка виявляється в умінні досягати успіху у взаємодії з людьми;

гнучкість поведінки, що забезпечується ефективною міжособистісною та професійною взаємодією; незадоволення пов'язане з власною діяльністю, що стимулює розвиток професійного зростання.

Досягаючи професійної самореалізації особистість має змогу максимально проявити себе у професійній діяльності як висококваліфікований фахівець, який здатний вирішувати професійні проблеми. Встановлено, що на цій основі можлива реалізація особистістю таких її характеристик як: самостійність, активність, незалежність, діяльність та відповідальність.

Професійна самореалізація майбутнього фахівця в контексті формування його акмеологічної компетентності стимулюється постійним самовдосконаленням з метою розкриття його педагогічного потенціалу на теоретичному, практичному та науково-дослідному рівнях. Використання відповідних методик, методів, форм та інструментів дозволяє значно підвищити рівень саморозвитку майбутнього фахівця.

Тому формування громадянської культури фахівців авіації до самовдосконалення себе може здійснюватися шляхом формування освітніх концептуальних засад, засвоєння найважливіших морально-етичних категорій, а також культурних та наукових платформ основних понять професійного вдосконалення тощо.

Майбутні фахівці мають можливість звикнути до розуміння природи ризиків у своїй професії, щоб спрямувати свої зусилля на мотивацію почуття постійного вдосконалення професійного «Я» [34, с.73].

Отже, самореалізація особистості передбачає свідоме визначення мети самореалізації, визначення індивідуально значущих складників у структурі надіндивідуальних цілей, для досягнення яких докладаються зусилля багатьох людей на рівні соціальних груп та спільнот. Основні етапи цілепокладання можуть бути такі: формування самосвідомості, самопізнання, самовизначення, самоідентифікація та самооцінка. Варто також вказати на циклічність цих етапів, тобто здійснення самооцінки передбачає трансформацію першого (формування самосвідомості), що є початком наступного циклу самореалізації на якісно новому рівні. А основним

фактором завершення кожного етапу є явище виявлення індивідуальної свободи у ньому, в іншому разі відбувається вплив на цілісність самореалізації взагалі [48, 88].

Отже, самореалізація майбутніх фахівців авіації має місце лише тоді, коли цілі діяльності свідомо визначає сам суб'єкт, і це стає внутрішньою умовою яка спрямовує особистість на здійснення своєї життєвої мети. У той же час вчені зазначають, що «соціально зріла особистість не просто свідомо ставить і вибудовує в єдину лінію свої життєві цілі, вона бере на себе відповідальність за їх реалізацію» [50, с.189]. Самореалізація розпочинається із соціального самовизначення і триває до кінця життя особистості. Основними моментами самореалізації особистості студента є усвідомлення свого образу «Я», пошук та вибір ідеалів, цінностей тощо.

Основними механізмами процесу становлення і розвитку професійної суб'єктності майбутніх фахівців авіації є: ідентифікація з навчально-професійним товариством на молодших курсах та професійною спільнотою на старших курсах; рефлексія та самопізнання; інтеріоризація змісту професійної освіти в межах освітньої програми, методу експлуатації, відносин, професійної цінності; ззовні – використання знань, способів діяльності, взаємин, професійних цінностей; екстеріоризації – застосуванням отриманих знань в квазіпрофесійній діяльності, взаєминах з іншими. Все це проблеми особистісно-професійного становлення і розвитку майбутнього фахівця авіації на кожній стадії, забезпечення його саморозвитку, самодетермінації та самореалізації в освітньому процесі, в умовах суспільно-корисної діяльності, самотійної професійної діяльності.

Основним джерелом професійного розвитку на початкових етапах професійного становлення є рівень особистого розвитку студента. У процесі навчання співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру певної цілісності. Професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним та визначає його. У процесі професійного становлення відповідальність є головним фактором формування професійного та життєвого шляху особистості. Формування відповідальності пов'язане зі свободою прийняття рішень особистістю у процесі життя.

У процесі оволодіння професією майбутніми авіафахівцями професійна самореалізація вважається процесом, який здійснюється у результаті аналізу внутрішніх ресурсів особистості, здібностей майбутнього фахівця та їх порівняння з вимогами професії в контексті активного формування громадянської культури. Саме в цій площині людина починає діяти як суб'єкт виховних впливів.

Таблиця 3.1.3

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу професійної позиції особистості (Іпп) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз	4	9	6	3	1			-	
	2 зріз	-		2	3	5	10	1	2	
Студенти, які не розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз	11	2	4	3	1	2		-	
	2 зріз		1	4	8	5	2	3		
Шкала інтервалів (Іс)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної позиції потрапляє у проміжок – 3,5 - 4,01. Усереднено – оптимальний рівень, а студентів контрольної групи – 2,5 – 3,01 (базовий рівень).

Професіоналізм формується як принцип, що рівною мірою відноситься як до рівня спеціальних знань (умінь, навичок), так і до рівня культурності, моральності.

Зріла професійна позиція особистості включає розуміння необхідності постійного особистісного та професійного зростання для того, щоб відповідати запитам часу і сумлінно виконувати соціальне замовлення на фахівця.

Професійна позиція майбутніх фахівців авіації виступає в якості найважливішої категорії, що відображає суть процесу професіоналізації майбутнього фахівця авіації, дозволяючи йому не пристосовуватися до мінливих умов навколишньої дійсності, а змінювати ці умови, впливати на ситуацію з метою реалізації своїх особистісних, професійних якостей, творчого потенціалу.

Розуміння «позиції» через відносини особистості посилює її суб'єктний характер, оскільки відносини особистості розкривають як об'єктивний зв'язок особистості з її оточенням, а, передусім, її суб'єктивну позицію у тому оточенні як і становить ядро особистості.

Професійна позиція містить точку зору, ставлення до призначення своєї професії та дії, поведінку, обумовлену ними; являє собою систему інтелектуальних, вольових та емоційно оціночних відносин до світу, професійної дійсності та діяльності.

Професійна позиція майбутніх фахівців авіації – це інтегративна характеристика, що виражає особистістю значущу систему теоретичних та методологічних знань, ціннісних орієнтацій, що визначає рефлексивно-особистісні способи професійної діяльності, її творчий розвиток; що включає когнітивний, афективний, поведінковий та творчий компоненти, що характеризуються чотирма основними рівнями розвитку (об'єктивним, суб'єктивним).

Професійна позиція є складною поліструктурною освітою, що має свою відносно фіксовану структуру. Чітко сформована професійна позиція повинна уособлювати собою одночасну стабільність за спрямованістю та гнучкістю.

Професійна позиція виявляється у самосвідомості особистості майбутніх фахівців авіації досягнутого їй рівня ідентичності з професійною групою. Саме

професійною позицією задаються необхідні для професійної діяльності. У їх ряді – і установки на систему професійних відносин, зумовлені мірою ідентичності, відповідності його професійних уявлень тим уявленням, які акумульовані у професійній свідомості групи.

Рівень професіоналізму, необхідний на сучасному ринку праці, вимагає від фахівця такої підготовки, в якій він обов'язково є суб'єктом освітнього процесу, що чітко усвідомлює завдання, цілі тощо своєї праці, зацікавленою у наданні якісної освіти, усвідомлено обравши цю професію, майбутні фахівці авіації прагнуть досягти вершин професіоналізму, бути готовими і здатними займатися самовдосконаленням. Досягненню цього, на наш погляд, сприятиме професійна позиція як детермінанта громадянської культури, яка орієнтує особистість на професійно-творчий саморозвиток, громадянську свідомість та самореалізацію.

Таблиця 3.1.4

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу відповідальності особистості (Ів) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз			1	4	3	6	4	5	
	2 зріз		-			2	4	6	11	
Студенти, які активно не розвивають ціннісні орієнтації особистості (Н=23 особи)	1 зріз		3	4	7	3	2	4		
	2 зріз		1	2	3	4	5	6	2	
Шкала інтервалів (Ід)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

У студентів-майбутніх фахівців авіації експериментальної групи числове значення індексу відповідальності потрапляє у проміжок – 4,51 – 5,0 (переважно –

зрілий рівень), а студентів контрольної групи – 4,0 – 4,51 (переважно-оптимальний рівень).

Забезпечення результативності і якості своєї діяльності, які беззаперечно повинні характеризувати сучасного фахівця авіації, реальні лише в умовах, коли він ще на етапі професійної підготовки виступає цілеспрямованою особистістю, чітко усвідомлює завдання, що стоять перед ним, і має достатньо волі, щоб активізуватися для їх виконання. Така комплексна якість, детермінована відповідальністю, може розглядатися як здатність до продуктивного самоменеджменту у освітній та професійній діяльності.

З морального погляду відповідальна особа користується вміннями діяти у межах прийнятих нормативів у ситуаціях, які спонукають студентів здійснювати вчинки, з етичного погляду. Відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями людського суспільства, як турбота, кохання, повага.

Відповідальність розглядають як основу того, що особистість усвідомлює свої вчинки за логікою подій, передбачає їх наслідки та вплив на саму себе та інших людей, приймає рішення, запобігає негативним результатам як для неї самої, так і для інших. Почуття відповідальності може виступати у двох формах: позитивної, що проявляється почуттям власної гідності, реального впливу на події, що відбуваються, поважного ставлення до оточуючих та негативної, для якої характерні тривожність, невпевненість у собі, своїх знаннях і вміннях, побоювання зіпсувати справу.

Негативна форма неодноразово спостерігається у студентів, що мають яскраво виражені риси меланхолійного темпераменту, і, хоча зазвичай вони дуже прагнуть бути у своїй справі бездоганними, але саме ці риси перешкоджають доречному самовираженню, зменшують продуктивну активність, заважають брати участь у діяльності, яка може бути критично оцінена. Вони напрацьовують здатність до успішних практичних дій, навіть володіючи при цьому достатніми теоретичними знаннями.

Відповідальність сприяє свободі вибору, здатності самостійно приймати рішення. Існують різні способи розвитку у студентів відповідальності. Це насамперед самоконтроль і робота над собою. Уважне ставлення до себе, своїх слів, обіцянок і вчинків допомагають людині стати більш відповідальною.

Головне бути цілеспрямованою особистістю, оскільки робота над собою – процес тривалий. Отже, внаслідок внутрішньої роботи формується самостійна, ініціативна, надійна особистість.

Для аналізу видів діяльності, які активно розвивають педагогічні умови формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації ми здійснюємо ранговий аналіз змісту індикаторів кожного із критеріїв.

Таблиця 3.1.5

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної самореалізації майбутніх фахівців авіації, які активно розвивають та не розвивають ціннісні орієнтації, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної самореалізації									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності і особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариському подоланню соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації (N=23 особи)	5	10	2	4	3	8	1	7	9	6

Студенти, які активно не розвивають ціннісні орієнтації (N=23 особи)	5	3	2	1	8	6	10	4	7	9
---	---	---	---	---	---	---	----	---	---	---

Так, у студентів, які утворюють експериментальну групу на першому ранговому місці розташований індикатор-вид діяльності «Здійснення самоорганізованої діяльності». Цей вид діяльності є актуальним для студентів, які активно розвивають ціннісні орієнтації, оскільки прийняти рішення (визначитися), як самостверджуватися, тобто, яку вчинкову дію зробити. Вчинкова дія не є одномоментним і одноякісним актом, але передбачає, принаймні, два етапи: підготовчий (психологічне моделювання акції вчинку та її наслідків) та власне вчинок. Людина, яка планує, не «вчинок», а конкретне перетворення, щоб досягти конкретної мети, задоволення потреби тощо. Адже кожна людина є творцем власної історії, тобто кожна людина самостворюється.

Під впливом актуальних потреб та життєвого досвіду виникає або не виникає потреба в самоствердженні, русі вперед. Звідси, потреби стають опосередкованими, усвідомленими, виникає розумінням власних обмежень та зовнішніх перешкод на шляху до самоствердження, і особистість робить вибір, приймає рішення щодо продовження розвитку. Від цього рішення залежить подальший життєвий вибір особистості. На цій основі виникає потреба в самостійних діях, що реалізуються за допомогою самоорганізації особистості.

В людини виникає бажання стати господарем внутрішніх спонукань, коли реалізація життєвих навичок починає інтерпретуватися як шлях до себе, до своєї справжньої природи.

Людина, яка більше не хоче і більше не зможе займати пасивну позицію і залишатися в цьому житті аморфною. Які б причини не впливає на самоорганізований вибір особистості, головною є внутрішня готовність до змін, внутрішні ресурси, що складаються зі ступеня дисгармонійності життєвого світу. досвіду подолання складних життєвих ситуацій, віку людини, стану здоров'я та багатьох інших факторів. Перш за

все, необхідно мати внутрішню готовність формувати у собі здатність бути самостійним у житті у всіх його проявах.

Тому, самостійність особистості – здатність до незалежних дій на основі самостійного мислення, вираження волі, що супроводжується соціальною активністю особистості, потребою змін обставин життя, за допомогою комунікації та діяльності. Самостійність складається з двох частин взаємопов'язаних і зумовлених сторін: суб'єктивної (мотивація, спонукання, наполегливість, воля) та об'єктивної (соціальний досвід, системні знання).

Самоорганізація як психологічне явище включає: мотивацію, цілепокладання та самодисципліну. Основними цілями самоорганізованої діяльності студента є процес перетворення хаотичних відносин у високоорганізовані системні характеристики без інших зайвих примусів. Саме в цьому контексті ми розглядаємо самоорганізацію студента як рису його особистості, що утворюється на основі загальних та спеціальних здібностей.

На останньому ранговому місці розташований вид діяльності «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод». В процесі професійної підготовки студенти зіштовхуються із значною кількістю різноманітних ситуацій. Одна із таких, це різні соціально-професійні перешкоди на шляху досягнення визначеної мети. В основі таких перешкод є криза ідентичності та криза «Я-концепції». Вони часто призводять до виникнення комплексів у цей віковий період. Це відбувається через наслідки цієї кризи, що відчувається як внутрішньоособистісний конфлікт, відповідно здійснюється потужний вплив на підсвідомість. Саме це, найбільшою мірою викликає неправильну самооцінку, почуття незадоволеності собою, найближчим оточенням, суспільством, почуттям страху, тривоги, почуттям провини. Ці психічні стани та негативні властивості виступають як умови психологічних бар'єрів студента в певних ситуаціях.

Психологічна готовність передбачає усвідомлене бажання до систематичного та організованого навчання, що є показником соціальної зрілості; поява внутрішніх

протирич, що формують мотивацію до пізнавальної діяльності. Таким чином, дане поняття включає мотиваційну, розумову та емоційно-вольову готовність особистості до освіти.

Професійна діяльність – одна з основних цінностей людства. Вона співвідноситься із особистісною професійною самореалізацією загалом. У самореалізації виявляється бажання особистості до розкриття її потенційних можливостей, її самоактуалізації. Але в середовищі постійних змін усіх напрямків життєдіяльності особистості, зміст самореалізації невіддільний від її соціальної спрямованості. Отже, реалізація нових освітніх та професійних досягнень особистості тісно пов'язана з самореалізацією, якої не можна досягти без сформованого явища, соціально-професійної мобільності як характеристики кожної активної особистості так і інших особливих характеристик.

У студентів контрольної групи перше рангове місце займає вид діяльності «Фахові досягнення та їх коригування». Визначення образу «Я» із образом «професіонала» є результатом особистісного прийняття своєї майбутньої професії студентом. Критеріями особистісного прийняття професії можуть бути процесуальні, та результативні характеристики професійної самореалізації особистості. Професійна самореалізація особистості простежується у професійному циклі, який розпочинається з розмірковувань про професійне майбутнє, що призводить до вибору професії, продовжується у професійному становленні майбутнього фахівця і закінчується закінченням професійної діяльності.

Ми можемо зазначити, що в процесі професійного розвитку особистості проблема самореалізації є значущою та актуальною в контексті сучасної акмеології. Незважаючи на те, що сучасне наукове поле акмеології суттєво поширилося на вікові особливості розвитку особистості, питання професійного розвитку, саморозвитку та самоактуалізації особистості в період навчання в закладі вищої освіти у концепції нових тенденцій в освіті, є майже не дослідженою. Ціннісні орієнтації як змістовний

компонент самореалізації є центральною функцією регулювання самопізнання (пізнання своїх цілей, бажань та дій) та зумовлюють їх виконання.

З точки зору професійної підготовки та розвитку, професійна самореалізація досліджується як тривалий процес, який проходить протягом усього професійного шляху особистості. Відповідно до цього підходу, як зміст професійної самореалізації розглядають вибір конкретної професії чи вибір рівня підготовки, професійної сфери; самореалізацію та самовдосконалення особистості у суспільстві, праці та трудовому середовищі; набуття професійної ідентичності; виокремлення та перегляд критеріїв, норм для самооцінки відповідно до етапу розвитку. Результат професійної самореалізації з точки зору представників цього підходу може змінюватися залежно від етапу професійного розвитку.

Останнє рангове місце індикатор «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань». Ініціативність – риса особистості, що характеризується здатністю і схильністю до самостійних, активних дій; позитивна якість особистості, що виявляється як внутрішнє спонукання і здатність почати нову справу, зробити перший крок, самостійно прийняти рішення при виникненні особистих або суспільних проблем.

Тому одним із головних із завдань в процесі професійної підготовки є підвищення активності особистості та введення її в різні заходи.

На нашу думку, ініціатива є формою прояву активності, яка випереджає зовнішній запит, результатом чого є реалізація та об'єктивізація «внутрішнього» у зовнішньому соціальному просторі. Ініціатива є актом прояву внутрішньо зумовленої активності. Виявленню ініціативи передують певне внутрішнє прагнення, яке виникає після співвідношення зовнішніх обставини та особистісних можливостей.

Таблиця 3.1.6

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної позиції майбутніх фахівців авіації, які активно розвивають та не розвивають ціннісні орієнтації, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної позиції									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідалості особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариським подоланням соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації (Н=23 особи)	5	10	2	4	3	8	1	7	9	6
Студенти, які активно не розвивають ціннісні орієнтації (Н=23 особи)	5	3	2	1	8	6	10	4	7	9

З поміж індикаторів професійної позиції майбутніх фахівців авіації перше рангове місце займає вид діяльності «Участь у різних заходах щодо громадської активності». Громадська активність заснована на свідомому бажанні особистості брати участь у суспільному житті. Громадська активність особистості розглядається як вияв її

діяльнісної природи і уособлює собою ініціативний вплив особистості на навколишнє середовище, на інших та на себе.

Із громадською активністю часто ототожнюють «громадянську активність», яка виступає у контексті діяльності особистості, як громадянина певної держави, громадська ж активність виступає у контексті діяльності особи, як представника певного простору (середовища). Складність чіткого розмежування цих понять, полягає у тому, що часто середовище та суспільство продукують тотожні запити на відповідну діяльність зі сторони особи. Крім того, громадську активність іноді називають «активною громадською позицією», хоча цей термін містить інший зміст. На нашу думку, найкраще пояснюється термін «громадська позиція» так, поняття «громадська позиція» можна коротко визначити як чітко виражений, відносно встановлений, визначений характер оціночних суджень особистості про навколишню дійсність, певні об'єкти, спосіб поведінки в певній ситуації при характерній мотивації її, спрямованість діяльності, заснованої на цілісних відносинах. Іншими словами, «громадська позиція» – це узагальнений термін, що пояснює світоглядні особливості особистості світу у взаємодії із суспільством.

Громадська активність відображає рівень громадянської культури суспільства та певною мірою визначається ним. У той же час рівень індивідуальної громадської активності визначає рівень розвитку суспільної громадської активності. Це взаємопов'язані явища, де особистість, проявляючи громадську активність, підвищує її суспільний рівень, що в свою чергу зумовлює прояви громадської активності інших людей. Громадська активність заснована на свідомому бажанні людини брати участь у суспільному житті.

Студентська молодь, зосереджуючись на присвоєнні соціокультурних, громадських цінностей, відшукує своє місце в навколишньому світі, взаємодіють з іншими. Вона тонко сприймає усі відмінності та недоліки у діяльності, поведінці конкретних людей та суспільних організацій, з молодіжним максималізмом,

захоплюється прикладами прийняття окремими людьми складних вольових рішень, здійсненням ними вчинків у складних життєвих ситуаціях.

У цей період вперше впроваджуються зусилля щодо реалізації подібних прикладів життєвої стратегії, щоб на основі цих прикладів зробити щось власне, важливіше побаченого й почутого. Таким чином, молода людина отримує цінний психологічний досвід взаємодії з іншими, що створює його суб'єктивний механізм самореалізації як цілеспрямованого застосування способів суб'єктивної активності, з одного боку, та оволодіння критеріями їх застосування в процесі самореалізації – з іншого.

На останньому місці – вид діяльності «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання». Професійно значущі характеристики – це комплекс логічних та діалектично пов'язаних між собою взаємних індивідуально-особистісних рис і здібностей, що зумовлюють одна одну, актуалізованих на рівні професійних завдань, поведінки та в процесі соціалізації особистості та сприяють успішності професійної діяльності.

Про професійно значущі якості можна говорити, досліджуючи окремі риси особистості на найвищому рівні – акмеологічному. Акмеологічний підхід у процесі формування професійно значущих характеристик особистості є визначальним як соціально-педагогічний конструкт та у побудові індивідуальної траєкторії розвитку кожної особистості, орієнтує її на досягненнях найкращих результатів в життєвій чи у професійній самореалізації.

Слід зазначити, що здібності особистості завжди виступають в конкретній взаємодії, утворюючи своєрідний ансамбль творчих її можливостей. Здібності не тільки співіснують між собою та незалежно одна від одної. Кожна здібність змінюється, отримуючи різний якісний характер залежно від наявності та рівня розвитку різних їх компонентів.

Тому, поняття «професійно значущі якості» так чи інакше, спочатку, пов'язані з поняттям «здібності». А поняття «здібності» пов'язане з поняттям «цілісної структури

особистості». Загалом, здібності здебільшого розглядають як деякий комплекс органічно пов'язаних елементів, які створюють умови для успішного входження кожної особистості до соціокультурного простору.

Перше рангове місце у студентів контрольної групи займає вид діяльності «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод». Відчуття постійного невдоволення собою, пошук нових форм та способів самореалізації в навчально-професійній діяльності особистості, безумовно, призводить до конфлікту з реальністю, створювати конфлікт із собою. Переживання кризи спричиняє реструктуризацію психологічної структури особистості, зміну соціально-професійної спрямованості. Створюючи психічну напруженість, кризи стимулюють професійний розвиток особистості.

Переживаючи кризу, особистість, як правило, досягає більш високого рівня професійного розвитку. Людина, яка перебуває в постійному пошуку нових способів виконання діяльності, покращення своїх знань, ті, хто прагне реалізувати себе в роботі, швидше успішно подолає кризу. Деструктивним виходом з кризи є пошук реалізації себе поза професійною діяльністю (у повсякденному житті, розвагах тощо), а також поява небажаних характеристик особистості.

Особистості з високою мотивацією, як правило, демонструють значні добровільні зусилля у досягненні професійного потенціалу (включаючи навчання) та отримують значних результатів. Так, будь-яка особистість з відповідною мотивацією до праці схильна сумлінно і наполегливо працювати, і, як правило, досягти більш помітного успіху у своїй діяльності порівняно зі своїми партнерами з низькою мотивацією. Для особистісної професійної самореалізації характерним є самоцінність, саморозкриття, раціональне використання потенціалу індивідуального буття. Зміст професійної самореалізації має етапи особистісного становлення в обраній професії, професійне зростання і розвиток професійної компетентності, професійний інтелектуальний досвід. Про високий рівень самореалізації особистості свідчить її особистісна зрілість. Її характеристики проявляються на рівні самосвідомості і

розкриваються в процесі самоуправління та саморегуляції поведінки у професійній діяльності.

Самореалізація особистості є важливим показником її життєдіяльності, особливо в професійній сфері – одній з головних сфер людської життєдіяльності. Основним атрибутом самореалізації є саморозвиток особистості як прояв суб'єктної активності в будь-якій діяльності. У зв'язку з цим важливо розрізняти самореалізацію, її якісний рівень як показник продуктивності життєвого шляху успішності у професійній діяльності.

Останнє рангове місце – «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій». Ціннісна орієнтація не є формальним обов'язком, дотриманням один раз і назавжди прийнятих правил. Вони забезпечують здатність особистості в процесі життєдіяльності бачити, визначати, висувати проблеми, вчасно їх усвідомлювати та приймати відповідні рішення. Ціннісні орієнтації особистості не тільки передбачають реалізацію певних дій, але й прогнозування можливих вчинків та їх наслідків.

Немає сумнівів, цінності особистості сучасного студента є його соціальними орієнтирами, оскільки вони виконують певні функції в житті суспільства, включаючи підтримку сенсу життя. У соціальних відносинах студенти беруть участь, в основному не як представниками соціальних груп, до яких належать батьки чи представники обраної ними професії, а як член окремої соціально-демографічної групи з чіткою субкультурою, особливими етичними, політичними та економічними інтересами. В студентському середовищі молоді особистості набувають риси нової соціальної групи, щоб мати характеристики нової соціальної групи – виробничої інтелігенції. Ця група характеризується більш високим рівнем інтелекту та громадської культури, вона має більш складні запити, іншу ціннісну шкалу, особливий рівень домагань.

Таблиця 3.1.7

Ранговий аналіз змісту індикаторів відповідальності майбутніх фахівців авіації, які активно розвивають та не розвивають ціннісні орієнтації, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори відповідальності									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізації діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариським подоланням соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Студенти, які активно розвивають ціннісні орієнтації (N=23 особи)	5	10	2	4	3	8	1	7	9	6
Студенти, які активно не розвивають ціннісні орієнтації (N=23 особи)	5	3	2	1	8	6	10	4	7	9

Для рангового аналізу змісту індикаторів відповідальності майбутніх фахівців авіації, перше місце у студентів експериментальної групи займає вид діяльності «Виявлення відповідальності особистості». Особливе значення проблема відповідальності має студентської молоді, оскільки юність – це період вибору життєвих цінностей, формування внутрішньої позиції стосовно себе, іншим людям, до світу,

моральним цінностям. Від розвитку та вдосконалення почуття відповідальності залежить розвиток та існування всього суспільства в цілому. Розкрито психологічні та педагогічні механізми формування у молоді відповідальності, яка розглядається як особливий мотив людських вчинків, як принцип регулювання поведінки людини. Поняття відповідальності студента в процесі навчання обговорюється дослідниками, як правило, у двох ракурсах: щодо виконання ним своїх обов'язків та наслідків, які тягне за собою їх невиконання, а також за системою особистісних якостей, що забезпечують виконання цих обов'язків.

У першому ракурсі відповідальність розглядається як забезпечення суспільно-корисної самореалізації, що передбачає внутрішнє прийняття і стабільне дотримання нормотворчих приписів поведінки у тих чи інших ситуаціях. У другому – вона постає як сукупність саморегулятивних чинників, яка зумовлює розуміння і дотримання людиною певної повинності, обов'язки, що фактично забезпечує особистісну підставу не суперечливої за актуальними нормами та приписами поведінки.

Обов'язки людини стосуються не лише її самої, а й інших людей. У цьому полягає сутність відповідальності. Людина діє з урахуванням глибокого усвідомлення прийнятої чи самостійно поставленої собі мети. Для зрілої особистості соціальні вимоги та моральні розпорядження є внутрішніми регуляторами діяльності та поведінки, вона готова свідомо відповідати за ці види активності. Відповідальність відрізняється від переконаності як вираз моральності та основи дій. Етика переконання – це абсолютна етика самовідданої спрямованості до досконалості. Її прихильники стурбовані високістю цілей – і не беруться відповідати за характер результатів своїх зусиль. В етиці відповідальності світ приймається з усіма його недоліками, тому її прихильники приділяють особливу увагу засобам реалізації цілей та повною мірою готові відповідати за наслідки своїх дій, які мали б передбачати. Практичний характер, орієнтація на об'єктивні результати визначають виняткову актуальність етики відповідальності у межах суспільної та цивільної діяльності.

Останнє місце – «Участь у різних заходах щодо громадської активності». Поінформованість про громадський обов'язок, бажання приносити користь іншим та суспільству взагалі не займають належного місця в мотивах поведінки молоді, по-перше, вона шукає власний інтерес, що зумовлено відсутністю у них сформованої активної громадської позиції. Активна громадська позиція в сучасних студентів в основному відсутня, через відсутність громадянського виховання, це пов'язано з конфліктом інтересів молоді та можливостями, які надає їй суспільство.

Оскільки студенти постійно знаходяться в освітньому середовищі, в оточенні інших людей, то важливим для виявлення громадської думки, яка функціонує через пропозиції особистості, цінностей та правил поведінки в суспільстві, заохочуючи студентів координувати власні бажання із загальноприйнятими нормами та цінностями.

Також, важливим зовнішнім фактором щодо формування громадянської позиції особистості є засоби масової інформації, оскільки в них висвітлюються політичні та соціально-економічні події, сприяючи обізнаності студентів з процесами, не включеними до сфери особистих інтересів. В даний час спостерігається, що деякі студенти свідомо обирають активну громадську позицію через навчання, членство в громадських організаціях, участь у соціальному та політичному житті, волонтерство, що стимулює розвиток громадського та культурного процесу в суспільстві.

Формальне ставлення до питань громадянської культури в освітньому процесі та позааудиторній роботі студентів зменшує роль освіти у формуванні гармонійної особистості свідомого громадянина, який вирізняється високим рівнем вияву громадянської культури. Поінформованість про важливість громадянської культури в громадянському вихованні студентів, пов'язані з актуалізацією в процесі навчання і виховання соціокультурного досвіду, їх громадянських позицій дозволяє здійснювати освітні дії, залученням до професійної підготовки широкого спектру духовних цінностей, розкриттям їх багатоаспектного змісту.

У студентів контрольної групи перше місце – «Виконання функціональних обов'язків». Основою позитивного ставлення студента до функціональних обов'язків є

його ставлення до освітньої складової професійної підготовки. Професійна спрямованість особистості передбачає розуміння і внутрішнє прийняття нею цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів. Усі ці ознаки і компоненти професійної спрямованості виступають показниками рівня її сформованості в студентів. Професійна спрямованість особистості передбачає розуміння та внутрішнє прийняття нею цілей та завдань професійної діяльності, а також гармонійних із нею інтересів, настанов, переконань та поглядів. Усі ці функції та компоненти професійної спрямованості є показниками рівня її сформованості у студентів. Професійна спрямованість характеризується стабільністю (нестійкістю), домінуванням соціальних або вузько особистісних мотивів, далекою чи близькою перспективою життєдіяльності.

Студенти, які виявляють активну участь у виконанні функціональних обов'язків характеризуються також деякими відмінностями у джерелах тривожності студентів, що пов'язані з індексом особистої оцінки їх компетентності, а також мотивацією навчальних заходів студентів, які зумовлюється сформованими особистісними особливостями та особистою значущістю діяльності.

Студенти, які навчаються в академічній групі, є більш сприйнятливими та певною мірою емоційно вразливими, вони характеризуються реактивною та особистісною тривожністю, низькою самооцінкою, слабким рівнем самоконтролю, низькою соціальною звичкою, поблажливим ставленням, завищеними очікуваннями уявлень про свої можливості.

Серед професійних здібностей, якими оволодіває студент протягом його професійної підготовки найважливішими є здатність навчатися, що суттєво впливає на його професійне становлення, оскільки визначає можливості майбутнього фахівця в безперервній освіті. Навчитися вчитися на сьогодні важливіше, ніж засвоїти конкретний набір знань, які швидко стають застарілими. Особливо активно в період професійної підготовки відбувається розвиток спеціальних здібностей. Студент стикається з багатьма видами діяльності. Тому, необхідно приділяти особливу увагу

діалоговим формам спілкування, зокрема, в процесі виконання ними курсових та дипломних проєктів, проходження практик тощо, оскільки комунікативна діяльність є основною його наступної професійної діяльності. У вищій школі потрібно розвивати самостійні (якщо результатом самостійної роботи є не просто певна сума знань, умінь і навичок, а самостійність як риса особистості, активні і творчі форми навчальної роботи).

На останньому місці – «Здійснення самоорганізованої діяльності». Самоорганізація – це важливе вміння особистості. Вона є основою відповідальності, амбіцій, знань та інших якостей успішної людини. Вважається, що без уміння дисциплінувати, керувати своїми емоціями та почуттями, організовувати своє життя, планувати свої справи тощо, людина, яка не здатна реалізувати себе повною мірою й досягти життєвого та професійного успіху.

Аналізуючи особистісно-орієнтовні культурно-гуманітарні стратегії вищої освіти повинні бути спрямовані на формування активної, мобільної, гнучкої та відповідально діючої на основі нею власно виробленої рефлексивної, критичної і самостійної життєвої позиції. Досліджуючи різні аспекти проблеми формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації спостерігаємо, що в умовах сьогодення реалізується напрямок розвитку вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. в культурних та гуманітарних стратегіях розвитку, за словами дослідників, це означає, що людина є абсолютним ризиком рішень та здійснень, успішність яких заздалегідь абсолютно не гарантована, і які приймають на особисту відповідальність, сприяє прийняттю відповідальності й зважених рішень у ситуації здійснення самоорганізованої діяльності.

Отже, громадянську культуру майбутніх фахівців авіації можна формувати по-різному, що залежить від рівня вияву студентами ініціативи стосовно самореалізації їхньої особистості та особливостей організації різних видів його діяльності.

Аналіз дослідно-експериментальної роботи дозволяє зробити такі висновки про значення процесу самореалізації у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців авіації:

- громадська і суспільно-корисна діяльність дають змогу формувати мотивацію до вияву ціннісних орієнтацій (потреба в самовизначенні, самореалізації, у досягненні успіху);
- у процесі виконання різних видів діяльності студенти формують соціальний досвід, усвідомлюють значущість своїх занять, підвищують самооцінку, створюють умови для творчої самореалізації;
- формування важливих для наступної професійної діяльності особистісно-професійних характеристик забезпечує розвиток різноманітних здібностей, потрібних для розв'язання творчих проблем протягом усього навчання та подальшої професійної самореалізації.

На підставі експериментально-дослідної роботи нами встановлено, що найбільш ефективними видами діяльності з формування громадянської культури студентів-майбутніх фахівців авіації є: «Здійснення самоорганізованої діяльності»; «Участь у різних заходах щодо громадської активності»; «Виявлення відповідальності особистості»; «Фахові досягнення та їх коригування»; «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод»; «Виконання функціональних обов'язків».

Результати цього параграфу дослідження засвідчують, що студенти, залучені до технологій процесу самореалізації, характеризуються вищим рівнем формування громадянської культури. Їхній індекс самореалізації зростає швидше порівняно зі студентами, не залученими до цього процесу, показники професійної позиції та відповідальності студентів експериментальної групи мають суттєві розбіжності з показниками студентів контрольної групи.

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують

самоорганізацію особистості найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання». Відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими для: професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності»; відповідальності – «Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

3.2. Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у громадській діяльності

Феномен «культурність», її загальний рівень більшість фахівців у галузі соціальних наук трактують з погляду ставлення людини до природи, до інших людей й до самої себе. У тріаді «природа – людина – суспільство» культура є інтегруючим початком.

Громадська діяльність все більшою мірою стає сьогодні дієвим фактором у визначенні та зростанні суб'єктних можливостей людини, у перетворенні ним дійсності та самої себе. Саме тому актуальним є виокремлення громадської діяльності як однієї із умов формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, її пізнання та осмислення не тільки як важливої якості в характеристиці особистості, її вимірювання та спрямованості, а й як сутнісної умови відтворення громадського суспільства.

Невипадково поняття громадська діяльність – одне з найчастіше вживаних у різноманітній літературі (психологічної, педагогічної, філософської, соціологічної, історичної, економічної та інших) у різних поєднаннях і зв'язках (громадська активність як просоціальна діяльність, громадськість поведінки, громадська позиція особистості, соціальна активність тощо).

Однак, незважаючи на те, що громадська діяльність постійно обговорюється дослідниками, практично ще немає однозначного загальноприйнятого її визначення, тим паче на рівні наукового поняття у її диференційованому вимірі. Як правило, використовуються різні робочі визначення громадської діяльності, хоч і зберігається певний загальний момент, який виступає як вихідний у розкритті її смислового значення в недиференційованій цілісності.

У цьому плані головним у всіх наявних визначеннях виділяється свого роду «фундаментальне смислове ядро», закладене у загальноприйняте розуміння та існує термінологічне трактування її як громадськості, громадської зрілості.

У той самий час проста сукупність різних (зокрема дуже важливих) характеристик, «навантажують» уявлення про громадську діяльність, неспроможна дати її поняття як особливого феномена громадськості, яка є важливим явищем соціального світу.

Для узагальнення досвіду формування громадянської культури особистості майбутніх фахівців авіації в умовах Української державної льотної академії ми використовували порівняльний аналіз частотних розподілів індексу громадянської культури та її критеріїв залежно від впливу ціннісних орієнтацій, громадської діяльності, самоорганізованої діяльності.

В основу дослідно-експериментальної роботи покладено результати двох діагностичних зрізів формування громадянської культури особистості майбутнього фахівця авіації. За результатами другого діагностичного зрізу, (грудень 2024 року), найвищий рівень громадянської культури мають студенти, які беруть активну участь у

громадській діяльності. Для порівняльного аналізу використовуємо дані діагностичного зрізу 2022 року.

Значним стає акцентування уваги необхідності виділення специфіки громадської активності як властивості соціального, як формування громадянської культури, що включає психологічну, розумову, трудову, духовну, правову, світоглядну зрілість особистості.

У розробці основної позиції щодо цього, ми виходимо із того, що громадянська активність особистості майбутнього фахівця авіації як факт і фактор соціального його розвитку, по-перше, реалізує свою специфічну природу в просоціальній діяльності, у її структурі, змісті, субстанційній та функціональній сутності, де проявляються індивідні, особистісні, суб'єктні характеристики. По-друге, видається надзвичайно важливим той факт, що громадська діяльність такого фахівця (за будь-яких форм і ступеня її прояву), її зростання, розширення, розвиток завжди визначається особливістю соціального середовища, в якому вже полягає специфічна суб'єктна активність студента, що забезпечує особливий простір та особливий зміст «власної його динаміки». По-третє, громадська діяльність історично рухлива. У цій рухливості, її багатоплановій зумовленості різними соціокультурними чинниками та криються найважливіші особливості громадянської діяльності. І, нарешті, по-четверте, громадська діяльність багатоваріативна з відкритими межами її перетворення. Існують, зокрема, дуже складні залежності ступеня, рівнів та форм прояву громадської діяльності, зумовлені історичною ситуацією, культурно-етнічними характеристиками, індивідуальними особливостями, психологічними типами та, що дуже важливо, соціокультурними характеристиками людського суспільства загалом.

Громадська діяльність – це особлива особистісна характеристика, яка у своїй цілісності, зумовленої системними зв'язками змістовних і сутнісних характеристик, включає всі показники громадськості, громадської позиції, зумовлені особливостями соціальної природи особистості, що формується в соціальній діяльності.

Громадська діяльність виступає головним стрижнем, що визначає цінність та цілісність особистості. Від громадської діяльності (втіленої активної життєвої позиції) залежать ставлення до себе, й інших людей, суспільства і держави.

Громадська діяльність є феноменом культури (у її широкому розумінні), її генезис пов'язаний з розвитком культури та визначається новим простором функціонування та дії особистості, наявністю систем відносин, що забезпечують її існування у громадянському суспільстві.

Розкриваючи значення співвіднесенні громадської діяльності та просоціальної діяльності, особистості майбутніх фахівців авіації, спостерігаємо, що громадська активність саме завдяки реалізації в такій діяльності та вбираючи її характеристики змінює свою природу та піднімається на новий рівень розвитку.

По-новому і в нових аспектах розкривається суб'єктний фактор громадської діяльності, коли вона виступає важливим утворюючим моментом у розвитку особистості як суб'єкта, а й суб'єкт, і суб'єктність стають визначальними щодо феномена громадської діяльності.

Структурні компоненти та змістовні елементи громадської діяльності як цілісності можуть значно змінюватися, розширюватися, цілеспрямовано перетворюватися за збереження їхньої сутності.

Підкреслюючи специфічну природу громадської діяльності, виділяють сукупність властивостей і характеристик, що визначають цю діяльність як активність особливого роду, пов'язану з соціальними нормами життя, цінності, їхній поліструктурний соціально детермінований характер.

Громадська діяльність особистості студента, що розвивається, принципово змінюється у своїх якісних характеристиках, виводячи суб'єкта в систему відносин соціуму.

Виділення власне громадської діяльності майбутніх фахівців авіації як особливої за своєю природою, зумовленою соціальною сутністю особистості, дозволяє розглядати всі форми прояву цієї діяльності, по-перше, в єдиному просторі; по-друге,

на відповідному структурному рівні її організації; інтеграції індивідуальних та особистісних характеристик, як у процесі онтогенезу, так і в культурно-історичному середовищі.

Другий зріз показав, що узагальнений індекс громадянської культури студентів майбутніх фахівців авіації, які реалізують активну участь у громадській діяльності, підвищується інтенсивніше порівняно зі студентами, які до такої діяльності не залучені. Порівняльні дані подано в таблиці 3.2.1

Таблиця 3. 2.1

Узагальнене значення індексів громадянської культури підгруп майбутніх фахівців авіації, які беруть та не беруть активну участь у громадській діяльності (в абс. вел.) станом на грудень 2024 року

Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (Н = 23 особи)	Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (Н = 23 особи)
3, 68	2, 69

На підставі показників таблиці 3.2.1 робимо висновок, що активна участь у громадській діяльності для майбутніх фахівців авіації є ефективною умовою формування їхньої громадянської культури.

Значення таблиці засвідчують, що отримані дані частотних розподілів громадянської культури майбутнього фахівця авіації підлягають нормальному розподілу.

У студентів, які беруть активну участь у громадській діяльності, вершина позитивних значень потрапляє в інтервал шкали вимірювань 3,5–4,0 (зрілий рівень), а тих студентів, які виявляють пасивність у інтервал – 2,51–3,0 (базовий рівень).

Отже, існує статистично вагома різниця в ступені виявлення громадянської культури студентів обох вибірових сукупностей за допомогою активної участі в громадській діяльності.

На підставі наявних експериментальних даних можна вважати, що на числовій шкалі інтервалів це суттєва відмінність у числових проміжках для значень експериментальної та контрольної груп студентів майбутніх фахівців авіації. Особливістю громадянської культури є її загальнокультурна та організаційна спрямованість (Таблиці 3.2.2 – 3.2.4).

Значення таблиці 3.2.2 засвідчують, що отримані дані частотних розподілів громадянської культури особистості студентів підлягають нормальному розподілу.

Таблиця 3. 2.2

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу самореалізації особистості (Іпс) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	1 зріз			5	10	4	3	1		
	2 зріз	4	5	7	3	4				
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	1 зріз	2	9	1	3	4	1	3		
	2 зріз	1	2	3	2	8	4	1	2	

Шкала інтервалів (Іпс)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0
------------------------------	--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

За даними таблиці 3.2.2 можна побачити статистично вагому розбіжність різниці в ступені вияву громадянської культури студентів обох вибіркового сукупностей у процесі активної участі студентів у громадській діяльності. .

Так, для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної самореалізації потрапляє у проміжок – 4,0 - 4,51, а студентів контрольної групи – 3,0 – 3,51.

Необхідність саморозуміння, самопізнання, самоактуалізації, самоздійснення та інших явища «само», зростає з розширенням людських знань про світ і себе, а також із зростанням суб'єктивних можливостей та ускладненням завдань, що стоять перед майбутнім фахівцем, знаннями про світ та професію.

Узагальнюючи різні погляди дослідників цієї проблеми, ми бачимо, що більшість з них сьогодні вбачають проблему самореалізації сьогодні особливо важливою, оскільки це пов'язано з самоздійсненням особистості, врахуванням необхідності дослідження особливостей поєднання внутрішніх подразників та умов саморозвитку.

Гострота проблеми особистості в поточній ситуації професійної підготовки подається в наукових дослідженнях та інноваційних пошуках, коли виникає потреба у цілісному освітньому процесі суб'єкт-суб'єктних відносин, особистісно-орієнтованого підходу, гуманітаризації освіти.

Проблема особистості, її цілісності, може виявлятися як протиположна безособистісній педагогіці, технологізму та автоматизму форм освіти.

Тому майбутній фахівець авіації повинен бути знайомий з основними теоріями особистості, щоб мати уявлення про особистість як багатовимірну сутність, здатну до вільного та творчого зростання, яка прагне виявити свою індивідуальність, що розширює діапазон бачення цим фахівцем нестандартних професійних ситуацій та можливостей професійних дій, а також можливостей свого особистісного зростання.

Розуміння майбутніми авіафахівцями своїх здібностей у досягненні будь-яких цілей відбувається за умови розуміння власних професійних здібностей, досягнення ними позитивного ставлення до майбутнього в професії, професійній спрямованості. Тоді у майбутніх фахівців виявляється прагнення до реалізації себе в діяльності.

Метою самореалізації у гуманістичних концепціях є бажання особистості стати «самою собою», і це бажання характерне для кожної людини, і кожен має необхідну силу для розвитку власних можливостей.

Майже всі актуальні потреби людини підпорядковані меті – розвивати всі свої здібності для збереження та розвитку власної особистості. У цьому випадку саморозвитку та самовдосконалення сприяють розбіжність уявлень особистості між «Я ідеальним» та «Я реальним». Звичайно, стандарти суспільства та професії можуть заважати процесу самореалізації, змушуючи особистість приймати нав'язані іншими цінності.

Становлення сутнісних сил особистості – це процес їх «виращування» із процесів культури шляхом, розпредмечування. У той же час розпредмечування може бути розглянуте лише в нерозривній єдності з протилежним процесом – опредметчуванням сутнісних сил особистості. Із переходом із діяльнісних у предметні форми існування. Тоді, самореалізація розуміється як процес опредметчування сутнісних сил особистості у різноманітності соціальної діяльності.

Відповідно до нашого підходу, становлення майбутнього фахівця авіації, який самореалізується, відбувається через залучення його до спеціально організованих видів діяльності. Для оптимального процесу кожного з них характерні: власний період особистісного розвитку; свої особливі засоби, умови, критерії оцінювання тощо, які мають як загальну, так і вікову специфіку.

Для майбутніх фахівців авіації, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної позиції потрапляє у проміжок – 3,0 - 3,51, а студентів контрольної групи – 2,0 – 2,51.

Таблиця 3.2.3

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу професійної позиції особистості (Іпп) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	1 зріз	4	9	6	3	1			-	
	2 зріз	-		2	3	10	5	1	2	
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	1 зріз	11	2	4	3	1	2		-	
	2 зріз		1	8	4	5	2	3		
Шкала інтервалів (Іпп)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Формування основ громадянської свідомості відбувається у період юності – період визнання та побудови соціальних відносин, регулювання їх поведінки та своїх вчинків з позицією інших, усвідомлення своїх прав та обов'язків, активний пошук свого місця у житті тощо. Феномен громадянської свідомості особистості тісно переплітається із поняттям громадянські якості особистості», адже «лише свідомий

громадянин зі сформованими громадянськими якостями може демонструвати власну обмірковану позицію, брати активну участь у громадянському житті держави.

Засобом участі у громадському житті суспільства для майбутнього фахівця авіації може бути розвиток громадянської позиції. Метою формування громадянської позиції здобувачів з професійної вищої освіти може бути особиста якість громадянина, орієнтована на загальноприйняті норми, так і таких, що мають високі загальнолюдські та професійні якості, широкі комунікативні та адаптивні можливості. Активна громадянська позиція студента – це складне соціально-психологічне явище.

Особистість взагалі, за своєю суспільною природою активна, особливо, щодо особистих інтересів. У той же час соціальна активність виступає як особистісний спосіб порівняння себе іншими людьми, визначення своєї позиції і, таким чином, характеризує соціальну відповідальність.

Слід зазначити, що позиція розглядається вченими не лише у зв'язку з особливостями поведінки особистості в суспільстві, але й особливостями діяльності. Тому, запорукою самореалізації особистості майбутнього фахівця авіації у професії стає виявлення ним професійної позиції.

Реалізація професійної позиції в умовах закладу вищої освіти можлива завдяки участі майбутнього фахівця авіації у професійному середовищі.

Оскільки таке середовище – це інститут соціалізації особистості студента, сприяючи професійному вибору студентів, поглибленні світогляду, професійному становленні та зміцненню фахової соціальної ролі.

Коли постає проблема особистості, її самодетермінації, вона відбувається поза психологією свідомості, в межах сфери духу, можна розпізнати невирішеним «ядро» особистості, здатної до самореалізації своєї долі, свого характеру. Тому лише в феноменах культури закладено свободу самодетермінації нашої свідомості, наших вчинків – нашого духовного та дієвого життя.

Особистість майбутнього фахівця авіації може контролювати не тільки свою поведінку, але й перетворитися на елемент соціально-професійного середовища. Така

трансформація особистості студента – це реалізація усвідомленого ним вибору. Особистість здатна впливати на свій характер, керувати своїми станами, психічними процесами, а також своїми спонуканнями та смислами, довільно змінювати важливість різних альтернатив.

У студентів експериментальної групи числове значення індексу відповідальності потрапляє у проміжок – 4,51 – 5,0, а студентів контрольної групи – 4,0 – 4,51.

Таблиця 3.2.4

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу відповідальності особистості (Ів) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	1 зріз			1	4	3	6	4	5	
	2 зріз		-			2	4	6	11	
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	1 зріз		3	4	7	3	2	4		
	2 зріз		1	2	3	4	5	6	2	
Шкала інтервалів (Ів)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Відповідальність – це аспект будь-яких відносин, в яких реально перебувають люди, що як суб'єкти свідомих дій, виконують свої об'єктивно покладені на них обов'язки. Тому, відповідальність є філософсько-соціологічною категорією, яка показує об'єктивно необхідну взаємодію між особистостями, навколишнім середовищем, суспільством, завдяки їх взаємним зобов'язанням, що виконуються у свідомій та вольовій поведінці та діяльності.

Структура відповідальності – це складне утворення, яке має інтегрований характер, тісний зв'язок з усіма іншими якостями особистості, особливо з емоційно вольовим та інтелектуальним аспектами діяльності особистості. Відповідальність доцільно розглядатися як один із показників соціально-професійного розвитку

особистості майбутнього фахівця авіації, як потребу в самореалізації не лише в суспільстві, але і реалізації себе для суспільства. Рівень відповідальності визначається ступенем активної свободи особистості, рівнем суб'єктивної відповідальності – ступенем усвідомлення свободи. Відповідальність є стійкою якістю особистості майбутнього фахівця авіації.

Тому, відповідальність повинна розглядатися як інтегральна якість особистості, яка визначає поведінку, діяльність її шляхом розуміння та прийняття нею, необхідної залежності цієї діяльності від суспільних цілей та цінностей. Оскільки відповідальність є системотвірним складником соціальної зрілості та її критерієм, то вона підкреслює закономірності формування й розвитку відповідальності. Будь-який суб'єкт відповідальної діяльності, залучений до системи відносин відповідальної залежності, може реалізувати їх як свідомий суб'єкт, лише усвідомивши свої обов'язки у зв'язку з вирішенням завдання, що має суспільне значення.

Відповідальність слугує показником розвитку особистості майбутніх фахівців авіації, а саме є критерієм її соціальної зрілості, яка зокрема, демонструє потребу в самореалізації не лише себе в суспільстві, а себе для суспільства. Особливістю такої взаємодії є відносини відповідальної залежності. Вони реалізуються лише тоді, коли адекватно відтворюються у свідомості особистості студента.

Якщо досліджувати процес формування громадянської культури особистості майбутніх фахівців авіації з позиції формування відповідальності, доцільно виокремлювати відповідальну діяльність, спрямовану на реалізацію соціально значущої мети, що виникає з урахуванням справжніх інтересів соціального середовища, потреб його розвитку.

З метою аналізу видів діяльності, які активно розвивають педагогічні умови формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації ми здійснюємо ранговий аналіз змісту індикаторів кожного із критеріїв.

Таблиця 3.2.5

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної самореалізації майбутніх фахівців авіації, які активно беруть та не беруть участь в громадській діяльності, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної самореалізації									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариським у подоланні соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	5	10	2	4	3	9	1	7	8	6
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (Н=23 особи)	3	10	2	7	8	10	9	4	5	1

Для студентів-майбутніх фахівців авіації участь у громадській діяльності є ефективною формою розвитку своєї самореалізації. Перше рангове місце у студентів, які беруть активну участь у громадській діяльності займає індикатор професійної самореалізації «Участь у різних заходах щодо громадської активності». Сутність особистісного розвитку майбутнього фахівця авіації полягає у послідовному розвитку механізмів саморегуляції. Вищою формою саморегуляції є самодетермінація, тобто здатність діяти не прогнозовано з позиції зовнішнього спостерігача, а внутрішньо усвідомлено й послідовно, на основі вищих внутрішніх рефлексивних критеріїв та опорів у прийнятті рішень та керування поведінкою. Основними характеристиками самодетермінації особистості студента є воля та відповідальність. Волі притаманне свідоме управління активністю в будь-якій її точці, тобто вибирається напрямок змін в особистісній самореалізації. А відповідальність розуміється як форма виявлення активності, форма регуляції, що характеризується здатністю здійснювати зміни в собі та навколишньому середовищі.

Участь у студентських громадських організаціях надає рівні можливості студентам. Активна участь у студентських громадських організаціях сприяє усвідомленню та утвердженню себе як «Ми». По-перше, «Ми» – це студент одного факультету, потім «Ми» – представник професії. Активна участь у громадському житті закладу вищої освіти, об'єднання спільними інтересами, завданнями, цілями, сприяє формуванню позитивного ставлення до академії, це спричиняє зростання престижу майбутньої професії.

Громадська активність як діяльність людей або певних соціальних груп, передбачає відповідний рівень свідомості, самосвідомості, усвідомлення та розуміння цілей та завдань руху та активного розвитку суспільства, передбачає здатність формувати діяльнісне ставлення до їх вирішення, відповідний рівень соціальної грамотності, громадянської відповідальності, відповідний рівень громадянської культури.

Наукові джерела доводять, що для самоуправління, як соціальної функції самоорганізованої системи, притаманне таке: вільний та спонтанний характер появи організації та управління нею (структура та функції); збіг суб'єкта мети із суб'єктом дії щодо її впровадження в безпосередній чи в представницькій формі; мобільний та змінюваний характер його структури та функцій, діяльності та складу керівних кадрів; спонтанно-самодовільне висунення та самовисунення лідерів, визнання неофіційного лідерства як визначального в процесі управління; переваги влади керівника над його керівними повноваженнями тощо.

У самоврядуванні студент реалізується як активний діяч творчості, формує способи, методи здійснення та перетворення реальності через вільний вибір та волю.

Вияв ініціативи, для майбутніх фахівців авіації, які утворюють експериментальну групу не є значущим щодо розвитку громадської активності. Це можна пояснити тим, що основою, на якій відбувається прийняття рішення щодо участі у громадській діяльності є ініціативність як складна якість особистості, що слугує показником її самостійності та активності. Здатність діяти за власним бажанням, реалізуючи особистісне начало у нових формах та видах діяльності. Тому одним із основних завдань оволодіння професією є підвищення активності особистості та включення її в різні види діяльності.

Ініціативність – це не лише бажання виразити себе, але і презентація особистості студента в соціально-психологічному, міжособистісному просторі. Ініціативність, яка здійснюється за власним спонуканням суб'єкта форма активності, яка включає сміливість у висловленні своєї думки, рішучість у виробленні конкретних пропозицій і готовність їх здійснити, вміння оцінювати свої можливості з масштабом вирішуваних проблем, бачити шляхи вирішення завдань, що постають перед суспільством, середовищем. Тому не випадково, що формування ініціативності, особливо студентів молодших курсів, є однією з найважливіших проблем морального виховання особистості.

Ініціативність часто вважається найважливішою вольовою властивістю особистості, яка багато в чому залежить від світогляду. Усі вольові властивості формуються та розвиваються в процесі діяльності – ігровій, освітній, трудовій. Основною умовою для виховання волі, а отже, і ініціативності, є формування морального світогляду, засвоєння принципів моралі, розвиток громадських почуттів та відповідальності. Для формування ініціативності необхідне виховання волі: коли перед майбутнім фахівцем авіації ставляться різні позитивні завдання, де потрібно виробити здатність керувати собою. Необхідно створити такі умови, за яких студенти самостійно будуть ставити перед собою цілі та нести відповідальність за довіру. У той же час не слід забувати такі фактори, як громадська думка, роль середовища, здатного стати сильним.

На останньому ранговому місці знаходиться індикатор професійної самореалізації «Виконання функціональних обов'язків». У цьому виді діяльності, майбутні фахівці авіації намагаються позиціювати себе як людину, що орієнтована на добровільне виконання певних соціально-моральних функцій у суспільстві, як індивідуальність у всій своєрідності своїх можливостей та здібностей. Тому доцільно розглядати таку діяльність майбутніх фахівців авіації через їхню професійну працездатність у взаємодії з розвитком їх особистості. Детермінується це тим, що, по-перше, особистість засвоює необхідні знання, уміння й навички лише в особистісному контексті. По-друге, володіти професійною майстерністю можна лише на індивідуально-творчому рівні. Будь-які професійні здібності, перш ніж виявляться в професійній практиці, пропускаються через афективно-ціннісні «фільтри» особистості, стають особистим досягненням кожного майбутнього фахівця, перетворюючись у власні оцінкові й понятійні категорії, установки, програми поведінки тощо.

Постійно змінна соціально-професійна ситуація посилює потребу у гнучкій творчій особистості, здатній адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в професії та суспільстві, особистості готовою брати участь у інноваційних процесах, здатної адаптуватися до нових типів відносин, до самореалізації себе у будь-яких проблемних

ситуаціях. Якщо творчий потенціал особистості майбутнього фахівця авіації є гарантією його індивідуальності, неповторності, нестандартності, то гнучкість – це здатність бути постійно змінним у змінному світі, це уміння адекватно виразити свою індивідуальність.

Майбутні фахівці авіації, які не беруть активної участі у громадській діяльності надають перевагу у розвиткові професійної самореалізації «Виявом ініціативи для можливого розвитку використаних знань». В основі таких знань є самоосвіта студента. Основою самоосвітньої діяльності є психологічна, теоретична та практична готовність особистості до самостійного навчання, пов'язаного з пошуком та засвоєнням соціального досвіду, накопиченого людством. Для її ефективності необхідна сформована потреба в знаннях та уміннях, комп'ютерна грамотність, навички роботи з різними джерелами інформації, науково-технічної, виробничо-технічної та суспільної інформації.

Самоосвітня діяльність сприяє саморозвитку особистості, людських сутнісних сил – один із проявів діяльної сутності студента. Самоосвіта особистості як одна з форм саморозвитку майбутнього фахівця авіації є відносно відособленою діяльністю, свідомо належною і корегована суб'єктом, необхідна для надання інформації з інших життєвих процесів та різних видів діяльності. Відповідно до виду (типу) діяльності, вона виникає і розвивається, коли існують інші типи та види діяльності. Поза такою діяльністю немає і не може бути самоосвіти. За своєю якісною визначеністю самоосвіта особистості – це діяльність у наданні інформації іншим видам діяльності. Використовуючи інформацію, отриману за допомогою самоосвітньої діяльності, здійснюється реалізація всіх типів, видів та форм індивідуальної людської діяльності.

Самоосвіта забезпечує майбутньому фахівцеві авіації вихід на: самостійність мислення; критичність ставлення до набутої інформації; самооцінку рівня власних знань і умінь, володіння способами розумової діяльності; проявами творчої активності в процесі навчання; самовиховання прагнення до підвищення рівня самоосвіти. Успіх самоосвітньої діяльності залежить від готовності студентів до її виконання.

Студенти-майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадському самоврядуванні вважають вид діяльності «Фахові досягнення та їх коригування» не ефективним для розвитку професійної самореалізації. Оскільки, бажання їх, до саморозвитку повинне забезпечуватися взаємопосиленням напруг різних дефіцитарних потреб (це на користь біологізаторських теорій), підкріплюється і підсилюється потребами «бути кращим» (це на користь теорій розвитку і зростання), а також осмислюється студентами, в результаті чого додатково може посилюватися корисністю гуманістичних підходів. Відверто кажучи, прагнення до самореалізації – це наслідок усієї мотивації, в структурі якої чітко проглядаються три класичні рівні психіки, індивідний, особистісний та індивідуальний.

Змістовою характеристикою професійних досягнень майбутніх фахівців авіації стають кар'єрні домагання, пов'язані не лише з очікуваними суб'єктивними досягненнями у професії, але й виступають індикаторами значущості групи (у цій групі фахівців перебувають студенти з вираженим інтернальним локус-контролем та спрямованістю на лідерство.

Майбутні фахівці з чітко виявленими кар'єрними орієнтирами намагаються долучатися до заходів, де вони можуть показати іншим свою перевагу, щоб отримати схвалення авторитетних осіб та мікросередовища. Крім того, особливою характеристикою цих працівників можна назвати їх спрямованість на подолання труднощів у власній професійній компетентності вони намагаються довести власну професійну цінність, беручись за складні завдання.

Дослідження питань уявлень особистості, пов'язаних з успіхом у кар'єрі, є причини вважати, що соціально-психологічні уявлення студентів про кар'єрний успіх людини відбуваються в контексті взаємозалежності соціального впливу та особливостей внутрішнього світу особистості студента, які продукують ті чи інші утворення у системі її уявлень, що визначаються домінуючими на цей час громадськими нормами, і це є показником до тенденції динамічності та мінливості їх структури.

Таблиця 3.2.6

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної позиції майбутніх фахівців авіації, які активно беруть та не беруть участь в громадській діяльності, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної позиції									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізації діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідей на запитання	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах громадської активності	Сприяння товариським подоланням соціальних професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	1	2	5	4	3	8	7	10	9	6
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	5	3	2	10	8	1	6	4	7	9

Для майбутніх фахівців авіації, що активно розвивають професійну позицію основними умовами становлення системи цінностей їх особистості є включення в

діяльність та спілкування, це реалізується у виді діяльності «Виконання різних доручень та спільної роботи». Взаємодія соціальних факторів із особистісними становлять механізм соціального становлення майбутніх фахівців, що виступають активними суб'єктами суспільних відносин.

У процесі соціалізації він визначається як взаємодія людини з соціальним середовищем, особистість узгоджує свої потреби відповідно до соціальних норм та цінностей але вибірково ставиться до них, визначаючи свої особистісні пріоритети та ієрархію цінностей. Під час діяльності здійснюються процеси інтеріоризації (присвоєння) та екстеріоризації (відтворення) культурного досвіду суспільства.

Ціннісна орієнтація сформована на рівні переконань, адекватно проявляється в реальній поведінці та діяльності особистості. Реалізація цінностей призводить до внутрішньо особистісної інтеграції шляхом самосприйняття та свідомого розв'язання конфліктів, та актуальної продуктивної (з елементами творчості) діяльності. Наявність такої системи цінностей є фактором специфічної організації особистістю студента власного соціального простору та її соціально-психологічного часу, що у свою чергу, сприяє подальшому втіленню цих цінностей. Серед факторів, що впливають на концепцію життєвої стратегії студентів, можна розрізнити цінність сім'ї, оскільки умови, в яких виховується молода людина визначає життєвий шлях особистості.

Ще одна сфера формування громадянської спрямованості майбутнього фахівця авіації є розвиток його самосвідомості. Основною характеристикою самосвідомості, є розуміння та сприйняття особистістю студента як певної цілісності, у визначенні власної ідентичності. Самосвідомість має на меті пізнати внутрішній світ суб'єкта та його взаємозв'язків з об'єктивною реальністю та проявляється в самопізнанні, самоаналізі, самооцінці. На цій основі усвідомлюється рівень знань, досвіду та характер можливостей, які є базовою для вироблення принципів освітньої та практичної діяльності, професійної позиції, постановки життєвих та професійних цілей та способів їх здійснення.

У майбутніх фахівців авіації останнє місце в експериментальній групі займає вид діяльності «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод». Студенти у цій діяльності професійне домагання розуміють як утворення, яке формується на засадах життєвих домагань, що являє собою ставлення особистості до себе як соціальної одиниці: виокремлення важливих аспектів соціальної реалізації, усвідомлення власних цінностей, цілей, шляхів їх реалізації та відповідних ресурсів як інструментів досягнення мети. Особливості виявлення професійних домагань пов'язані з процесом дорослішання особистості і деталізуються у домаганнях щодо вибору професії, працевлаштування, реалізації та актуалізації у професії. Особливим видом професійних домагань є кар'єрні домагання майбутнього фахівця. Здатність особистості до цілеутворення у професійній реалізації з урахуванням перешкод та успіхів у власній діяльності, а також зовнішніх вимог виявляє рівень адекватності професійних домагань, що впливає на соціальну реалізацію особистості в цілому.

Подолання будь-яких перешкод у професійній підготовці здійснюється за допомогою професійної самооцінки майбутнього фахівця авіації. Вона є центральним компонентом професійної самосвідомості особистості, який пов'язаний із ціннісним ставленням до власного «Я», до професійних якостей та результатів професійної діяльності. Професійна самооцінка формується під впливом змісту професійної діяльності, результатів, отриманих у цій діяльності, індивідуальних властивостей особистості, а також, властивості якості, яка оцінюється. Основними параметрами професійної самооцінки є ступінь адекватності, критичність та міра стійкості особистості.

У майбутніх фахівців авіації, які не виконують громадських доручень, серед індикаторів професійної позиції перше місце займає вид діяльності «Фахові досягнення та їх коригування». Це пояснюється тим, що існує прямий зв'язок між оцінкою професійного мотиву, як рушійної сили фахових досягнень. Оцінка мотиву «власна праця» утворює кореляційні зв'язки з показниками прийняття імпліцитної теорії «збагаченої особистості» та «метакогнітивна активність».

У процесі виконання експериментальної частини дослідження нами встановлено, що існує статистично значущий прямий взаємозв'язок між оцінкою професійного мотиву «соціального значення діяльності» та прийняттям неявної теорії «наращення інтелекту», «прийняття цілей навчання», інтегративна включеність у діяльність», «виявлення активності», «рефлексивність» як показники інтегрованої активності. Оцінка професійної мотивації «самоствердження в професійній підготовці» створює статистично значущий кореляційний зв'язок з показниками «прийняття професійних цілей», «самооцінка освітньої діяльності», «інтегративна активність» та «метакогнітивне знання» як показниками інтегративної активності.

Також, фахові досягнення можливі за допомогою позитивної «Я-концепції» студента-майбутнього фахівця авіації, що характеризується наступними емпіричними показниками: висока когнітивна складність та диференційованість «Образу Я»; професійно-рольова ідентифікація («Я-майбутній авіафахівець», «Я-студент-практикант» тощо); наявність особистісних компонентів у структурі уявлень про себе (позитивне ставлення до інших, їх прийняття та розуміння, повага інших тощо); внутрішня цілісність і узгодженість між «Я-реальним», «Я-ідеальним» та «Я-дзеркальним»; відносна стійкість, стабільність уявлень про себе як особистість і майбутнього фахівця авіації; переважання серед них моральних суджень і загальний позитивний настрій.

Останнє рангове місце для групи студентів контрольної групи належить індикатору «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій». Проблема «професійна позиція суб'єкта», розуміється як система ціннісно-сміслових ставлень фахівця до соціокультурного середовища, самого себе та своєї діяльності.

Професійне самовизначення особистості як процес та результат вибору нею власної позиції, набуття та вираження внутрішньої свободи стають основним механізмом становлення суб'єктної позицією фахівця.

У процесі реалізації життєвих планів майбутні фахівці авіації стикаються з певними труднощами та їхні орієнтації формуються на основі конфліктів різних

факторів. Серед усієї багатоманітності факторів, що впливають на ціннісні орієнтації студентів є: система освіти, діяльність політичних організацій, академічна група, засоби масової пропаганди, ідеали, місце проживання, рівень політичних знань, професійна зацікавленість, твори мистецтва та літератури, психологічні характеристики особистості, сімейний фактор. Крім того, такі фактори, як телебачення, радіо, кіно, вивчення суспільних наукових дисциплін, самоосвіта та спорт.

Таблиця 3.2.7

Ранговий аналіз змісту індикаторів відповідальності майбутніх фахівців авіації, які активно беруть та не беруть участь в громадській діяльності, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори відповідальності									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідалності особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариському подоланню соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	10	5	1	4	3	8	2	7	9	6
Майбутні фахівці авіації, які не беруть активну участь у громадській діяльності (N=23 особи)	5	1	2	9	8	6	3	4	7	10

У майбутніх фахівців авіації серед індикаторів відповідальності перше рангове місце займає індикатор-вид діяльності «Здійснення самоорганізованої діяльності». Це пояснюється тим, що самоорганізація особистості – це важлива здатність людини, що є основою відповідальності, амбіцій, знань та інших якостей успішної особистості, оскільки без уміння управляти собою та організовувати своє життя всі вони втрачають свою силу. Реальність сьогодення вимагає від студента здатності діяти планомірно, мотивовано, самостійно, а також швидко, об'єктивно оцінюючи результати своєї діяльності.

Так, самоорганізація може проявлятися у: активності особистості майбутнього фахівця та обґрунтуванні мотивації до дії; цілеспрямованості до планування власної діяльності; самостійності та швидкості вияву відповідальності та рішень; критичній оцінці результатів власної діяльності; почутті зобов'язань за увесь процес.

Слід зазначити, що професійна самоорганізація майбутнього фахівця авіації – це його здатність свідомо і цілеспрямовано використовувати та вдосконалювати важливі компоненти структури особистості в діяльності, щоб вирішити освітні, професійні та особистісно значущі завдання.

Якості особистості можуть сприяти або протидіяти вирішенню професійних завдань. Тому особливо актуальним стає ставлення до професійної діяльності як свідоме і позитивне, з точки зору майбутніх фахівців авіації. Важливими засобами професійного саморозвитку майбутнього фахівця авіації у період професійної підготовки у закладі вищої освіти є його навчально-професійна діяльність (оволодіння досягненнями наук), самоосвітня діяльність розвиток професійної самосвідомості, результативність яких визначається умінням самоорганізації студентів у різних видах діяльності.

Факторами, що характеризують особистісні ресурси самоорганізації особистості, можуть бути такі особистісні параметри як визначеність цілей, та сенсу життя; бажання свободи та незалежності; прагнення до саморозвитку та самореалізації, високий рівень самоорганізації в плануванні та бюджеті часу; здатність контролювати

події життя, наполегливість, планомірність, цілеспрямованість; впевненість в собі та власних силах; почуття часу та управління щоденними справами.

Останнє рангове місце у групі майбутніх фахівців авіації, які розвивають громадську активність займає індикатор відповідальності «Виконання різних доручень та спільної роботи». Ми зафіксували, що ці студенти вважають, що діяльність може сприяти найбільш повному розвитку внутрішнього світу їхньої особистості. Показником високого рівня діяльності є відповідність свідомого, цілеспрямованого, активного та творчого ставлення особистості до діяльності. Якість діяльності майбутніх фахівців авіації у суспільстві виражається за допомогою соціальної активності на основі трансформації та самодіяльності у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Розрізнені об'єктивними соціальними умовами та обставинами, цінності знаходяться лише у взаємозв'язку їх із суб'єктом і виникають у відносинах його з об'єктами навколишнього. Тільки тоді вони отримують аксіологічний знак, якщо особистість надає їм перевагу. Тому позитивне професійне виховання не тільки зменшується до зовнішніх впливів; перш за все воно залежить від самої особистості, її морального ставлення до реалізації гармонії із зовнішнім та внутрішнім світом, її готовності до свідомого самообмеження своїх потреб, прагнення бути доброзичливою і творчою.

Розвинена особистість усвідомлює себе. Суб'єктивно для студента, його особистість є його «Я», системою уявлень про себе, що підтверджує себе в процесах спілкування та діяльності. Предметом самосприйняття та самооцінки можуть бути певні сторони особистості, певні її вияви. Розвиток особистості передбачає її постійну еволюцію загалом. Крім того, студент може впливати на еволюцію своєї особистості.

З поміж індикаторів контрольної групи майбутніх фахівців авіації перше рангове місце займає індикатор «Виконання функціональних обов'язків». Для майбутнього фахівця авіації функціональні – це обов'язки, що мають відношення в першу чергу до професійної підготовки. Це перетворювальна та конструююча

активність, пов'язана із здатністю формувати спеціальні, зовнішні умови свого існування, що передбачає цілеспрямованість, здатність творчої активності її носія, здатність не зупинятися на досягнутому, активність, не є специфічна для будь-якого іншого типу живого, визначає суб'єктивну позицію її носія – суб'єкта. Активність нового типу пов'язана із засобами цілеспрямованої дії, із самими цілеспрямованими діями при постійному накопиченні у антропогенезі цих засобів та збільшенням їх якісних та стабільних характеристик.

Активний вплив майбутнього фахівця авіації на механізм значущості містить врахування ряду критеріїв оцінок, якими інтуїтивно, але несвідомо користуються студенти для формулювання висновків про важливість та тих явищ та процесів, які вони вивчають. Активність сприйняття ідей у освітньому процесі багато в чому залежить від логіки та послідовності у процесі вивчення навчального матеріалу.

Іншими словами, у навчальній діяльності необхідно враховувати механізмами його вибіркової та спрямованості. Домагаючись узгодженості, збалансованої різними взаємодіями означає забезпечити психологічні основи цілісного та осмисленого сприймання ідей у освітньому процесі.

Якщо ми ведемо мову про професійну діяльність, то недостатньо сформувати у студента необхідні професійні компетентності. Важливо виявити важливість його майбутньої професії для суспільства та сприяти її перспективам розвитку в суспільстві, що може забезпечити ця професія. Слід пам'ятати, що в процесі професійної підготовки передається не тільки інформація про професію, але й певні цінності, морально-етичні установки, щоб забезпечити розвиток особистості та соціалізації студентів.

У майбутніх фахівців авіації, які не беруть активної участі у громадській роботі останнє рангове місце займає індикатор відповідальності «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань». Студенти, цієї групи вважають, що будь-яка діяльність є процесом перетворення та його результатом. Якщо результат роботи має практичну цінність, то діяльність стає продуктивною, оскільки особистість формує не

лише себе, але й навколишнє середовище, створює деякі об'єкти та структури. Результатами діяльності можуть бути емоції, які сприяють або заважають діяльності, спостереження, що утворюють досвід суб'єкта діяльності, а також досвід її впровадження, що означає результат діяльності, включаючи освітню.

Чим повніше особистість опановує професійну позицію в діяльності, тим більше можливостей отримує в самореалізації як особистості й індивідуальності та свого суб'єктивного потенціалу.

Результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації за допомогою активної їх участі у громадській діяльності, засвідчують, що: по-перше, студенти, залучені до ефективного формування громадянської культури мають вищий рівень самореалізації. Зростання індексу самореалізації формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації відбувається в них швидше порівняно зі студентами контрольної групи; по-друге, ступінь виявлення професійної позиції майбутніх фахівців авіації експериментальної і контрольної груп має різне значення; по-третє, відповідальність майбутніх фахівців авіації експериментальної групи суттєво відрізняється від показників респондентів контрольної групи. Тобто самореалізацію, професійну позицію і відповідальність майбутніх фахівців авіації краще формувати в процесі їх залучення до громадської діяльності, яка слугує ефективною умовою формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Отже, дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації які беруть та не беруть активну участь у громадській діяльності найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури є: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Фахові досягнення та їх коригування»; відповідальності – «Здійснення самоорганізованої діяльності», Виконання функціональних обов'язків».

Мало значущими: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; відповідальності – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

3.3. Формування громадянської культури засобами інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації

Основою самоорганізаційної діяльності особистості є поняття «самість». В реаліях діяльності особистості «самість» виявляється за допомогою понять самоактуалізація та самореалізація. Самоактуалізація означає, що людина самотійно здійснює перехід із рівня можливості на рівень дійсності, тобто розвивається; а термін «самореалізація», що людина втілює саму себе, свою сутність у предметній формі. Тобто самоактуалізація завжди передуює самореалізації і є її обов'язковою умовою.

Перегляд цілей вищої освіти передбачає висунення на перший план головними завданнями закладу вищої освіти завдання щодо реалізації потреби особистості в інтелектуальному, культурному та моральному розвитку, створення умов для професійного зростання та удосконалення.

Особистісно-зорієнтований характер освіти створює передумови для максимального розвитку особистості з обов'язковим урахуванням потреб студентів, їх суб'єктивного досвіду, пізнавальних здібностей та нахилів формування траєкторій самоосвіти та саморозвитку. Визначальна роль тут відводиться самоосвіті. Із пасивного об'єкта професійної підготовки студент перетворюється в активного суб'єкта, який здобуває освіту в основному самотійно, цілеспрямовано, усвідомлює свої потреби. Індивідуалізація освіти сприяє тому, що оволодіння знаннями, та компетенціями, що формуються засвоюються не як задані зовні, а як особистісно-усвідомлені та життєво-важливі.

В самоорганізації студента-майбутнього фахівця авіації як суб'єкта діяльності, результат подається у вигляді успішного досягнення мети шляхом адаптації до змінних умов дійсності. Роль суб'єкта полягає у визначенні і усвідомленні цілей. Самоорганізація та вільний вибір підвищують прагнення та самоконтроль, що веде до швидшого досягнення зумовленої мети.

Процес самоорганізації студента-майбутнього фахівця авіації як соціально-зрілої особистості здійснюється через рефлексивну активність, в процесі якої студент аналізує причини очікуваного або наявного успіху або невдачі, прогнозує можливі наслідки своєї діяльності. Уміння рефлексувати допомагає майбутнього авіафахівцеві в пошуку індивідуального стилю професійної діяльності, дозволяє досягати адекватної особистісної самооцінки, прогнозувати та аналізувати результати своєї діяльності, підвищує рівень самоорганізації.

Можливість с самоорганізації та здатність до неї утворюють її потенціал як самокеровану систему внутрішніх відтворюваних індивідних, особистісних та суб'єктних ресурсів студента, які виявляються в його активній творчій діяльності.

В сучасній психології суб'єкт — це людина на вищому рівні своєї активності, цілісності (системності), автономності. Суб'єкт — джерело самоорганізації та саморегуляції.

Професіоналізм — це не просто відданість професії, а ділова майстерність, і, перш за все одухотворене прагнення особистості подати світу своє «Я» в діловому полі відповідної професії й визначитися в її результаті.

Самість особистості виникає у соціокультурних взаємодіях під впливом пропонованих критеріїв узгодження — інтелектуальних, мотиваційних, самокорекційних. Ці критерії стимулюють як зміни окремих психічних механізмів, так й інтеграцію під загальну основу. Саме критерій, що виходить за рамки ситуаційно значущої нормативності, змушує слідувати сталості змісту критерію в різних умовах.

Зміст та «глибина» «самості» залежить від якості критеріїв. При переході від соціокультурних критеріїв до культурних уводять ознаку загальності, тобто вищої абстрактності

Культура містить абсолютні, але диференційовані потенціали сутності, які розкриваються в конкретизації критеріїв. Той, хто проходить шлях «окультурювання», вирощування у собі культурних якостей, спочатку використовує можливості серед культурних критеріїв, а потім повинен потрапити у проблемні ситуації, спонукають до критеріальної рефлексії, критеріальної комунікації, введення абстрактної позиції у цій комунікації.

«Культурний тип», зорієнтований до диференційної лінії відповідного роду і швидкості трансформацій, завжди випереджає «соціокультурний», а тим більше «соціодинамічний» типи, хоч і зазнає усіх типових діалектичних переходів.

Якщо побудована стратегія суб'єктивного зростання в «окультурюванні» і одухотворенні, то вона дозволяє на новому рівневі зрозуміти особливості цивілізаційної самоорганізації, самовизначення, цивілізаційної рефлексії і прийняття рішення у цивілізаційному підході.

З цивілізаційного погляду кожна особистість як член суспільства, як учасник реального цивілізаційного процесу, що протікає за мірками спекулятивної інвалідизації, повина прийти до усвідомлення того, що справжній реалізм містить розпізнавання типу цивілізаційності, самоорганізації стосовно нього, виявлення в арсеналі цивілізації вищих і «чистих» критеріїв, перехід до їх застосування в ході вироблення «вимагаючого «Я», корекції «бажаного «Я» і наступної самоорганізації з установкою на «очищення» цивілізаційних процесів у конкретному місці і у конкретний час.

Результати цього дослідження доводять, що: самоорганізована діяльність студентів-майбутніх фахівців авіації є ефективним фактором формування їх громадянської культури. Студенти з різними перевагами відповідних критеріїв по-різному ставляться як до організації самоорганізованої діяльності, так і до її

результатів; успіхи таких студентів корелюються із змістом їхньої самореалізації, а студентів, які не виявляють активності в самоорганізації своєї діяльності, із участю в розвитку професійної позиції й відповідальності.

Одержані результати, подані в таблиці 3.3.1 засвідчують, що індекс громадянської культури студентів-майбутніх фахівців авіації, які беруть активну участь у самоорганізованій діяльності, визначається інтервалом 3,51–4,01, а тих студентів, які не виявляють активності щодо участі у такій діяльності, – 2,51 – 3,01. Отже, існує статистично важлива різниця в рівнях виявлення громадянської культури студентів двох вибірових сукупностей.

Таблиця 3. 3.1

Узагальнене значення індексів громадянської культури підгруп майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості (в абс. вел.) станом на грудень 2024 року

Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н = 23 особи)	Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н = 23 особи)
3, 68	2, 69

Порівняння значення індексу громадянської культури особистості різних груп майбутніх фахівців авіації засвідчує, що значно вищий показник громадянської культури мають ті майбутні фахівці авіації, які актуалізують свою самоорганізацію.

Такі майбутні фахівці авіації за результатами «нульового» діагностичного зрізу мають значно вищий рівень громадянської культури порівняно з тими, хто не актуалізує самоорганізацію особистості (Таблиці 3.3.2-3.3.4).

Професійна самореалізація, результати виявлення якої подано на рисунках 3.3.3 для студентів експериментальної групи визначається проміжком 3,51–4,01 (оптимальний рівень), а для студентів контрольної групи – 3,01–3,51(базовий рівень).

Таблиця 3. 3.2

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу самореалізації особистості (Іс) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз	5	8	19	10	11	8	7	7	
	2 зріз		4	5	3	2	7	2		
Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз	2	9	1	3	4	1	3		
	2 зріз	1	2	3	2	8	4	1	2	
Шкала інтервалів (Іс)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Самореалізація особистості, як наслідок, враховує збалансований та гармонійний розвиток різноманітних аспектів особистості, повними зусиллями, які спрямовані на виявлення генетичних, індивідних та особистісних потенціалів. Це, в свою чергу, сприяє поясненню синергетичного ефекту розуміння самоорганізації, оскільки самореалізація як процес реалізації себе, є здійсненням самого себе в житті та буденній діяльності, пошук і ствердження свого шляху в цьому світі, своїх цінностей та сенсу свого життя. Самореалізація здійснюється тоді, коли в особистості є вагомі причини для особистісного розвитку. Тому самореалізація особистості повинна

здійснюватися в позитивно мотивованій діяльності і, таким чином, виявляти тенденцію раціоналізації власної життєдіяльності.

В основі самореалізації та самоорганізації майбутніх фахівців авіації знаходиться самооцінка їх особистості, яка надає уявлення про здібності й можливості, якості характеру. Самооцінка також відображає рівень вимог, в сенсі здібностей та потенційних можливостей, що залежно від багатьох факторів.

Визначальними передумовами об'єктивної самооцінки можуть бути самоорганізація, самодисципліна та самоконтроль. Самоорганізація як певний результат заданого напрямку розумової та фізичної праці дозволяє розширити коло своєї суспільно-корисної діяльності. Самодисципліна, що означає продукт узгодженої роботи інтелекту та моралі, показує, зобразити якісний рівень умінь, що відображає ступінь умілості. Самоконтроль – спосіб усвідомленої самореалізації – сприяє створенню об'єктивного уявлення про творчий потенціал особистості, який свідчить про рівень його професійної майстерності.

Професійна самореалізація, на думку науковців, передбачає наявність розвиненої структури особистості, у якій на достатньо високому рівні виявляється гармонізація трьох блоків: «хочу», «можу» «потрібно», зміст яких зумовлюється ціннісними орієнтаціями, смисложиттєвими установками особистості її мотиваційно-потребнісною сферою. При цьому особистість співвідносить свої бажання – «хочу» (інтереси, схильності, що спонукають до активності) з можливостями – «можу» (самопізнання своїх можливостей, самовідношення, самооцінка) і необхідністю – «потрібно» (самоорганізація, яка включає в себе саморегуляцію, а також уявлення про соціальний запит до особистості). Стійкий баланс «хочу», «можу», «потрібно», у яких знаходять вираження особистісні характеристики, є умовою здійснення і вибору ефективної стратегії самореалізації.

Особистісні зміни, що відбуваються в процесі самоорганізації, є основою саморозвитку, який особистість студента спрямовує на себе, щоб позитивно змінитися у напрямку свого «ідеального Я». Важливим надбанням для особистості, у процесі

саморозвитку, стає оволодіння рядом важливих психологічних характеристик: віра у свої здібності виконувати визначені завдання; успішна орієнтація, на відміну від орієнтації, щоб уникнути невдач. Формою прояву самореалізації на цій стадії особистісного розвитку стає самоорганізація.

Із даних таблиці 3.3.3 слідує, що вищий вияв професійної позиції спостерігається у студентів-майбутніх фахівців авіації експериментальної групи. Це можна пояснити вищим рівнем розвиненості їхнього прагнення до формування громадянської культури. Для студентів експериментальної групи індекс професійної позиції потрапляє в інтервал 4,51– 5,0, а для студентів контрольної групи – 4,01 – 4,5.

Таблиця 3.3.3

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу професійної позиції особистості (Іпп) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз	4	9	6	3	1			-	
	2 зріз	-		2	3	1	5	10	2	
Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз	11	2	4	3	1	2		-	
	2 зріз		1	3	4	5	2	8		
Шкала інтервалів (Іпп)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Професійна позиція як позиція майбутнього фахівця авіації, як позиція його особистості у професійному середовищі не повинна суперечити принципам життєвої

позиції. Тільки у сукупності та їх узгодженості можна гарантувати становлення майбутнього фахівця як професіонала. Позиція визначає суб'єктивне ставлення (ціннісні орієнтації, інтереси, мотиви, директиви тощо); сталі, типові для суб'єкта способи здійснення свого життя, стосунків з іншими (наскільки студент спроможний вирішувати життєві протиріччя) та орієнтації особистості.

Оскільки, професійна позиція є складником життєвої позиції, важливо розуміти особливості її формування на різних етапах становлення особистості майбутнього фахівця авіації. Згідно з психологічними теоріями, життєва позиція формується в юності, тобто в період професійного самовизначення. Окремі дослідники стверджують, що професійна позиція формується в процесі професійної підготовки та закріплюється в період трудової діяльності.

Звідси, освітньо-професійна діяльність має власну динаміку розвитку та змінює характер протягом усього терміну навчання. Для освітньо-професійної діяльності характерні, насамперед, пізнавальні, соціальні та професійні мотиви. Домінування певної групи мотивів на різних етапах навчання визначає орієнтацію діяльності, пов'язаної з її загальними цілями.

Враховуючи те, що майбутній фахівець авіації в період професійної підготовки перебуває в соціокультурній ситуації, дозволяє формувати більш широкий його світогляд. Світоглядна позиція, яка формується в реальній діяльності та відображення проблемних ситуацій, що виникають у цій діяльності призводить до усвідомлення себе не лише як однобічно орієнтованого в своєму розвитку професіонала, а як цілісної особистості, готової та здатної до різнобічного опанування й багатоманітному ставленню до природного і соціального світу, тобто усвідомленню себе як суб'єкта й представника культури.

Професійна діяльність – це особлива диференційована соціально значуща діяльність, яка змушує людину мати відповідні знання, уміння та навички і відповідні особистісні якості. Професійний розвиток майбутнього фахівця авіації передбачає досягнення ним та поглиблення особистісного професіоналізму. Професіоналізм – це

якісна характеристика майбутнього фахівця, яка визначає рівень його компетентності у професійній сфері, а також існування відповідної ефективності системи ціннісних орієнтацій, яка коригує моральний аспект професійної діяльності. Відбувається розвиток «Я-концепції», що є стійкою, усвідомленою своєрідною системою уявлень студента про самого себе, на основі чого формуються особистісно-професійні стандарти, програми розвитку, побудови ефективної системи професійних відносин та взаємодій.

Основою для прийняття рішень суб'єктом управління є творчий характер, усвідомлений вибір та відповідальність за нього. Він вибудовує своє рішення, а не вибирає відповіді з-поміж готових альтернатив.

Усвідомлення себе та розуміння як професіонала дозволяє студенту пізнати свої реальні здібності та можливості, потенційні резерви свого розвитку та саморозвитку як суб'єкта професійної діяльності. У цьому випадку здатність до саморозвитку є однією з характеристик суб'єкта управління.

Одним із проявів особистості як об'єкта управління є розвиток рефлексивної культури, що дозволяє студенту долати існуючі критичні ситуації. Попит на рефлексивну культуру пояснюється тим, що суб'єкт як активний діяч повинен володіти системою способів організації рефлексії та творчої трансформації професійної діяльності шляхом засвоєння предметів культури, моральних основ та духовних цінностей.

Сформованість рефлексивної культури майбутнього фахівця авіації дозволяє студенту, як суб'єкту менеджменту виконувати діяльність у складних ситуаціях, швидко приймати оптимальні рішення щодо управління, з'ясувати механізми, виходу із проблемних ситуацій у наступній професійній діяльності, коригувати свою поведінку, аналізувати особистий та професійний досвід.

Важливим напрямком формування професійної позиції майбутнього фахівця авіації є організація та самоорганізація у формуванні соціокультурного простору, що визначаються як об'єктивно, так і суб'єктивно. Чіткий і точний облік організації та

самоорганізації забезпечує відповідний розвиток управлінських структур різного рівня, і точне визначення такої кореляції є необхідною умовою ефективної роботи структур управління. Недостатнє врахування важливості кореляції організації та самоорганізації студента впливає на рівень стійкості та активного розвитку, що негативно впливає на взаємодію всіх аспектів процесу професійної підготовки.

У таблиці 3.3.4 подані значення частотних розподілів майбутніх фахівців авіації з індексами відповідальності. Вищий вияв відповідальності спостерігається у студентів-майбутніх фахівців авіації експериментальної групи. Це можна пояснити вищим рівнем вияву відповідальності у формування громадянської культури. Для студентів експериментальної групи індекс відповідальності потрапляє в інтервал 4,01–4,5, а для студентів контрольної групи – 2,11 – 2,5.

Таблиця 3.3.4

Частотний розподіл майбутніх фахівців авіації із зазначеними інтервалами індексу відповідальності особистості (Ів) станом на: 1 зріз – грудень 2022 р., 2 зріз – грудень 2024 р.

Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз			1	4	3	6	4	5	
	2 зріз		-			2	4	6	11	
Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	1 зріз		3	4	7	3	2	4		
	2 зріз		1	6	3	4	5	2	2	
Шкала інтервалів (Ів)		1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Активність майбутніх фахівців авіації у формуванні відповідальності як складника їхньої громадянської культури є одним із важливих завдань особистісного та

професійного розвитку. Однією з передумов розвитку відповідальності студентів є формування самореалізації їх особистості.

Структура відповідальності є складним утворенням, яке має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма іншими якостями особистості, зокрема, емоційно-вольовим та інтелектуальним аспектами діяльності особистості. Відповідальність доцільно розглядати як один із показників соціально-професійного розвитку особистості, як потребу самореалізації не тільки в суспільстві, а й реалізації себе для суспільства.

Міра відповідальності майбутніх фахівців авіації визначається ступенем активної свободи їх особистості, міра суб'єктивної відповідальності визначається ступенем усвідомлення свободи.

Особливістю цих відносин особистості майбутнього фахівця авіації є відносини відповідальної залежності. Вони реалізуються лише тоді, коли адекватно відтворюються у свідомості студента.

Відповідальність стимулює свободи волі, тобто свободу як творчу активність особистості майбутніх фахівців авіації, які здатні не тільки приймати рішення, але й втілювати ці рішення в життя. З метою ефективного управління розвитком громадянської культури особистості майбутніх фахівців необхідно контролювати зміни в їх мотиваційній сфері, аналізувати ці зміни. Тільки в цьому випадку можна побачити внутрішній механізм діяльності майбутніх фахівців авіації, щоб передбачити результати наступної професійної діяльності.

Для того, щоб сформувати відповідний рівень громадянської культури майбутніх фахівців авіації, необхідно формувати громадянську культуру середовища їх життєдіяльності. Іншими словами, ми розглядаємо не лише формальний зміст діяльності майбутніх фахівців авіації, але особливо соціальний зміст ролей, які вони виконують, враховуючи індивідуальні інтереси та особисті стосунки.

Основними характеристиками самодетермінації особистості є воля та відповідальність. Волі, притаманне свідоме управління активністю в будь-який час,

тобто обирається певний напрямок змін. Відповідальність розуміється як форма виявлення активності, форма регуляції, що характеризується хвилюванням за свою здатність здійснювати зміни в собі та навколишньому середовищі.

Підсумком саморозвитку на етапі професійної підготовки особистості є самотворчість. Суб'єкт, здатний піднятися на рівень самотворення, стає здатним перетворювати дійсність у просторі власної практики. В цьому просторі процес самотворчості є синтезом підсумку власного саморозвитку та перетворення дійсності в самодіяльності, де професійна реальність стає її плацдармом. Відповідно, майбутній фахівець авіації, який досягає такого рівня розвитку, не ставить за мету адаптуватися до дійсності, в той же час здобуває нову здатність – формувати простір дійсності, виступати в якості причини, а не тільки наслідку відповідних подій та сформованих в соціальних процесах ситуацій, максимально використовувати здатність до творчості в своїй діяльності. Здатність зробити життя предметом своєї творчості можлива на основі суб'єктності, що є сутнісною властивістю такого студента. Його суб'єктність розгортається та перетворюється в дійсному просторі самосвідомості та діяльності тільки за наявності завдання, потреби та волі до самобудівництва та саморозвитку. Підсумком епігенезу суб'єктності є самотворчість – вищий рівень саморозвитку особистості.

Будь-який суб'єкт відповідальної діяльності, який залучений до системи стосунків відповідальної залежності може, реалізувати їх як свідомий суб'єкт, лише усвідомивши свої обов'язки у зв'язку з розв'язанням суспільно значущого завдання.

Важливою для аналізу проблеми відповідальності є суспільна природа особистості. Саме суспільні умови життєдіяльності покладають на кожного студента відповідні обов'язки, за виконання яких він відповідає. Відповідальність тому й виникає, що в усіх своїх виявах – у праці, у побуті, в багатогранних соціальних відношеннях, в сім'ї, у стосунках з іншими людьми – майбутній фахівець авіації постає істотою соціальною.

Для аналізу ефективності формування критеріїв формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації застосовуємо ранговий аналіз змісту індикаторів критеріїв (Таблиці 3.3.5 – 3.3.7)

Таблиця 3.3.5

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної самореалізації майбутніх фахівців авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної самореалізації									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	5	9	1	4	3	10	2	7	8	6
Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	3	6	2	1	8	10	9	4	5	7

У групи майбутніх фахівців авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості з поміж індикаторів-видів діяльності на першому ранговому місці розміщений «Здійснення самоорганізованої діяльності». Таку ситуацію ми пояснюємо тим, що самоорганізація особистості – здійснення самоорганізованої діяльності

У сучасному інформаційному суспільстві надзвичайно важливою є здатність особистості до самоорганізованої діяльності. Це не лише вміння самотійно розподіляти свій час і виконувати завдання, а передусім – прояв внутрішньої зрілості, цілеспрямованості та відповідальності. Самоорганізована діяльність майбутнього фахівця авіації – це складний процес, у якому він бере на себе ініціативу, планує свої дії, контролює результати та готовий коригувати свої кроки задля досягнення мети.

Проте успішне здійснення такої діяльності можливе лише тоді, коли особистість володіє відповідними якостями – здатністю до рефлексії, самоконтролю, внутрішньою мотивацією та самодисципліною. Тут і проявляється важливий взаємозв'язок: щоб здійснювати самоорганізовану діяльність, особистість студента має бути самоорганізованою. І навпаки – практикуючи такі дії, студент формує й розвиває в собі відповідні якості, зростає як особистість.

Цей процес має циклічний характер: чим більше майбутній фахівець практикує самоорганізацію, тим краще в нього це виходить, і тим глибше він усвідомлює себе як творця власного життя. У результаті формується особистість, здатна не лише ефективно діяти, а й брати відповідальність за свої рішення, адаптуватися до нових обставин, ставити перед собою цілі та досягати їх у самотійний спосіб.

Таким чином, здійснення самоорганізованої діяльності є не лише ознакою громадянської культури майбутнього фахівця авіації, а й засобом її подальшого розвитку. Самоорганізація – це не разовий акт, а стиль життя, що веде до самореалізації, гармонії та успіху.

Таким чином, самоорганізована діяльність і розвиток самоорганізованої особистості є процесами, що перебувають у постійному діалозі. Один підтримує й активізує інший. Цей цикл можна порівняти з принципом саморозвитку: чим більше

особистість практикує самоорганізовану діяльність, тим більшою мірою вона здатна до ще глибшої самореалізації та самовдосконалення.

Варто підкреслити, що в умовах динамічного освітньо-професійного процесу, де зміни відбуваються постійно, вміння здійснювати самоорганізовану діяльність є не просто бажаною, а необхідною рисою особистості майбутнього фахівця авіації. А її розвиток – це шлях до особистісного зростання, ефективної самореалізації та гармонійного співіснування із соціумом.

У сучасному світі, який вимагає від людини гнучкості, самостійності та відповідальності, особливої ваги набуває здатність особистості до самоорганізованої діяльності. Це не просто механічне виконання завдань, а свідомий процес управління власною поведінкою, часом, ресурсами й мотивацією з метою досягнення певного результату.

Самоорганізована діяльність майбутнього фахівця авіації – це форма активності, яка здійснюється особистістю з власної ініціативи, без зовнішнього контролю, і передбачає самостійне планування, організацію, контроль і корекцію дій. Вона базується на внутрішніх особистісних ресурсах – волі, відповідальності, усвідомленості та прагненні до самореалізації.

Однак здатність до самоорганізованої діяльності не виникає спонтанно. Вона є результатом поступового формування самоорганізованої особистості – такої, що здатна до рефлексії, самоконтролю, цілепокладання і прийняття рішень. У цьому й полягає головний взаємозв'язок: особистість формує і вдосконалює власну здатність до самоорганізації через практику самоорганізованої діяльності, а кожна така діяльність, своєю чергою, сприяє розвитку самоорганізованої особистості.

Останнє рангове місце, у майбутніх фахівців авіації цієї групи займає індикатор «Фахові досягнення та їх коригування». Студенти, які актуалізують самоорганізацію своєї особистості не вбачають фахові досягнення корисними для формування громадянської культури. Вони не зважають на те, що у світі, де професійні вимоги змінюються щодня, особистість, яка вміє організовувати себе, завжди матиме перевагу.

Самоорганізація — це не просто вміння планувати день чи розставляти пріоритети. Це глибший процес — усвідомлення власної ролі у досягненні мети, здатність нести відповідальність за власний розвиток, приймати рішення й адаптуватися до нових викликів. Усе це формує підґрунтя для справжніх фахових досягнень.

Кожне професійне досягнення починається з внутрішнього імпульсу — бажання змін, прагнення до зростання, відчуття цінності власної праці. Але без чітко поставлених цілей і системного підходу це бажання швидко згасає. Саме тому самоорганізація особистості виступає ключовим фактором, який трансформує потенціал у реальні результати.

У групи майбутніх фахівців авіації, які утворюють контрольну групу, на першому ранговому місці розміщується індикатор «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій». Значущість цього виду діяльності для формування громадянської культури розуміється у тому, що між процесами самоорганізації та формування цінностей майбутніх фахівців авіації існує тісний і взаємозалежний зв'язок. З одного боку, самоорганізація потребує наявності чітких внутрішніх орієнтирів, які допомагають особистості відрізнити головне від другорядного, правильно розставляти пріоритети. З іншого боку, саме в процесі самостійного прийняття рішень та аналізу свого досвіду особистість формує, уточнює і поглиблює свої цінності. Таким чином, ціннісна свідомість не є сталою — вона динамічна й розвивається протягом усього життя особистості.

Отже, самоорганізація особистості майбутніх фахівців авіації і розвиток їх ціннісних орієнтирів є взаємозалежними процесами. Один без іншого не може бути повноцінним. Особистість, яка має стійкі ціннісні переконання, здатна ефективніше організовувати своє життя, приймати усвідомлені рішення, досягати гармонії з собою та світом. У свою чергу, самоорганізована діяльність сприяє поглибленню та збагаченню ціннісного світу людини, перетворюючи її на свідомого, активного та відповідального учасника суспільного життя.

Успішна професійна діяльність вимагає від студента не лише фахових знань і навичок, а й наявності сформованої системи цінностей, яка визначає поведінку, стиль спілкування, мотивацію до праці та ставлення до колег, керівництва. Ціннісні орієнтири у професійному середовищі — це уявлення особистості про значущі норми, ідеали та стандарти поведінки, які регулюють її діяльність у межах професійної спільноти.

Формування професійних цінностей особистості починається ще під час здобуття освіти. Саме в навчальному процесі майбутні фахівці знайомляться не лише з теоретичними основами професії, а й із морально-етичними нормами, прийнятими у певній сфері. Викладачі, громадські та наукові організації та практика у реальних умовах відіграють важливу роль у закладанні основ професійної етики, поваги до колег, відповідальності перед суспільством.

Останнє місце у студентів контрольної групи займає індикатор «Фахові досягнення та їх коригування». Уміння майбутнього фахівця авіації організовувати себе починається з постановки мети. Щойно студент чітко розуміє, чого він хоче досягти, перед ним відкривається простір для планування. Він будує маршрут, розбиває його на етапи, аналізує ресурси та можливості. Але цього недостатньо. Без самодисципліни будь-який план залишиться лише на папері. Щоденна праця над собою, навіть у моменти втоми чи сумнівів, формує характер — стрижень, на якому тримаються всі професійні здобутки.

Водночас, професійні досягнення — це не фінальна точка. Це лише етап. Людина, яка справді прагне розвитку, постійно переосмислює свої результати, аналізує свої дії, враховує помилки.

Самоорганізована особистість не боїться змінити напрям, навчитися чомусь новому, поставити перед собою нові, ще амбітніші цілі. Саме здатність до рефлексії й корекції курсу дозволяє не лише досягати вершин, а й залишатися на них.

Таким чином, самоорганізація та фахові досягнення — це не окремі поняття, а дві сторони одного процесу. Без самоорганізації неможливе стабільне професійне

зростання майбутнього фахівця авіації, а фахові досягнення, у свою чергу, стають підтвердженням ефективної внутрішньої роботи над собою. У сучасному світі, де зміни — єдина постійна величина, саме здатність до самоорганізації визначає, хто зможе не лише вижити, а й процвітати у своїй професії.

Усе це доводить: між самоорганізацією та фаховими досягненнями існує не просто зв'язок — між ними існує причинно-наслідковий ланцюг. Один не народжується без іншого. Фахові досягнення — це вершини, які не з'являються самі по собі. Їх досягає лише той майбутній фахівець авіації, хто не боїться будувати фундамент — щодня, зсередини, крок за кроком.

Таблиця 3.3.6.

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійної позиції майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори професійної позиції									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариським у подоланні соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (N=23 особи)	10	2	5	4	3	8	7	1	9	6
Майбутні фахівці	5	3	2	7	8	6	10	4	1	9

авіації, які не актуалізують самоорганізац ію особистості (N=23 особи)										
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

У експериментальній групі майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості з поміж індикаторів професійної позиції на першому ранговому місці розміщений індикатор «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод». Товариші можуть допомогти один одному не тільки у професійному аспекті, а й в соціальному. Підтримка та взаємодопомога дозволяють знизити рівень стресу, покращити моральний стан і створити середовище довіри, в якому кожен може відчувати себе в безпеці та з готовністю долати труднощі. Одним із важливих способів підтримки є обмін знаннями та досвідом. Маючи доступ до інформації та порад, можна значно знизити рівень невизначеності та відчуття безвиході.

Також важливу роль у подоланні соціально-професійних перешкод відіграє емоційна підтримка. Важливо вчасно виявляти увагу до переживань товариша, мотивувати, підбадьорювати і показувати, що йому не доведеться долати труднощі наодинці. Часто саме підтримка з боку близьких людей дає сили рухатися вперед, навіть коли здається, що ситуація безвихідна. Товариші можуть стати тим джерелом натхнення, яке допоможе не зупинятися на досягнутому та вперше подолати важкі моменти.

Додатково, ми можемо активно сприяти розвитку професійних навичок наших товаришів. Це може бути через організацію спільних освітніх заходів, семінарів чи майстер-класів, де кожен може не тільки отримати нові знання, але й налаштувати корисні професійні зв'язки. Колегіальна праця часто є потужним стимулом для розвитку, адже в кожній команді індивідуальні здібності кожного можуть сприяти досягненню загальних цілей.

Не менш важливим аспектом є розвиток соціальних навичок і здатності до адаптації в різних соціальних середовищах. Особистості, які мають друзів і товаришів, зазвичай швидше знаходять своє місце в суспільстві, оскільки вони мають не лише моральну підтримку, а й мережу корисних контактів, які можуть допомогти у вирішенні різноманітних проблем.

Підтримка товаришів у подоланні соціально-професійних перешкод — це не тільки акт доброти, а й важливий елемент зміцнення соціальної тканини суспільства. Коли люди допомагають одне одному, вони не тільки зменшують негативний вплив соціальних бар'єрів на себе, а й сприяють розвитку суспільства загалом. Сила кожної особистості збільшується через взаємопідтримку та співпрацю. Тільки разом ми можемо створити середовище, в якому немає місця для соціально-професійних перешкод, а кожен має можливість досягти своїх цілей і реалізувати свій потенціал.

Таким чином, сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод для майбутніх фахівців авіації є важливою складовою соціальної взаємодії та розвитку суспільства. Цей процес вимагає взаємної поваги, готовності допомогти та поділитися своїми знаннями й досвідом. У результаті ми можемо створити міцну соціальну мережу підтримки, що допоможе кожному студенту рухатися вперед, незважаючи на труднощі.

На останньому ранговому місці розміщується індикатор професійної позиції «Виконання різних доручень та спільної роботи». Студенти, виконання різних доручень та спільної не розуміють, що така діяльність також може стати потужним стимулом для розвитку їхньої самоорганізації. Працюючи на користь суспільства, людина може відчувати власну значимість, знайти мотивацію для самовдосконалення. Кожен успіх або невдача в такій діяльності вчить її бути більш організованою, планувати свої ресурси, ефективно взаємодіяти з іншими людьми та брати на себе відповідальність за свої вчинки.

Не менш важливим є аспект емоційної самоорганізації. У процесі виконання соціально значущого завдання особистість стикається з різноманітними емоційними

переживаннями – від стресу до натхнення. Вміння керувати своїми емоціями, зберігати мотивацію та впевненість у собі допомагає підтримувати високий рівень продуктивності, не піддаючись емоційним коливанням. Це дозволяє зберігати стабільність у довгострокових проектах та забезпечувати сталість у досягненні мети.

Отже, взаємозв'язок самоорганізації особистості та виконання спільного завдання є важливим чинником, що визначає ефективність її діяльності майбутніх фахівців авіації. Самоорганізація дозволяє не лише досягати поставлених цілей, а й розвиватися як особистість, знаходити нові шляхи для самовдосконалення та допомагати суспільству. Справжня самоорганізація – це не лише вміння планувати, але й готовність до адаптації, вміння залишатися спокійним у будь-яких обставинах та брати відповідальність за свої вчинки. Завдяки цим якостям особистість може ефективно виконувати різні доручення та соціально значущі завдання, роблячи значний внесок у розвиток суспільства.

Для студентів контрольної групи важливе значення серед індикаторів професійної позиції має вид діяльності «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання». Завдання, які мають соціальну значущість, можуть варіюватися від наукових відкриттів до допомоги тим, хто опинився в скрутних життєвих обставинах. У кожному випадку особистість, яка бере на себе таку відповідальність, повинна проявити свої професійні здібності, знання та навички. Водночас, важливим є не тільки виконання завдання на технічному чи практичному рівні, але й етичний вимір, що вимагає від людини бути чесною, справедливою і вмінням приймати важливі рішення навіть у складних ситуаціях.

Одним із основних аспектів роботи над соціально значущим завданням є розуміння важливості цього завдання для суспільства. Це може бути як робота медичних працівників, які рятують життя, так і освітян, які формують майбутнє покоління. Безумовно, кожен унікальний внесок є важливим, адже навіть найменша дія може мати великий ефект у загальному контексті розвитку суспільства. Враховуючи

це, особистість, що працює над таким завданням, має бути мотивована не тільки власними інтересами, а й усвідомленням важливості своєї ролі для загального блага.

Крім того, важливою складовою є прагнення до постійного самовдосконалення. Людина, яка бере на себе відповідальність за соціально значуще завдання, повинна постійно працювати над власними навичками, розвивати професіоналізм і адаптуватися до змінних умов. Це дозволяє не лише ефективно виконувати свої обов'язки, а й вносити нові ідеї та інновації у свою діяльність. Таким чином, постійний розвиток особистості є невід'ємною частиною її здатності виконувати значущі завдання для суспільства.

Важливим аспектом самоорганізації є вміння правильно визначати пріоритети. Особистість, яка працює над соціально значущим завданням, повинна чітко розуміти, які її дії будуть найбільш ефективними і корисними. Вона не може дозволити собі відволікатися на дрібниці або займатися безрезультатною діяльністю. Тому самоорганізація включає в себе не лише управління часом, але й прийняття свідомих рішень, орієнтуючись на довгострокову мету, яка має на меті приносити користь суспільству.

Іншою важливою рисою самоорганізації є здатність адаптуватися до змінюваних умов. Соціально значущі завдання часто супроводжуються непередбачуваними труднощами та перешкодами. У таких ситуаціях важливо не втратити фокус і не піддаватися паніці. Самоорганізація допомагає зберігати спокій, аналізувати ситуацію та приймати найбільш ефективні рішення. Це дозволяє не тільки подолати труднощі, але й знаходити нові можливості для досягнення мети.

Останнє місце у групі цих студентів займає індикатор «Участь у різних заходах щодо громадської активності». У сучасному суспільстві громадська активність є важливим інструментом, що дозволяє особистості не тільки впливати на своє оточення, а й активно долучатися до змін на національному рівні. Участь у різних заходах громадської активності – це не просто прояв інтересу до соціальних питань, а й спосіб вплинути на майбутнє своєї країни та світу. Кожен майбутній фахівець авіації має

можливість зробити свій внесок у розбудову справедливого та сталого суспільства через волонтерство, політичну діяльність, захист прав людини чи громадські ініціативи.

Важливою сферою є політична діяльність. Участь у політичному процесі, будь-то голосування на виборах чи активна робота в громадських організаціях, дає змогу особистості безпосередньо впливати на ухвалення рішень, що стосуються державної політики. Крім того, участь у громадсько-політичних акціях — це можливість висловити свою позицію, звернути увагу на важливі питання, такі як: права людини, свобода слова або соціальна справедливість. Саме через політичну активність студенти можуть забезпечити зміни в системах управління та розбудовувати демократичне суспільство.

Також не можна оминути освітню діяльність як важливу складову громадської активності. Завдяки організації лекцій, семінарів, курсів та тренінгів можна підвищити рівень обізнаності майбутніх фахівців авіації з важливих питань, таких як права людини, соціальна справедливість, здоров'я або права споживачів. Освітні ініціативи можуть сприяти розвитку критичного мислення в суспільстві та стимулювати до активнішої участі у вирішенні соціальних проблем.

Громадська активність може також проявлятися в культурних ініціативах, які здатні створити простір для обговорення важливих соціальних тем майбутніх фахівців авіації через мистецтво, музику, театри або літературу. Культурні події можуть стати платформами для висвітлення актуальних проблем, стимулюючи суспільство до змін.

Участь особистості студента в громадських заходах — це не лише шлях до покращення життя окремих людей, але й потужний механізм для розбудови демократичного та справедливого суспільства. Іноді навіть маленька зміна, яку здатна здійснити окрема особистість, може стати початком значних перетворень. Важливо, щоб кожен майбутній фахівець авіації усвідомлював свою відповідальність перед суспільством і не залишався байдужим до того, що відбувається навколо. Адже тільки разом, через спільні зусилля, можна створити краще майбутнє.

Таблиця 3.3.7

Ранговий аналіз змісту індикаторів відповідальності майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості, станом на грудень 2024 р.

Категорія респондентів	Індикатори відповідальності									
	Виконання різних доручень та спільної роботи	Виконання функціональних обов'язків	Здійснення самоорганізованої діяльності	Формування й розвиток ціннісних орієнтацій	Виявлення відповідальності і особистості	Фахові досягнення та їх коригування	Участь у різних заходах щодо громадської активності	Сприяння товариським у подоланні соціально-професійних перешкод	Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання	Виявлення ініціативи для можливого розвитку використаних знань
Майбутні фахівці авіації, які актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	5	10	3	4	1	8	2	7	9	6
Майбутні фахівці авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості (Н=23 особи)	2	5	9	10	8	6	3	4	7	1

Для експериментальної групи студентів, перше рангове місце серед індикаторів відповідальності займає вид діяльності «Виявлення відповідальності особистості». Феномен відповідальності пов'язаний із категоріями свободи вибору, усвідомлення, совісті та наслідків. Особистість, яка відповідально виконує свою роботу, не шукає виправдань у зовнішніх умовах — вона схильна брати ініціативу, діяти самостійно, навіть якщо це пов'язано з труднощами чи ризиком. У цьому контексті відповідальність майбутніх фахівців авіації постає як результат інтеграції раціонального та емоційного досвіду, моральних переконань і здатності до саморегуляції.

Відповідальність не є вродженою рисою — вона формується поступово. На це впливають виховання, освіта, досвід, а також внутрішні переконання особистості. Особистість, яка усвідомлює цінність своєї праці і розуміє її вплив на інших, поводить зосереджено, добросовісно й етично, навіть у складних або нестандартних ситуаціях.

Виявлення відповідальності майбутніх фахівців авіації особливо важливе для керівників, роботодавців і колег, оскільки саме відповідальна особа є надійною і передбачуваною. Це можна оцінити за кількома критеріями: якість виконаної роботи, пунктуальність, готовність визнавати власні помилки, дотримання норм етики, вміння працювати в команді. Часто для цього використовують методи спостереження, співбесіди, психологічне тестування або аналіз професійних досягнень.

Крім того, відповідальність проявляється не лише в діях, а й у ставленні до роботи. Особистість, яка відповідально ставиться до своїх завдань, зазвичай ініціативна, чесна, здатна до самоаналізу. Така особистість не боїться труднощів, а сприймає їх як виклик для зростання.

У навчальному процесі відповідальність формується через систему обов'язків, дедлайнів, оцінювання, а також через приклади авторитетних викладачів. Заклади вищої освіти, особливо професійні, покликані розвивати не лише знання й навички, а й етичну свідомість, почуття обов'язку, внутрішню дисципліну.

У реальних умовах праці відповідальність стає чинником, що безпосередньо впливає на результати діяльності. Зіткнення з реальними наслідками рішень (як позитивними, так і негативними) — це важливий аспект формування відповідального ставлення до справи. Культура організації, стиль керівництва, рівень довіри в мікросередовищі — все це суттєво впливає на особистісну відповідальність майбутніх фахівців авіації.

Дослідження психологів свідчать, що такі характеристики, як сумлінність, самоконтроль, емоційна стабільність, схильність до рефлексії — тісно пов'язані з рівнем відповідальності.

Відповідальність особистості виявляється через поведінку, ставлення до обов'язків, прийняття рішень і реакцію на наслідки своїх дій. Її неможливо побачити як окрему рису — вона проявляється в дії, у процесі взаємодії з іншими людьми, у професійній та соціальній діяльності.

Останнє рангове місце займає індикатор відповідальності «Виконання функціональних обов'язків». Майбутні фахівці авіації не надають вагомого значення такій діяльності. У професійному середовищі самомотивація має важливу роль для майбутнього фахівця авіації, його розвитку та становлення, як спеціаліста, тому що, завдяки самомотивації особистість формує майбутні цілі та прагнення на шляху реалізації своєї професійної діяльності.

Не менш важливою характеристикою особистості є відповідальність. Відповідальність це особистісна характеристика яка формується у особистості за рахунок сталих поглядів, переконань, вміння відповідати за свої дії та свідомого ставлення до наслідків, усвідомлення прийняття рішень, рішень, норм і цінностей.

Відповідальна особистість здатна свідомо приймати проблематику сьогодення та нести відповідальність за свої дії. Відповідальність є ознакою зрілої особистості, що в свою чергу допомагає у сприйнятті особистістю реалій життя, як соціального, так і професійного.

У професійному середовищі та під час професійної діяльності, відповідальність проявляється як вміння якісно та усвідомлено виконувати професійні завдання та доручення, та вмінням відповідати за результат виконаної праці.

Під час виконання функціональних обов'язків майбутній фахівець авіації застосовує різноманітні вміння, методи та навички, які розвиває в процесі професійного становлення.

У студентів, які утворюють контрольну групу перше рангове місце займає індикатор відповідальності «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Одним із найважливіших аспектів виявлення ініціативи є здатність майбутніх фахівців авіації приймати відповідальність за своє професійне зростання. У багатьох сферах, від технологій до бізнесу, швидкість змін визначається не лише глобальними тенденціями, але й тим, як активно працівники шукають нові шляхи для розвитку та покращення своїх навичок. Це може включати участь у додаткових освітніх курсах, сертифікаціях, а також ініціативи щодо впровадження інновацій в рамках освітнього процесу. Пошук нових знань та вміння ефективно їх використовувати дозволяє не лише досягти кращих результатів у роботі, а й продемонструвати свою здатність до лідерства.

Ініціативність у професійному середовищі часто проявляється через бажання поділитися своїми знаннями з колегами, активно залучати команду до вирішення нових завдань. У цьому контексті ініціатива є не лише індивідуальним прагненням, а й важливим інструментом для формування культури співпраці та взаємодії у мікросередовищі. Це допомагає створювати атмосферу, де кожен відчуває свою причетність до загального успіху та розвитку організації.

Ініціатива також тісно пов'язана з креативністю та інноваційним підходом. Вона дозволяє вийти за межі традиційних методів роботи та запропонувати нові ідеї чи стратегії, які можуть стати ключем до вирішення проблем або покращення ефективності процесів. Ще одним важливим аспектом є прагнення до розвитку

професійної мережі. Ініціативність у пошуку нових контактів і взаємодії з іншими професіоналами дозволяє особистості не лише отримувати нові знання, а й відкрити для себе нові можливості для кар'єрного зростання. Це може бути участь у галузевих конференціях, форумах, а також організація внутрішніх заходів для обміну досвідом.

Відзначення ініціативи не обов'язково має бути формальним. Іноді маленькі кроки, такі як запровадження нових ідей у повсякденну роботу або підвищення рівня обізнаності колег у нових технологіях, можуть стати важливим внеском у розвиток професійного середовища. Однак варто пам'ятати, що справжня ініціатива полягає не тільки в діях, а й у внутрішньому бажанні постійно вдосконалюватися, впливати на навколишнє середовище та бути частиною змін.

Таким чином, ініціатива особистості майбутніх фахівців авіації — це ключовий фактор, який дозволяє досягти нових висот у професійному розвитку та реалізувати потенціал знань. Вона забезпечує можливість для постійного самовдосконалення, інтеграції нових ідей та технологій у робочі процеси, що в результаті сприяє загальному успіху. Вияв ініціативи стає основою для створення не тільки ефективного, але й інноваційного професійного середовища.

Самоорганізація та ініціатива є двома важливими аспектами, які формують успішну і продуктивну особистість майбутніх фахівців авіації. Вони взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, адже ефективна самоорганізація створює передумови для виявлення ініціативи, а ініціатива, у свою чергу, сприяє розвитку навичок самоорганізації. Зв'язок між ними є ключовим для досягнення професійних та особистих цілей.

Останнє рангове місце займає індикатор відповідальності «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій». Цей вид діяльності для майбутніх фахівців авіації, які не актуалізують самоорганізацію особистості не є ціннісним. В процесі професійної підготовки ціннісні орієнтири поглиблюються й уточнюються. Професійне середовище це не лише простір реалізації знань, а й соціальна спільнота зі своєю культурою, традиціями, нормами поведінки. Майбутні фахівці авіації формують уявлення про

справедливість, лояльність, чесність, командну співпрацю, дотримання стандартів якості. Водночас кожна організація або установа може мати власну корпоративну культуру, яка впливає на індивідуальні цінності своїх фахівців і сприяє їх гармонізації з цілями установи.

Важливим фактором у розвитку ціннісних орієнтирів особистості є професійна рефлексія – здатність аналізувати власні вчинки, приймати етичні рішення, оцінювати результати своєї діяльності не лише з позиції ефективності, а й з погляду моральності. Студент, який рефлексує над власною поведінкою в професійному контексті, здатний глибше усвідомити сенс своєї праці, цінність взаємодії з іншими, відповідальність перед іншими чи суспільством загалом.

Отже, формування й розвиток ціннісних орієнтирів майбутніх фахівців авіації у професійному середовищі — це безперервний процес, що відбувається у взаємодії з освітнім простором, професійною спільнотою та конкретними обставинами майбутньої професійної діяльності. Саме завдяки сформованим ціннісним орієнтирам майбутній фахівець авіації здатен не лише досягати успіху, а й діяти відповідально, етично та на благо суспільства.

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання»; відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими: для професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності»; відповідальності –

«Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

Висновки до третього розділу

Основою проведеної дослідно-експериментальної роботи є результати двох діагностичних зрізів процесу формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. За наслідками діагностичного зрізу (грудень 2024 року), найвищий рівень індексу громадянської культури мають ті студенти, які активно залучаються до таких видів діяльності, як: розвиток ціннісних орієнтацій, активна участь у громадській діяльності та актуалізації самоорганізованої діяльності. Для порівняльного аналізу ми використовували дані діагностичного зрізу 2022 року.

Для чистоти експерименту було здійснено вирівнювання експериментальної та контрольної груп студентів на основі їх місця народження, соціального стану, напрямку професійної підготовки.

Дослідно-експериментальна робота засвідчує, що узагальнений індекс громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які реалізують активну громадську позицію через участь у різних видах їхньої життєдіяльності, збільшується інтенсивніше порівняно із студентами, які до такої діяльності не залучені.

Вищим і найбільш суттєвим механізмом формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є стратегія життя, тобто відповідність способу життя індивідуальності (професійні очікування). Професійні очікування є інтеграцією, узагальненням в житті того, що є суттєвим для певної особистості, й узагальненням того, що в самій дійсності суттєво безвідносно до неї. Стратегія – системна організація життя, що має індивідуальний характер.

У дисертації показано, що цінності розглядаються як уявлення про цілі, які є основними керівними принципами в житті людини. Вони являють собою деякі критерії вибору та оцінки студентом своїх дій, а також оцінки інших та подій. Цінності

виступають як критерії, за якими майбутній фахівець авіації будує своє ставлення до світу, включаючи ставлення до самого себе (самовідношення).

Обґрунтовано, що проблематика ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців авіації вимагає свого істотного переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, що передбачають одночасну самореалізацію особистості в різних локусах культурного простору, що підкоряються різним культурним нормам і задаються, відповідно, різними цінностями, які далеко не завжди узгоджуються між собою.

Експериментальні матеріали засвідчують, що студенти, залучені до технологій процесу самореалізації, характеризуються вищим рівнем формування громадянської культури. Їхній індекс самореалізації зростає швидше порівняно зі студентами, не залученими до цього процесу, показники професійної позиції та відповідальності студентів експериментальної групи мають суттєві розбіжності з показниками студентів контрольної групи.

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості, найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання»; відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими: для професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування». Професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності». Відповідальності – «Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

Пояснено, що громадська діяльність – це особлива особистісна характеристика, яка у своїй цілісності, зумовленої системними зв'язками змістовних і сутнісних характеристик, включає всі показники громадськості, громадської позиції, зумовлені особливостями соціальної природи особистості, що формується в соціальній діяльності.

Виділення власне громадської діяльності майбутніх фахівців авіації як особливої за своєю природою, зумовленою соціальною сутністю особистості, дозволяє розглядати всі форми прояву цієї діяльності, по-перше, в єдиному просторі; по-друге, на відповідному структурному рівні її організації; інтеграції індивідуальних та особистісних характеристик, як у процесі онтогенезу, так і в культурно-історичному середовищі.

Результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації за допомогою активної їх участі у громадській діяльності, засвідчують, що: по-перше, студенти, залучені до ефективного формування громадянської культури мають вищий рівень самореалізації. Зростання індексу самореалізації формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації відбувається в них швидше порівняно зі студентами контрольної групи; по-друге, ступінь виявлення професійної позиції майбутніх фахівців авіації експериментальної і контрольної груп має різне значення; по-третє, відповідальність майбутніх фахівців авіації експериментальної групи суттєво відрізняється від показників респондентів контрольної групи. Тобто самореалізацію, професійну позицію і відповідальність майбутніх фахівців авіації краще формувати в процесі їх залучення до громадської діяльності, яка слугує ефективною умовою формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації.

Отже, дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які беруть та не беруть активну участь у громадській діяльності, найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури є: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи»,

«Фахові досягнення та їх коригування»; відповідальності – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Виконання функціональних обов'язків».

Мало значущими: для професійної самореалізації – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-професійних перешкод», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; відповідальності – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

У дисертаційному дослідженні доведено, що процес самоорганізації студента-майбутнього фахівця авіації як соціально-зрілої особистості здійснюється через рефлексивну активність, в процесі якої студент аналізує причини очікуваного або наявного успіху або невдачі, прогнозує можливі наслідки своєї діяльності. Уміння рефлексувати допомагає майбутньому авіаційному фахівцеві в пошуку індивідуального стилю професійної діяльності, дозволяє досягати адекватної особистісної самооцінки, прогнозувати та аналізувати результати своєї діяльності, підвищує рівень самоорганізації.

Результати цього дослідження доводять, що: самоорганізована діяльність студентів-майбутніх фахівців авіації є ефективним фактором формування їх громадянської культури. Студенти з різними перевагами відповідних критеріїв по-різному ставляться як до організації самоорганізованої діяльності, так і до її результатів; успіхи таких студентів корелюються із змістом їхньої самореалізації, а студентів, які не виявляють активності в самоорганізації своєї діяльності, із участю в розвитку професійної позиції й відповідальності.

Як засвідчують дослідно-експериментальні результати дослідження формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, які актуалізують та не актуалізують самоорганізацію особистості, найбільш ефективними видами діяльності формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації є: для професійної самореалізації – «Здійснення самоорганізованої діяльності», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій»; професійної позиції – «Сприяння товаришам у подоланні соціально-

професійних перешкод», «Робота щодо виконання певного соціально-значущого завдання»; відповідальності – «Виявлення відповідальності особистості», «Вияв ініціативи для можливого розвитку використаних знань».

Не значущими: для професійної самореалізації – «Фахові досягнення та їх коригування»; професійної позиції – «Виконання різних доручень та спільної роботи», «Участь у різних заходах щодо громадської активності»; відповідальності – «Виконання функціональних обов'язків», «Формування й розвиток ціннісних орієнтацій».

У числовому вимірі індексів професійної позиції самореалізації та самоорганізації за результатами контрольного зрізу 2024 року, визначено, що: для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної позиції потрапляє у проміжок – 3,5 - 4,01. (усереднено – оптимальний рівень), а студентів контрольної групи – 2,5 – 3,01 (базовий рівень); для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної самореалізації потрапляє у проміжок – 4,0 – 4,51 (усереднено – зрілий рівень), а студентів контрольної групи – 3,0 – 3,51 (оптимальний рівень); у майбутніх фахівців авіації експериментальної групи числове значення індексу відповідальності потрапляє у проміжок – 4,51 – 5,0 (переважно – зрілий рівень), а студентів контрольної групи – 4,0 – 4,51 (оптимальний рівень).

Список використаних джерел до третього розділу

1. Актуальні проблеми розвитку особистості у сучасному суспільстві / Алмашій І. І., Березовська Л. І., Брецько І. І. та ін.; за загальною редакцією Щербан Т. Д. Київ : ООО «НПП «Интерсервис», 2015. 293 с.
2. Андрющенко В. П. Поняття культури : філософський дискурс на рубежі століть. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія.* 2014. Вип. 33. С. 5–9.

3. Атаманюк З. М. Філософія освіти як сучасна наука в Україні. Перспективи. *Соціально-політичний журнал*. 2019. № 2. С. 47–53.
4. Базиліук В. Г. Виклики та перспективи освіти дорослих в Україні. Освіта дорослих у перспективі змін : інновації, технології, прогнози : колективна монографія / За ред. А. Василюк, А Стоговського. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 248 с. С. 58 – 68.
5. Балакірева О., Левін Р. Сучасні виклики до системи освіти в Україні. Новий Колегіум : наук. інформ. журн. 2018. № 2. С. 13–17.
6. Балл Г. Категорія «культура особистості» в аналізі гуманізації загальної та професійної освіти. Педагогіка і психологія професійної освіти : результати досліджень і перспективи : Зб. наук. праць / За ред. І. А. Зязюна і Н. Г. Ничкало. Київ, 2003. С. 51–61.
7. Балл Г. О., Медінцев В. О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011. № 3. С. 7–14.
8. Баранова С. В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с., С. 70–71.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1 Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
10. Білозерська С. І. Професійна Я-концепція як передумова професійного розвитку особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія. 2015. Вип. 2. С. 10–18.
11. Богачев Р. М., Богдановський І. В., Льовкіна О. Г. Парадигма розвитку соціогуманітарного знання й освіти в інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 3. С. 8–14.
12. Брич В. Я., Снігур Х. А. Акмеологічна модель фахівця нового типу. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. №1(29). С. 122–131.
13. Бровко М. М. Культура і суспільство. Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії. Колективна монографія / Андрущенко Т. І., Антонюк О. В.,

Беспалий В. А., Бровко М. М., Федоренко М. О. та ін.; за заг. ред. проф. М. О. Тимошенка. Київ : Видавництво : Букрек, 2020. 601 с. С. 35.

14. Вакуленко В. Педагогічна акмеологія: досягнення і проблеми. *Філософія освіти*. 2006. № 3(5). С. 124–125.

15. Вальфовська Т.О. Соціальні уявлення молоді про способи й моделі взаємодій у суспільстві. *Педагогіка і психологія*, 2005. № 3. С.98-107.

16. Вергелес К. А. Методологічні аспекти дослідження проблеми особистості. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 1 (79). Філософські науки. Житомир. 2015. С. 9–13.

17. Возняк С. С., Костюк Т. В. Культура як соціальне явище: аксіологічний вимір. *Соціологічні студії*. 2012. № 1. С. 16–22. 74.

18. Волонець Н. Я-концепція як чинник особистісного самовизначення в ранній юності. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Психологія. 2022.(1–4). С. 27–34.

19. Ганжа О. В. Виховання соціальної відповідальності особистості // Наукові записки. Випуск 88. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. 283 с., С. 61–66.

20. Гончаренко С. У., Кушнір В. А., Кушнір Г. А. Методологічні особливості наукових поглядів на педагогічний процес. *Шлях освіти*. 2008. № 4. С. 2–10.

21. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя. Харків : Основа, 1998. 300 с.

22. Гриценко О. Культурний простір і національна культура : теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с. С. 12.

23. Гуменюк О., Цюра С., Гуменюк В. Розвиток професійної «Я-концепції» студента як фактор його фахової адаптації. Гуманітарні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : Монографія / За ред. Г. П. Васяновича, С. М. Вдович. Львів: Сполом, 2009. С. 44–56.

24. Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головн. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
25. Євтух М. Б., Сердюк О. П. Соціальна педагогіка. Київ. МАУП, 2002. 232 с.
26. Жадько В.А. Термінологічний словник: філософія, Релігієзнавство: Словник. Запоріжжя: ЗДМУ, 2004., С. 38.
27. Карамушка М. І., Карамушка Т. В. Психологічний аналіз сутності соціальної активності особистості, її основних видів та ролі у життєдіяльності особистості та суспільства. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Том І. Випуск 57. С. 78–84.
28. Кловак Г. Т. Основи педагогічних досліджень: навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів. Чернігів: Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації, 2003. 260 с.
29. Король Д. О. Деякі спостереження щодо проблематики дослідження культури і цивілізації. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*. 2017. Т.191. С.5–12.
30. Кремень В. Г. Якісна освіта: сучасні вимоги. *Психологія і педагогіка*. 2006. № 4., С. 12–16.
31. Кримський С. Культура розкриває внутрішню безмежність людини. *Культурологічна думка*. 2009. № 1. С. 18– 26.
32. Кушнір В. А. Особливості цілісності педагогічного процесу // Соціально-професійне становлення особистості: монографія / За ред. В. В. Радула. Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002.,С. 164 – 251.
33. Лебедик М. П. Технологія атестації цілісного розвитку особистості на основі оцінок соціальної зрілості учасників педагогічного процесу: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2003. 305 с.
34. Лєскова Л. Ф. Проблема професійної соціалізації особистості в системі управління соціальною роботою. *Актуальні проблеми психології*. Т. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога. 2015. Вип. 13. С. 71–79.
35. Максименко С. Д., Сердюк Л. З. Психологічна основа самореалізації особистості : структура і функція. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових*

- праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. IX : Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 9. Київ : Талком, 2016. С. 6-13.
36. Мартиненко О. В. Аналіз наукових підходів щодо визначення поняття «духовна культура». *Український соціум*. 2006. № 1 (12). С. 73–78.
37. Москаленко В. В. Культура і особистість. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 12. Київ : Фенікс, 2015. С. 352–367.
38. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А.Зязюна. Київ: ВІПОЛ, 2000. 636 с.
39. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
40. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О.Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва, Я.В. Цехмістр та ін.; За ред. С.О.Сисоєвої. Київ: ВІПОЛ, 2001. 502 с.
41. Побокіна Г. Процесуальні та результативні характеристики життєвого вибору особистості в сучасному соціумі. *Психологія особистості*. 2021. Том 11. № 1. С. 77–84.
42. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.
43. Радул В. В. Соціально-професійні проблеми сучасної педагогічної науки. Монографія. Харків. Мачулін. 2019. 332 с.
44. Радул В.В. Соціалізація й розвиток особистості. *Шлях освіти*, 2006. – № 2. С.7-13.
45. Радул В. В. Соціально-професійне становлення особистості: [монографія] / В. В. Радул, О. В. Михайлов, І. П. Краснощок, В. А. Кушнір / за редакцією В. В. Радула. Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. 363 с.

46. Радул В.В., Галета Я. В. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2013. 232 с.
47. Савчин М. В. Проблеми особистості у постмодерністській психології. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с. С. 107–128.
48. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз : монографія / Г. Ф. Хоружий, Л. О. Боровська, Ю. І. Кулагін, М. В. Ліпін; за заг. ред. Г. Ф. Хоружого. Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2018. 192 с.
49. Стратегії формування творчої особистості : методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 320 с.
50. Стрижаків А. О. Інтенсифікація соціалізації особистості: монографія. Дніпро: Середняк Т. К., 2024. 332 с.
51. Удовіченко Г., І. Сіняговська, О. М. Бондаревська, Д. В. Фурт ; за ред. Г. Удовіченко, І. Сіняговської. Теоретико-методологічні засади формування компетентнісно орієнтованого дидактичного середовища в умовах ЗВО: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019.
52. Фундаментальна акмеологія – наука ХХІ століття : монографія / редкол. : В. О. Огнев'юк, В. М. Гладкова, Я. С. Фруктова. Київ : Інтерсервіс, 2019. 206 с.
53. Хохліна О. Індивідуальний стиль активності та його становлення як умова успішного функціонування суб'єкта. Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства : Монографія колективна / За ред. Л. В. Помиткіної, О. П. Хохліної. Київ : ТОВ «Альфа-ПК», 2019. 270 с.
54. Шабанова Ю. О. Філософія культури: підручник. Дніпро : ЛІРА, 2019. 240 с.
55. Юнг К. Аналітична психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2022. 250 с.

56. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія. Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. 408 с.
57. Яковлев А. О. Пріоритети сучасної освіти як предмет філософської рефлексії. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 149–154.
58. Яструб О. Сутнісний аналіз поняття «культура міжособистісної взаємодії». Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: *Педагогічні науки : наук. журн.* Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вид-во СВНУ ім. Лесі Українки, 1996. С. 81–86.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати дослідження особливостей формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, здійснений на рівні теорії і практики, дозволяє зробити такі загальні висновки:

1. Аналіз наукової літератури доводить, що у сучасних умовах громадянська культура є важливою особистісно-професійною характеристикою, що є предметом дослідження різних наук соціально-гуманітарного профілю. Обґрунтовано, що дослідження процесу формування громадянської культури майбутніх фахівців є предметом сталого наукового інтересу, здійснювалось в межах кількох напрямків: в контексті розвитку громадянського суспільства; через призму формування громадянськості; в контексті організації громадянської освіти і громадянського виховання; у взаємозв'язку з формуванням громадянської компетентності.

2. Проаналізовано базові дефініції «культура» і «громадянськість», що утворюють смислове та змістовне поле досліджуваного поняття. *Громадянську культуру майбутнього фахівця авіації* визначено як цілісну, інтегративну особистісну характеристику, яка включає знання, ціннісні орієнтації, відповідальність, мотиви та установки діяльності у полікультурному соціальному та професійному середовищі, зумовлює розвиток професійної і громадянської позиції та професійної самореалізації. Обґрунтовано, що змістовними характеристиками громадянської культури є: знання, уміння та навички, які характеризують її зміст, способи реалізації у діяльності, громадянські цінності та відповідні ціннісні орієнтації, культурні норми та зразки.

3. Обґрунтовано провідні критерії ефективного формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації: професійна позиція, професійна самореалізація, відповідальність, проаналізовано їх зміст, визначено структурні взаємозв'язки між ними, індикатори оціни динаміки їхнього прояву у майбутніх фахівців авіації.

Встановлено, що професійна самореалізація є складним організованим та багатоетапним процесом поступового перетворення професійного потенційного на

реальне, що відбувається протягом усього життя особистості. Найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є: самоефективність, яка виявляється в умінні ефективно організувати свою професійну діяльність і досягти успіху у взаємодії з людьми; гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна міжособистісна та професійна взаємодія; незадоволеність власною діяльністю, що стимулює розвиток потреби до професійного зростання.

Визначено, що професійна позиція майбутнього фахівця авіації – це позиція людини, що самовизначилась у всій повноті своєї професії, яка виражається в його ідейній принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і справи, розглядається як інтегральна характеристика активності особистості. Крім того, професійна позиція – це спосіб реалізації базових цінностей особистості в її взаєминах з іншими, єдність свідомості і діяльності.

Обґрунтовано, що громадянська відповідальність майбутнього авіаційного фахівця – невід’ємна складова професійної етики, що передбачає забезпечення безпеки польотів, дотримання високих стандартів ефективності в повітряному просторі, охоплює відповідальне виконання своїх обов’язків, збереження життя та здоров’я пасажирів, відповідальність за надійність та безпеку повітряних суден та повагу до норм та правил авіаційної діяльності. Крім того, відповідальність передбачає етичне та моральне ставлення до своєї професії співробітників, а також готовність відповідати за свої дії перед суспільством.

Визначено рівні сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації:

Зрілий (високий) рівень – характеризується якісною сформованістю усіх змістовних компонентів громадянської культури, активним проявом усіх її критеріїв у процесі освітньої, громадянської та професійної діяльності; стійкою самоактуалізацією до самоосвіти, самоорганізації і громадської діяльності; активною громадянською позицією; цілісністю і повнотою усвідомлення змісту громадянської культури, міцністю світоглядних переконань про мету і завдання громадянської діяльності,

високим рівнем відповідальності, розвинутою громадянською зрілістю, сформованим акме авіаційного фахівця-професіонала.

Оптимальний рівень – характеризується сформованістю усіх елементів системи, проявом усіх критеріїв і потреби до їхнього подальшого удосконалення, дієвою громадянською позицією. Наявна внутрішня мотивація до реалізації завдань громадянської діяльності; знання, вміння, навички, якості та спрямованість до громадської діяльності розвинені достатньо, відповідно до вимог державних документів, забезпечують готовність до громадянської і професійної діяльності. Недостатньо повно сформовано якості самоорганізації особистості, здатність до самоаналізу та саморефлексії професійної діяльності, епізодичний досвід участі у громадській діяльності.

Базовий рівень характеризується проявом усіх критеріїв, однак потреба і прагнення до постійного удосконалення та функціональні прояви не стійкі. Знання, вміння, навички і здібності, які утворюють зміст громадянської культури недосконалі, проте достатні для виконання окремих завдань громадянської діяльності. Сформовані на достатньому рівні, проте потребують практичного вдосконалення вміння і навички самоорганізації власної діяльності, самореалізації у професії. Громадянські цінності сприймаються як професійно значущі, громадянська позиція є статичною, сформовано основні громадянські якості, необхідні для професійної і громадянської діяльності.

Початковий рівень характеризується недостатнім проявом усіх критеріїв громадянської культури, відсутністю стійкої потреби і бажання до самоорганізації, самореалізації та самовдосконалення. Сформовані знання, вміння, навички, що становлять основу громадянської, політичної і комунікативної компетентності. Розвиток громадянських якостей недостатній для ефективного розв'язання завдань професійної і громадянської діяльності. Громадянські цінності не є провідними в ієрархії ціннісних орієнтацій, мотивація до громадянської діяльності є епізодичною. Громадянська позиція проявляється епізодично.

Визначено провідні індикатори оцінки критеріїв громадянської культури та відповідні їм значення питомої ваги, а також числові інтервали для кожного з рівнів: зрілий – 4,01 – 5,0.; оптимальний – 3, 01 – 4,0; базовий – 2,01 – 3,0; початковий – 1,0-2,0.

4. Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено значущість впровадження трьох взаємопов'язаних педагогічних умов ефективного формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації: 1) формування ціннісних орієнтацій, 2) розвиток громадянської активності, 3) самоорганізація особистості майбутніх авіаційних фахівців.

Доведено, що розвиток ціннісних орієнтацій є важливим способом формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації, оскільки саме цінності слугують внутрішнім орієнтиром для прийняття особистістю морально й соціально значущих рішень. Зміст ціннісного виховання в авіаційній освіті має ґрунтуватися на формуванні таких якостей, як: патріотизм, відповідальність, моральність, професійна етика, взаємоповага, безпека, законність і міжкультурна комунікація.

Розвиток громадської активності визначено як цілеспрямовану, свідому, відповідальну поведінку особистості, яка виявляється у ставлення до суспільних, професійних і державних процесів

Самоорганізація особистості розглядається як педагогічна умова, яка дозволяє майбутнім авіаційним фахівцям авіації ефективно управляти власною освітньою та професійною діяльністю, приймати виважені рішення, бути відповідальним й автономними у виконанні службових обов'язків. Встановлено, що процес розвитку самоорганізації особистості включає: самопізнання, самооцінку, саморефлексію, самоконтроль і самореалізацію.

Доведено, що кожна з визначених умов має власну змістову специфіку, але разом вони утворюють цілісну систему педагогічних впливів, спрямовану на інтеграцію громадянських і професійних цінностей в освітній процес закладів вищої авіаційної освіти, розвиток у майбутніх фахівців авіації громадянської культури та її складових.

5. Основою проведеної дослідно-експериментальної роботи є результати двох діагностичних зрізів процесу формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації. За наслідками підсумкового діагностичного зрізу (грудень 2024 року), визначено, що найвищий рівень індексу громадянської культури мають ті студенти, які активно залучаються до таких видів діяльності, як розвиток ціннісних орієнтацій, активної участі у громадській діяльності та актуалізації самоорганізованої діяльності.

У числовому вимірі індексів професійної позиції, самореалізації та самоорганізації за результатами контрольного зрізу 2024 року, визначено, що: для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної позиції потрапляє у проміжок – 3,5 - 4,01. (усереднено – оптимальний рівень), а студентів контрольної групи – 2,5 – 3,01 (базовий рівень); для студентів, які утворюють експериментальну групу числове значення індексу професійної самореалізації потрапляє у проміжок – 4,0 – 4,51 (усереднено – зрілий рівень), а студентів контрольної групи – 3,0 – 3,51 (оптимальний рівень); у майбутніх фахівців авіації експериментальної групи числове значення індексу відповідальності потрапляє у проміжок – 4,51 – 5,0 (переважно – зрілий рівень), а студентів контрольної групи – 4,0 – 4,51 (оптимальний рівень). Отже, експеримент мав позитивний характер.

Таким чином, усі завдання дослідження виконано. Дисертація не претендує на повноту і вичерпаність розв'язання проблеми дослідження. До перспектив подальшого дослідження відносимо вивчення особливостей формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації у процесі практичної підготовки та у науково-дослідній роботі.

ДОДАТКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНА ЛЬОТНА АКАДЕМІЯ

вул. Степана Чобану, 1, м. Кропивницький, 25005 тел./факс. (0522) 39 45 79

e-mail: office@sfa.org.ua, код згідно з СДРПОУ 45826348

29.05.2025 № 01 08/905

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Дворської Альони Олегівни на тему «Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Засвідчує, що матеріали і результати дисертаційного дослідження Дворської Альони Олегівни на тему «Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації» пройшли апробацію в період 2023-2025 років в Українській державній льотній академії.

В умовах сьогодення дисертація А.Дворської, спрямована на дослідження громадянської культури як особистісно-професійної характеристики майбутнього фахівця авіації, що інтегрує розвиток таких якостей, як патріотизм, відповідальність, здатність ефективно взаємодіяти в умовах полікультурного європейського простору є актуальною та своєчасною.

Зокрема, було апробовано розроблену А.Дворською методику діагностики рівня сформованості громадянської культури майбутніх фахівців авіації. Опитування експертів за наданими індикаторами підтвердило значущість обґрунтованих автором критеріїв, таких як: професійна самореалізація, професійна позиція, відповідальність.

У освітньому процесі, зокрема – при викладанні дисциплін соціально-гуманітарного циклу, та виховній роботі з курсантами було апробовано ефективність запропонованих А.Дворською педагогічних умов формування досліджуваної характеристики, а саме: формування громадянської культури майбутнього фахівця авіації засобами розвитку його ціннісних орієнтацій, активізація громадської діяльності майбутніх фахівців, інтенсифікації самоорганізації особистості майбутніх фахівців авіації.

Проведене дослідження засвідчило ефективність запропонованої А.Дворською методики формування громадянської культури, значущість дослідження для теорії і практики професійної підготовки майбутніх фахівців авіації.

Проректор академії з навчальної та виховної роботи
науково-методичної та виховної роботи

Анатолій ЗАЛЕВСЬКИЙ

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ
імені ІВАНА КОЖЕДУБА

Код 24980799

30 квітня 2025 р.

№ 350/176/9-29

61023, м. Харків,
вул. Сумська 77/79

В'ячеслав ЛУК'ЯНЕНКО

" 30 " 04 2025 р.

АКТ

реалізації результатів дисертаційного дослідження

Дворської Альони Олегівни "Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації" на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Комісія у складі:

Голови комісії: Кротюка Василя Андрійовича - кандидата філософських наук, доцента, начальника кафедри психології та педагогіки

Членів комісії: Кислий Віталій Дмитрович - кандидата психологічних наук, доцента, професора кафедри психології та педагогіки
Худавердової Анни Олександрівни, доктора філософії, викладача кафедри психології та педагогіки

цим актом засвідчує, що матеріали та результати дисертаційного дослідження Дворської Альони Олегівни пройшли апробацію у період з 2024 по 2025 навчальні роки і були впроваджені у навчальний процес Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Матеріали дисертаційного дослідження "Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації" та розроблені авторкою педагогічну технологію та структурно-функціональну модель реалізації педагогічних умов, яка спрямована на формування ціннісних орієнтацій, громадянської активності та здатності до самореалізації як складників громадянської культури, позитивно оцінені та впроваджені у навчальний процес при викладанні дисциплін

“Військове лідерство” та “Військова педагогіка” для курсантів Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Для удосконалення професійної компетентності курсантів було адаптовано та упроваджено у професійну підготовку майбутніх авіаційних фахівців запропоновані авторкою педагогічні умови як дидактично доцільні, цілеспрямовано створені фактори освітнього середовища, що забезпечують ефективне формування громадянської культури здобувачів у ЗВО авіаційного профілю.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Дворської Альони Олегівни “Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації” були обговорені на засіданні кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Протокол № 10 від 30.04.2025 р.

Голова комісії:

Начальник кафедри психології та педагогіки
кандидат філософських наук, доцент
полковник

Василь КРОТЮК

Члени комісії:

Професор кафедри психології та педагогіки
кандидат психологічних наук, доцент

Віталій КИСЛИЙ

Викладач кафедри психології та педагогіки
доктор філософії
майор

Анна ХУДАВЕРДОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Кременчуцького льотного
коледжу Харківського національного
університету внутрішніх справ

Руслан ЯКОВЛІВ

« 20__ р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційної роботи за темою «Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації» автора Дворської Альони Олегівни, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, в освітній процес Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Комісія у складі:

Голова: заступник директора з освітньої та наукової діяльності, кандидат економічних наук Цимбалістова О.А.

Члени комісії:

1) начальник відділу організації наукової діяльності, кандидат технічних наук Владов С.І.

2) завідувач кафедри авіаційного транспорту, кандидат хімічних наук, доцент Козловська Т.Ф.

3) завідувач кафедри управління, соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін Кірюхіна М.В.

склала цей акт про те, що результати дисертаційної роботи за темою «Формування громадянської культури майбутніх фахівців авіації» автора Дворської Альони Олегівни можуть бути використані в освітньому процесі Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін: «Основи державної авіації України», «Академічна доброчесність та етика академічних взаємовідносин», «Вступ до спеціальності (Основи авіації МВС України)», «Авіаційна безпека та людський фактор».

Голова

Олена ЦИМБАЛІСТОВА

Члени комісії:

Сергій ВЛАДОВ

Тетяна КОЗЛОВСЬКА

Марина КІРЮХІНА